

Straatgras

jaargang 36 nummer 2 december 2024

berichten uit het Natuurhistorisch Museum Rotterdam

In dit nummer o.a.:

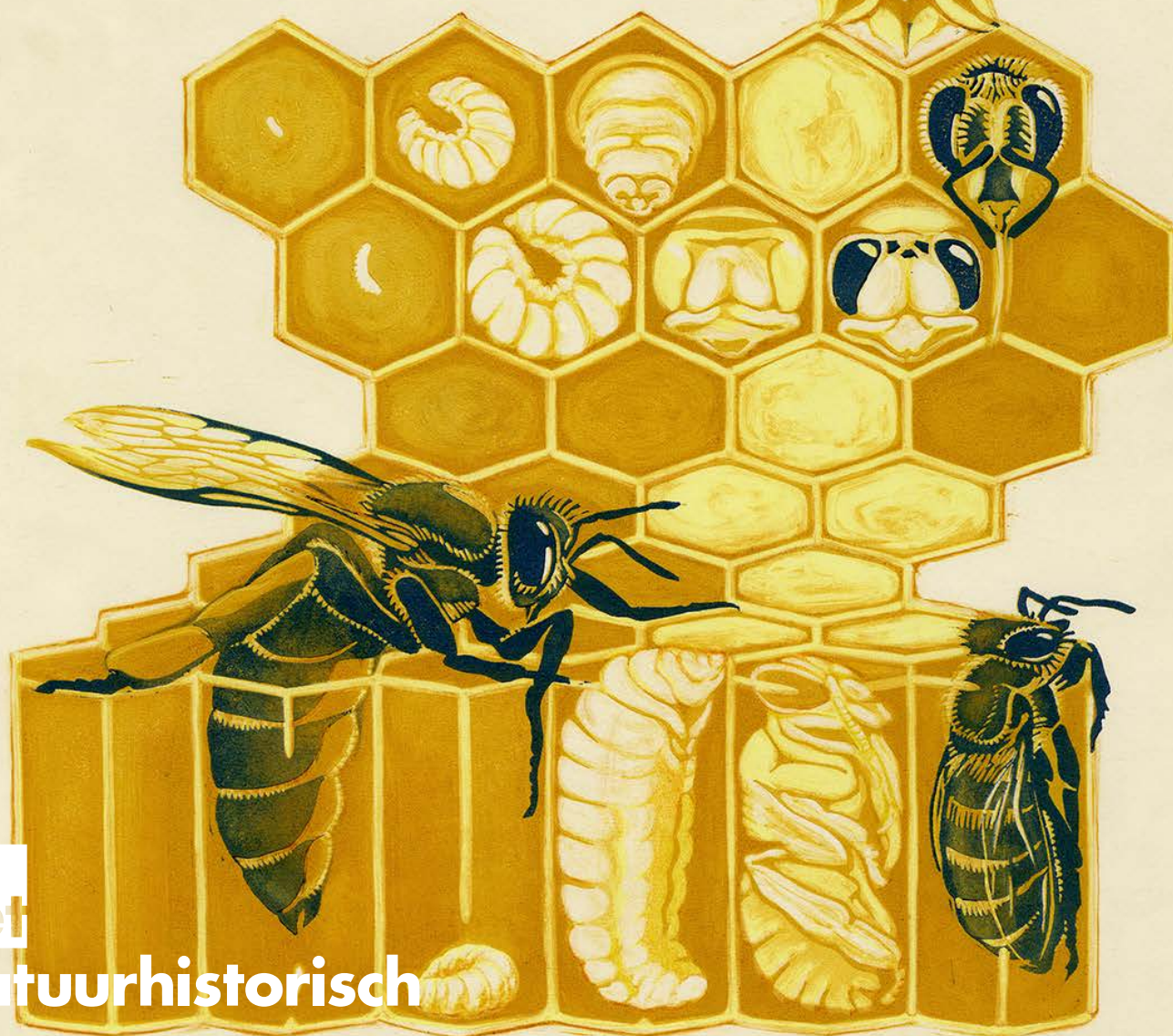
Passie voor vogels

Regenwormen

Inclusieve audiotour

Vogelaanwinst

Jaarverslag 2023

Het
Natuurhistorisch

Een telepathisch ontwerp

Jelle Reumer [oud-directeur, paleontoloog en schrijver; jellereumer@jellereumer.nl]

Met het verschijnen van Straatgras 30, nummer 1, werd in juli 2018 een mijlpaal bereikt: ons museummagazine ging de 30e jaargang in. Deze rubriek blikt precies 30 jaar terug in dit rijke archief van onze museumgeschiedenis. Graag uw aandacht voor het tiende en laatste deel, deze keer samengesteld door oud-directeur Jelle Reumer.

Wie nu in de oude afleveringen van *Straatgras* uit 1994 bladert (dat kan tegenwoordig digitaal op de website van het museum, destijds was dat een sciencefictionachtig toekomstperspectief) zal ontdekken dat er veel is veranderd. Het museum had acht medewerkers en was in dat jaar meer een bouwput dan een museum. Er werden uiteraard wel leuke tentoonstellingen gemaakt, maar de aandacht lag in het jaar 1994 toch vooral bij de nieuwbouw.

Daar gaat een lange geschiedenis aan vooraf. Het museum had in 1987 intrek genomen in de totaal uitgewoonde Villa Dijkzicht, gelegen in een verwaarloosd park dat later het Museumpark zou gaan heten, maar dat destijds voornamelijk werd bevolkt door junks, alcoholici, zakkenrollers en mannen op zoek naar liefde. Niets wees er op dat dezelfde omgeving zou uitgroeien tot het culturele centrum van de stad, met de Kunsthal, het Chabotmuseum, Het Nieuwe Instituut en het depot van Boijmans. Alleen Museum Boijmans-van Beuningen zelf was er, maar dat lag aan de andere kant van de woekerende wildernis; de andere instellingen waren nog toekomstmuziek.

Villa Dijkzicht was een noodgreep. Het museum moest weg uit een zompige huisvesting naast de ijsberren in de Diergaarde Blijdorp. Er was daar ook een nare brand uitgebroken die een deel van de collectie in de as had gelegd, er moest dringend iets gebeuren. Villa Dijkzicht stond leeg en werd anti-kraak bewoond. Eén en één is dan twee: het uitgewoonde en lekkende pand werd zeer geschikt geacht om een deels verbrande collectie naturalia te huisvesten. Destijds stond op de plek van de huidige Parkzaal een filmzaal, waarin in allerijl een houten zoldering werd gemaakt waar de niet-verbrande delen van de collectie konden worden opgeslagen. Die tamelijk onwenselijke situatie was al meteen uitgangspunt voor ambitieuze plannen. Het architectenbureau van Gemeentewerken

zorgde voor renovatie van de villa en voor de nieuwbouw werd een gerenommeerd architectenbureau uitgezocht. Dat werd het Delftse bureau Mecanoo.

De gang van zaken rond de bouw is in de vier nummers van jaargang 6 (1994) van *Straatgras* leuk te volgen. In nummer 1 werd gemeld dat wethouder Herman van den Muijsenberg op 28 februari 1994 niet de eerste paal heeft geslagen of de eerste steen gemetseld, maar een peilbuis de grond in heeft geboord die de grondwaterstand tijdens de bouw in de gaten moest houden. Dat was het begin van de bouw die heel 1994 en een deel van 1995 zou beslaan. Maar in datzelfde nummer 1 van *Straatgras* werd een interessante maar vooral ook welhaast telepathische vergelijking gemaakt tussen de nieuwbouw en een potvis. De nieuwbouw is vormgegeven als een betonnen constructie die is omhuld door een glazen wand. Dat is het best te zien aan de noordzijde van het pand, dus kijkend vanuit het Museumpark naast de grote zwarte kraai van Florentijn Hofman. Dat architectonische grapje (beton in glas) werd in het *Straatgras* artikel als volgt verwoord: 'Die betonnen binnenkant zit dus, zoals de gemaakte vergelijking luidt, als een potvis in een glazen weckfles'.

Hoe voorspellend waren deze woorden! Op 12 januari 1995, dus toen de bouw in volle gang was, spoelden drie dode potvissen aan op het strand van Kijkduin bij Den Haag. In de week die volgde op de stranding ontleedde een snijploeg van het museum een van die drie potvissen om het geraamte ervan te bewaren. Daarbij werd zelfs gebruik gemaakt van oude flensmessen van walvisvaarder Willem Barentsz uit de collectie van het museum. Maar wat te doen met zo'n enorm geraamte? Dat was snel bedacht! Mecanoo had een grote glazen hal ontworpen om de hellingbaan te huisvesten, maar de enorme hoogte en lengte van die grote glazen hal hadden nog geen

invulling gekregen. De dode potvis kwam dus als geroepen. Omdat de dakconstructie van de nieuwbouw nog niet gereed was, kon alsnog worden besloten om daar verstevigingsbalken in aan te brengen waar het loodzware gevaarte aan kon komen te hangen. De rest is geschiedenis.

In de verdere nummers van jaargang 1994 werd in zwart-wit foto's verslag gedaan van de vorderingen van de nieuwbouw. In nummer 2 stond een artikel over de in 1965 overleden bioloog en leraar dr A.B. van Deinse, met daarbij een foto van Van Deinse die in maart 1937 doende is om een potvis te ontleiden. Dat dier was bij Terneuzen aangespoeld en voor onderzoek in Rotterdam op de Parkkade neergelegd. Ook al zo'n verhaal met voorspellende waarde. In nummer 3 treffen we een fotoreportage aan van de vordering van de bouw, in nummer 4 werd gemeld dat het hoogste punt van de nieuwbouw was bereikt en dat het museum van 9 januari tot 9 juni 1995 zou sluiten omdat de bouwactiviteiten niet te combineren waren met een stroom bezoekers. Het daaropvolgende nummer (het in april 1995 verschenen nummer 1 van jaargang 7) vermeldde uiteindelijk vol trots dat er in de hal een potvis komt te hangen: 'De dakconstructie van de glazen voorhal van het paviljoen wordt momenteel zodanig verstevigd dat het geraamte eraan opgehangen kan worden.'

Zo zien we hoe een bijzondere samenloop van omstandigheden heeft geleid tot een nog altijd in het oog springende attractie in het Museumpark: een van 's lands grootste vitrines met daarin het geraamte van een potvis. Het gebouw zelf is een potvis in een glazen weckfles, en in die weckfles hangt dus ook een echte potvis. Dat de nummers van *Straatgras* jaargang 6 uit 1994 daar in totale onwetendheid al meerdere voorspellingen over hebben gepubliceerd, is, zoals gezegd, bijna telepathisch te noemen. ◀

Het potloodje van Remko Andeweg

▲ Remko speurend naar planten op spooremplacement, Waalhaven-Oost. (Judith Tielemans)

André De Baerdemaeker [ecoloog Bureau Stadsnatuur; debaerdemaeker@bureaustadsnatuur.nl]
Kees Moeliker [directeur Natuurhistorisch Museum Rotterdam; moeliker@hetnatuurhistorisch.nl]

Dit najaar ging Remko Andeweg, de botanicus van Bureau Stadsnatuur, met pensioen. Als een van de eerste medewerkers stond hij in 1997 aan de wieg van het bureau dat zich binnen de muren van Het Natuurhistorisch bezighoudt met de stadsecologie. Met zijn vertrek wordt het einde van een tijdperk voelbaar. Al is het zover nog niet, want Remko zal als vrijwillig collectiemedewerker blijven werken aan het museumherbarium.

Een man met woest grijs haar houdt een sliert bijna even wild wier omhoog'. Zo staat Remko Andeweg omschreven in de NRC van 12 september 2019. Binnen het team van Bureau Stadsnatuur was Remko altijd al een niet te missen verschijning. Met in zijn mondhoek steevast een afgekauwd potloodje waarmee hij nauwelijks leesbare aantekeningen krabbelde in zijn opschrijfboekje. Van die boekjes versleet hij er dozijnen.

Los van zijn kleurrijke voorkomen stond Remko ook altijd garant voor kleurrijke uitspraken. Eén daarvan: 'Onkruid is een indicatie van tolerantie in een wijk', een uitspraak die hij leende van een kunstcollectief om aan te duiden dat de ecologische kwaliteiten van de stad onlosmakelijk verbonden zijn met maatschappelijke vraag-

stukken. Deze en andere wijsheden hield hij gelukkig niet voor zichzelf.

Muurplanten

De eerste traceerbare natuurhistorische publicatie van Remko Andeweg dateert uit 1993 en staat in *Straatgras*. Onder de titel 'Botanisch alpinisme in Rotterdam' schrijft hij met een fijne pen over zijn actie waarbij hij muurplanten vergaarde die op de pijlers van de oude spoorbrug over de Nieuwe Maas groeiden, voordat die brug gesloopt zou worden. Omdat hij zelf een fysieke beperking ondervond ('ik word al duizelig als ik op een stoel sta'), schakelde hij de afdeling Rotterdam van de Nederlandse Bergsportvereniging in voor het verzamelen van de planten die hij zelf in 1991 en 1992 had ontdekt en in kaart bracht. Over die

muurplanten schreef hij: 'Het spreekt vanzelf dat zulk materiaal als hier is verzameld niet mag blijven hangen in een particuliere verzameling maar, als verslaglegging van wat eens op een Rotterdamse spoorbrug groeide, in een voor onderzoek en educatie toegankelijk herbarium moet worden opgeslagen. Het Natuurmuseum Rotterdam is daarvoor natuurlijk de meest aangewezen plek.'

Hij schonk een grote serie uniek materiaal dat droog en veilig in het collectiedepot wordt bewaard. Het educatieve gebruik volgde drie decennia later toen een eikvaren (*Polydodium vulgare*) van de oude spoorbrug een plaats kreeg in de nieuwe tentoonstelling 'Nationaal Park Rotterdam'.

Vruchtbare relatie

Met die muurplantenschenking in 1993 legde Remko de basis voor een langdurige en vruchtbare relatie met het museum. Hij was toen nog medewerker van de afdeling Beheer Buitenruimte van Gemeentewerken Rotterdam, maar dat belette hem niet om zijn kennis van de muurflora verder uit te werken in deel 1 van de onvolprezen 'Stadsecologische Reeks' van het museum, getiteld 'Muurplanten in Rotterdam' uit 1994. In die jaren bouwde hij een fijne werkrelatie op met de beheerder van het museumherbarium Gijs van der Voet, door regelmatig Rotterdamse stadsflora aan de verzameling toe te voegen. In 1996 nam hij als vrijwilliger het herbariumbeheer van Van der Voet over. Eenmaal binnen in het museum, was er geen weg terug. Hij werd in 1997 een van de eerste medewerkers van Bureau Stadsnatuur, zei gaandeweg vaarwel tegen zijn ambtenarenbestaan en kwam in dienst van het museum. Hij bleef zijn fijne pen hanteren. Los van de talloze bSR-rapporten die hij opstelde, schreef hij regelmatig over botanische en stadsecologische onderwerpen in *Straatgras* en in andere natuurtijdschriften (zie kader).

Vreemde planten

Zijn scherpe oog voor nieuwe vestigingen van (vreemde) planten in de stad zien we terug in veel van zijn publicaties. Zo zag hij de opkomst van verwilderde hemelbomen (*Ailanthus altissima*) al in 1997, kreeg hij de Noordse streepvaren (*Asplenium septentrionale*) in 2000 in de smiezen - verzamelde een blaadje ter grootte van een

▲ De Noordse streepvaren in het centrum van Rotterdam in het jaar 2000. (Remko Andeweg)

lucifer voor het museumherbarium - en documenteerde in 2009 de intocht van smalle ijzervarens (*Cyrtomium fortunei*), en van het gouden ribzaad (*Chaerophyllum aureum*) in 2013. Zijn schrijfstijl is levendig en vrolijk relativerend. Zo luidt de eerste zin van zijn ribzaadpublicatie: *'Dat de hele wereld, ook die van het stadsecologisch onderzoek, van toeval aan elkaar hangt, bleek weer eens op maandag 10 juni 2013 met de vondst van het eerste Rotterdamse gouden ribzaad langs de Parkkade, op een flinke steenworp*

afstand van Het Natuurhistorisch.'

Al in 2002 schreef hij samen met zijn plantkundige mentor wijlen Piet Florusse 'Vreemde planten in Rotterdam' – hierbij doelend op de planten die hier niet van oorsprong voorkomen maar door de mens zijn ingevoerd. Daarin concludeerde hij dat de flora van Rotterdam al net zo multicultureel is als haar menselijke bevolking.

Braakliggend

Remko heeft altijd de grote natuurwaarden van braakliggende en andere verlaten stukjes stad ingezien. Hij betoogde dat een specifiek deel van de biodiversiteit te vinden is in het 'braakpark'. Dat is het collectief van braakliggende terreinen, waardoor het park steeds op verschillende plekken in de stad de kop opsteekt, en waarvan jaarlijks ook weer delen verdwijnen. Hierdoor blijft het altijd in beweging. De soorten die op die zanderige terreinen als pioniers de weg banen voor de rest van de stadsnatuur zijn vaak specialistisch en verrassend. Heel soms bleef zo'n terrein voor langere tijd een toevluchtsoord voor bijzondere planten, zoals het spoorwegemplacement aan de Marconistraat. Toen dat uiteindelijk toch gesloopt werd schreef Remko met weemoed: *'Hoe dan ook, in Rotterdam verliezen wij opnieuw een spannend natuurgebied of, als je het zo wilt noemen, een prachtig park.'*

▲ Remko Andeweg en Floris Brekelmans tijdens veldwerk op de Maasvlakte in 2005. (Maurice Backerra)

▲ In het Zuidpark wordt een kroosplantje onder de loep genomen. (Judith Tielemans)

Dan maar het heft in eigen handen nemen. Remko stond samen met zijn collega's aan de wieg van ons eigen Stadsnatuurreervaat, een moedwillig aangelegd braakterrein gelegen aan de achterzijde van het museum. Daarover schreef hij in 2020 in de essaybundel 'Rewilding in Nederland': *'Zo laat het Rotterdamse Stadsnatuurreervaat zien hoe een stedelijke braakterrein als uitgangssituatie kan dienen voor de ontwikkeling van natuurlijk stedelijk groen, en omdat natuurkwaliteit niet vanzelf door iedereen wordt herkend staat er een bordje bij.'*

Duizendknopen

De laatste jaren bij Bureau Stadsnatuur stonden voor Remko in het teken van Aziatische duizendknopen. Mede dankzij een golf aan publiciteit in 2017 kreeg de invasieve exoot meer aandacht van terreinbeheerders en ontwikkelaars. Voor een effectieve aanpak om verspreiding van de woekerplanten tegen te gaan en misschien zelfs in te perken ging men te rade bij de botanicus van Bureau Stadsnatuur. Er werden pilots opgesteld om verschillende vormen van bestrijding te testen en de gemeente Rotterdam liet een duizendknopenkaart van de hele gemeente opstellen. In Straatgras schreef Remko een lezenswaardig overzicht met een kleine geschiedenis van de exotische duizendknopen in Nederland en Rotterdam (Andeweg 2018). Zoals hij meermaals aangaf zou de aanpak van duizendknopen een kwestie van lange adem worden, die nog lang na zijn afzwaaien als botanicus door zou lopen. Daar heeft hij absoluut geen ongelijk in gekregen.

Herbarium

Nauwelijks een maand na zijn pensionering was Remko alweer terug. Niet bij Bureau Stadsnatuur, maar wel in Het Natuurhistorisch. Hoewel hij al jarenlang honorair conservator van het herbarium is (met mossen en hogere planten, maar Fungi pakt hij ook mee), had hij daar tot voor kort maar weinig

tijd voor. Hij verzette jarenlang uiterst waardevol werk, maar er bleef naar zijn smaak te veel liggen. Verzamelen tijdens veldwerk is immers de eerste stap, en drogen lukt ook nog wel (want daar kan je echt niet mee wachten), maar de planten netjes plakken op herbariumpapier, registreren, etiketteren en systematisch weggleggen kost (te) veel tijd. Om nog maar te zwijgen van het onderzoek aan intrigerende of lastig op naam te brengen vondsten. Remko stort zich daar nu met nieuwe energie en vooral tijd op. Onze conservator heeft in het externe depot enkele tientallen meters stellingruimte voor hem vrijgemaakt. Remko zet het herbarium nu ruimer op om de resultaten van al dit nieuwe werk straks goed op te kunnen bergen.

Dat is goed nieuws. Ook voor de (ex-) collega's van Remko. Want met hem in de buurt was er altijd wel iets te consumeren. Geregeld plaatste hij een schaal vijgen of mispels uit eigen tuin op de kantine tafel met een briefje waarop met een potloodje stond geschreven hoe ze het best te genieten zijn. Nu hij als vrijwilliger aan het museum verbonden blijft, kunnen we ook daar nog steeds naar uitzien. ◀

▲ Een stadsflora-excursie op de oude brug over het Buizengat. (Kees Moeliker)

Publicaties van Remko Andeweg (ingedeeld naar 'orgaan')
Straatgras

1993	Botanisch alpinisme in Rotterdam.	Straatgras 5: 120–122
1997	Verwilderde hemelbomen in Rotterdam, trend of incident?	Straatgras 9: 7–10
1997	Resultaat van Floron excursie Delfshaven Ruim 200 plantensoorten.	Straatgras 9: 36–37
2000	In memoriam: Gijsbert van der Voet.	Straatgras 12: 29
2000	De Noordse streepvaren, een bijzondere varenvondst in Rotterdam.	Straatgras 12: 49–50
2000	Strandsla <i>Lactuca tatarica</i> voor de derde maal in Rotterdam.	Straatgras 12: 39–40
2005	Vijfsporige vlasbekjes bij Schiehaven, zeldzaam maar heel bekend.	Straatgras 17: 50
2009	Natuurlijk Rotterdam: De intocht van smalle ijzervarens in Rotterdam.	Straatgras 21: 84–86
2010	Natuurlijk Rotterdam: Afscheid van het spoorwegemplacement aan de Marconistraat.	Straatgras 22: 42–45
2010	Fascinatie voor de fasciatie.	Straatgras 22: 7
2011	Natuurlijk Rotterdam: De orchideeënflora van Rotterdam in 2010.	Straatgras 23: 11–13
2011	Botanische notities.	Straatgras 23: 36–36
2011	Natuurlijk Rotterdam: Havennatuur groeit en bloeit.	Straatgras 23: 73–74 (met Garry Bakker)
2013	Kaukasische vleugelnoot komt uit de schaduw.	Straatgras 25: 36–37
2013	'Vreemd fluitenkruid' bereikt Rotterdam.	Straatgras 25: 7
2014	Twee bijzondere planten uitgelicht: grote keverorchis en reuzenpaardenstaart.	Straatgras 26: 10–11
2014	Waterplanten en waterkwaliteit in het Zuiderpark.	Straatgras 26: 4–5
2018	Een diepgeworteld probleem: Aziatische duizendknopen in Rotterdam.	Straatgras 30: 70–74
2020	Het einde van een oude klimop in het Museumpark.	Straatgras 32: 55–57 (met Bram Langeveld, Caroline Vermeeren en Kees Moeliker)
2020	Kruipend moerasscherm als gazonplant in Rotterdam-Zuid: nieuwkomer of relict?	Straatgras 32: 84–85 (met Hans van der Goes)
2024	Dertig jaar geleden: een potvis in een weckpot.	Straatgras 36: 2

In de Branding

2021	De flora van het Rotterdamse havengebied.	In de Branding 29: 8–11
------	---	-------------------------

De Levende Natuur

2000	Muurplanten in de stad.	De Levende Natuur. 101: 205–206
2016	Weten wat er leeft in stad en haven: stadsecologie in Rotterdam.	De Levende Natuur 117: 144–150 (met André De Baeremaeker, Mark Grutters, Wouter Moerland, Garry Bakker en Niels de Zwarte)

Gorteria

1997	De verwildering van <i>Ailanthus Altissima</i> (mill.) Swingle (hemelboom) in Rotterdam.	Gorteria 23: 106–108
2001	<i>Asplenium septentrionale</i> (L.) Hoffm. (noordse streepvaren) gevonden in Rotterdam.	Gorteria 27: 25–28 (met Floris Brekelmans en Bart de Knecht)
2007	Herfstalsem (<i>Artemisia verlotiorum</i> Lamotte) aangetroffen in Rotterdam.	Gorteria 32: 161–163
2020	<i>Artemisia princeps</i> L. (Asteraceae), an overlooked invasive Far Eastern weed in Western Europe.	Gorteria 42(1): 1–18 (met Filip Verloove)

Groen

2013	Stedelijke braak en biodiversiteit.	Groen 4: 32–37 (met Floris Brekelmans)
------	-------------------------------------	--

Stadswerk Magazine

2013	Braak: ongeorganiseerde natuurbeleving.	Stadswerk magazine 4: 8–11 (met Floris Brekelmans)
------	---	--

Deinsea

1998	Flora and fauna of an inner-city waste-land in Rotterdam, the Netherlands.	Deinsea 4: 3–24 (met Jelle Reumer)
------	--	------------------------------------

BiolInvasions Records

2020	Morphological, genome-size and molecular evidence for the presence of another invasive East Asian <i>Artemisia</i> (Asteraceae) in Western Europe.	BiolInvasions Records 9: 685–701 (met Filip Verloove, Steven Janssens, Ben Zonneveld en Iris Van der Beeten)
------	--	--

Boeken en bijdragen aan boeken

1994	Muurplanten in Rotterdam - Stadsecologische Reeks 1, Natuurmuseum Rotterdam	
2001	Ecologische quickscan van de restruimten tussen Kleinpolderplein en Terbregse plein. pp 73–79 in: Abelman, H., van Teylingen, D. & van Wesemael, M. Stedelijke restruimten A20. Het muizengatje en verder. Centrum beeldende kunst Rotterdam, Rotterdam	
2002	Vreemde planten in Rotterdam - Stadsecologische Reeks 4, Natuurmuseum Rotterdam (met Piet Florusse)	
2020	Het Stadsnatuurreservaat. Spontane ontwikkeling als bron van natuurlijk stedelijk groen - pp 40–44 in: Arts, K., Bakker, L. & Buijs, A. (red.) - Rewilding in Nederland - KNNV Uitgeverij, Zeist	

Audiotour voor iedereen

Shirley Jaarsma [hoofd publiekszaken, Natuurhistorisch Museum Rotterdam; jaarsma@hetnatuurhistorisch.nl]

Bij Het Natuurhistorisch willen we dat iedereen zich welkom voelt. Daarom organiseren we activiteiten zoals prikkelarme openstellingen, dementievriendelijke rondleidingen, rondleidingen in gebarentaal en rondleidingen voor mensen met een visuele beperking. Deze speciale activiteiten moeten echter vooraf geboekt worden en de rondleidingen worden door een museummedewerker begeleid. Wij willen bezoekers met een visuele beperking, net als elke bezoeker, iets bieden wat altijd beschikbaar is en wat op eigen gelegenheid gedaan kan worden. Iets waarbij bezoekers zo kort of lang kunnen blijven als ze zelf willen. Tegelijk willen we niet iets apart voor deze doelgroep, maar iets wat voor iedereen geschikt is en waarbij iedereen dezelfde informatie

kan opdoen. Zo ontstond het idee om onze audiotour aan te passen voor mensen met een visuele beperking, en daarmee tegelijkertijd voor alle bezoekers een nieuwe dimensie te geven.

In 2021 won Het Natuurhistorisch met dit plan de RAAK Stimuleringsprijs van het Oogfonds. We kregen nu dus financiële ondersteuning om ons plan ook uit te voeren. De beschikbare tijd van de afdeling Publiekszaken was nog wel een knelpunt, maar uiteindelijk hebben we de tour begin 2024 kunnen realiseren, mede dankzij een aanvullende financiële bijdrage van de Vrienden van Het Natuurhistorisch.

Voorbereiding

Voorafgaand aan het ontwikkelen van de

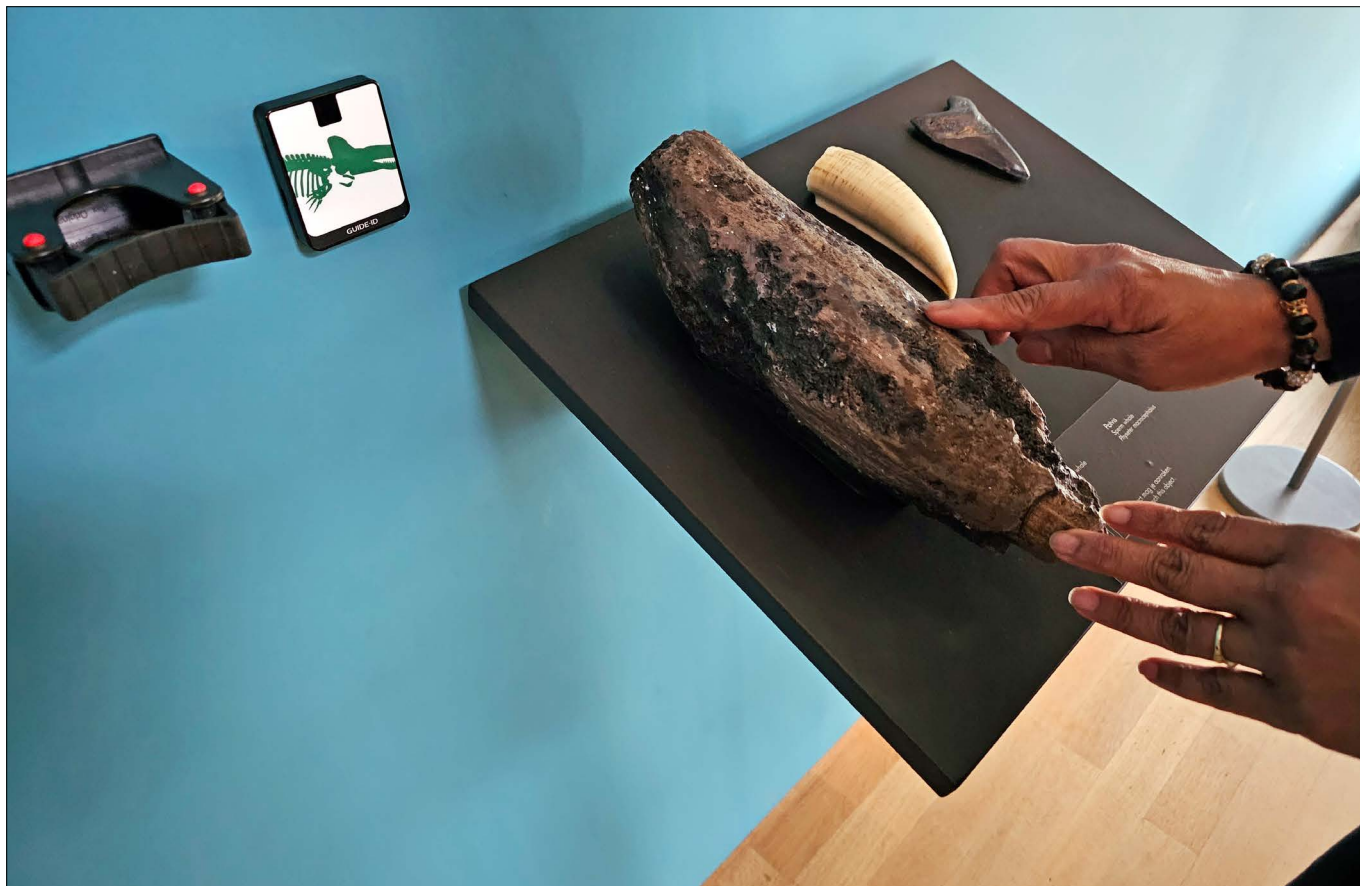
audiotour hebben we door de organisatie Ongehinderd en ervaringsdeskundigen van Stichting KUBES een nulmeting laten doen van onze algemene toegankelijkheid. Dit leverde al waardevolle en uitvoerbare verbeterpunten op, zoals markering op de buitentrap. Ook hebben we gewerkt aan onze digitale toegankelijkheid door bijvoorbeeld onze website navigeerbaar te maken met het toetsenbord.

De audiotour

Onze audiotour neemt je mee langs twaalf punten in het museum, elk met een verhaal over biodiversiteit en evolutie. Zo vertellen we bijvoorbeeld over de evolutie van verschillende vogelsnavels en over biodiversiteit in de stad. Omdat de tour niet te lang

▲ De voeltafel met diverse huiden, een tactiele tekening en een taststokhouder in de zaal Biodiversiteit. (Het Natuurhistorisch)

▲ Bij de inclusieve audiotour zijn afgietsels van verschillende tanden te voelen. (Het Natuurhistorisch)

kon worden, was het een uitdaging om de juiste selectie te maken voor de audiopunten. In elke vaste tentoonstelling is in ieder geval één audiopunt aanwezig. We hebben gekozen voor punten en collectiestukken waarbij we naast een interessant audioverhaal een tastelement konden toevoegen, of anders een geur- of geluidselement.

Na de keuze van de punten zijn we begonnen met het schrijven van de teksten. Elk audiopunt is voorzien van een zaal- of vitrinebeschrijving. Dit helpt slechtziende bezoekers bij hun oriëntatie, maar ook andere bezoekers kunnen zo meer te weten komen. Veel mensen merken bijvoorbeeld niet dat de zaal Biodiversiteit is ingedeeld volgens de biologische ordening, en dat alle dieren zonder inwendig skelet links in de zaal staan en de gewervelde dieren, dus met een echt, inwendig skelet, rechts. Of dat in de zaal Oerwalvissen een onderkaak van een bultrug aan het plafond hangt. Voor de zaalbeschrijvingen en andere teksten hebben we advies ingewonnen van Visio, een expertisecentrum voor blinde en slechtziende mensen.

Voelelementen

Bij verschillende punten kun je echt materiaal aanraken, zoals stukjes huid, een olifant-

tenkies of een vossenstaart. Dat is natuurlijk bij veel materiaal niet mogelijk, dus hebben we ook afgietsels laten maken van onze tanden van de roofpotvis en van de gewone potvis. En voor wie nieuwsgierig is naar ons imposante olifantenskelet, hebben we een 3D-print van de voet van Ramon beschikbaar om te voelen. Zelfs als je het niet kunt zien, kun je daarmee de indrukwekkende grootte ervan ervaren. Ook hebben we een aantal tactiele tekeningen aangeschaft. Dit zijn voelbare tekeningen van bijvoorbeeld het skelet van de potvis, zodat ook iemand die het skelet niet ziet hangen, er zich iets bij kan voorstellen. Bij de balie zijn daarnaast tactiele plattegronden van het museum verkrijgbaar. Om ook andere zintuigen te gebruiken, zijn in de tentoonstelling Nationaal Park Rotterdam verschillende geuren te ruiken en het geluid van een vleermuis te horen.

Voor de nieuwe voelelementen lieten we speciale meubels maken. Zo staat er in de zaal Biodiversiteit een mooie voeltafel met verschillende huiden, zoals die van een konijn, schildpad, slang en vogel. Hier vertellen we over het ontstaan van haren en andere typen huid. Daarnaast laten we zien hoe soorten die aan elkaar verwant zijn, zich toch verschillend ontwikkelen om-

dat ze zich aanpassen aan hun omgeving. De ontwikkeling van de voorpoten van zoogdieren is hier een bekend voorbeeld van. Op de tactiele tekening kun je zien én voelen hoe de voorpoot van een tijger, de arm van een mens, de vin van een walvis en de vleugel van een vleermuis dezelfde basisonderdelen hebben.

Waar mogelijk hebben we taststokhouders geplaatst, zodat bezoekers die een blindegeleidestok gebruiken hun handen vrij hebben om de objecten te verkennen. Nadat stemacteurs de audiotours hadden ingesproken en we de audio aan de verschillende punten in het museum hadden gekoppeld, was de audiotour klaar voor gebruik.

Gebruikersonderzoek

Na de lancering hebben we een gebruikersonderzoek laten doen door de organisatie Accessibility. Hieruit bleek onder andere dat sommige audiopunten lastig te vinden waren door een laag contrast met de achtergrond. Dat gaan we verbeteren met duidelijke achtergrondkaartjes en nummering. Ook werd ons geadviseerd om meer aandacht te besteden aan het communiceren over de beschikbaarheid van de faciliteiten, zoals de tactiele plattegrond en taststokhouders.

Natuurlijk nemen we die feedback mee om het museum nog toegankelijker te maken.

Er blijven altijd verbeterpunten, zoals het soms grote verschil in lichtintensiteit tussen de zalen of het beperkte contrast tussen vloer en muur. Dat zijn zaken die we niet eenvoudig kunnen oplossen. Maar het belangrijkste is dat we ons hier bewust van zijn en laten zien dat we constant bezig zijn met het verbeteren van de toegankelijkheid. Zoals een ervaringsdeskundige die de audiotour kwam doen het formuleerde toen ze op de taststokhouders gewezen werd: "Er is aan me gedacht, dat is al zo ontzettend fijn!" Ook drie slechtziende jongeren hebben recent het museum bezocht en de audiotour gedaan. Ook zij schreven een leuke review: "Er zijn al heel erg veel dingen aangepast en toegankelijk gemaakt. Het is heel erg prettig dat er een kaart in reliëf en braille is, zodat je als bezoeker zo goed als zelfstandig je weg kunt vinden. Ook was het erg fijn dat er voeltafels waren en dat er spullen aangehaakt mochten worden. Af en toe was niet duidelijk wat er wel en niet aangehaakt mocht worden. Dit stond niet goed aange-

▲ Drie jongeren met een visuele beperking vinden de weg in het museum met de tactiele plattegrond. (Toegankelijk museum-Anders bekeken)

geven. Soms met een touwtje en soms alleen met een bordje. Dat laatste kunnen wij natuurlijk niet lezen. Wij zijn verder erg positief verrast door het museum. Er is aan heel veel gedacht. Er was zelfs een houder om je stok in te plaatsen!"

Toekomst

Nu de audiotour voor mensen met een visuele beperking er is, kunnen we natuurlijk niet achterblijven met een versie voor mensen met een auditieve beperking. Met steun van de gemeente Rotterdam en wederom de Vrienden van Het Natuurhistorisch wordt daar nu hard aan gewerkt. Later dit jaar zal er dan ook een tour in gebarentaal beschikbaar zijn, zowel voor volwassenen als voor kinderen. Of je nu komt om te zien, te voelen, te luisteren of gewoon om te genieten: er is voor ieder wat wils. ◀

▲ Van de voet van olifant Ramon is voor de inclusieve audiotour een 3D-print gemaakt. (Het Natuurhistorisch)

Rotterdam was geen vogelaarsstad

Gerard Ouweneel [lid, Werkgroep Ornithologisch Erfgoed; glo@xs4all.nl]

Frank de Miranda [voorzitter, Werkgroep Ornithologisch Erfgoed; frank.demiranda@outlook.com]

Op 28 september 2024 opende in Het Natuurhistorisch de tentoonstelling Passie voor vogels - over vroege vogelaars, vindingrijkheid en veldonderzoek. De tentoonstelling gaat over vroegere vogelaars, over hun passie, vindingrijkheid en vasthoudendheid bij het veldonderzoek vanaf begin twintigste eeuw. Toen de maatschappelijke kijk op vogels veranderde werd er een groep vogelliefhebbers actief. Door het tellen en documenteren van vogels in verschillende natuurgebieden deden de amateur-vogelaars op indrukwekkende wijze veldwerk. Ze schreven dagboeken vol gegevens, maakten tekeningen, foto's en films en documenteerden niet alleen de vogels maar ook hoe het met de natuur gesteld was. Bovendien ontwikkelden ze op creatieve manieren zelf veel instrumenten om vogels te observeren. De tentoonstelling is samengesteld met de Werkgroep Ornithologisch Erfgoed. Deze werkgroep is ontstaan uit zorg over het mogelijk verdwijnen van de archieven van deze vogelaars. Die documentatie is ongelooflijk waardevol, juist ook voor de huidige tijd en de vogelaars van nu.

Ruim negentig jaar geleden verscheen *Vogels in en om de stad*. In dat boekje beschreef C.M. Plomp ruim dertig vogelsoorten die, volgens de auteur, in en rond Rotterdam waren te vinden (Plomp 1931). Plomp betrok broedvogels, doortrekkers en wintergasten in zijn beschouwingen. In het 'Voorbericht' lezen wij: 'De andere grote steden in ons land herbergen zonder uitzondering een grooter vogelrijkdom, doordat zij in hun naaste omgeving alle meer afwisseling van landschap vertonen.'

Bij Plomps stelling dat rond andere steden in Nederland meer vogels huisden dankzij hun ligging in een grotere landschapsverscheidenheid zijn kritische kanttekeningen te plaatsen. Nota bene, de Rotterdammer die was geïnteresseerd in vogels kon rond zijn stad terecht in een keur van terreinen die veel vogels herbergden, in een soortenvariatie die deed likkebaarden!

Een greep. De Krimpenerwaard met de eendenkooi bij Lekkerkerk, de Alblasserwaard met de boezemgebieden onder Kinderdijk, de Vlietlanden in Midden-Delfland, de Ackerdijkse Plassen en Voornes Duin lagen voor potentiële Rotterdamse vogelaars op aangename fietsafstand. En gaan we wat verder terug in de tijd, naar de negentiende eeuw en eerder, dan had Rotterdam zijn Schollevaarseiland, het legendarische moerasbos onder Zevenhuizen, waarin watervogels broedden in aantallen die toen

al het bevattingvermogen te boven gingen; thans is op die locatie een huizenzee verzezen waarvoor hetzelfde geldt.

En dan was er natuurlijk De Beer. Is het niet symbolisch dat in de eerste plaats Hagenaars vaak en veel vanuit Hoek van Holland overstaken naar de illustere maar wijlen De Beer? En dat een uit Den Haag afkomstig team *Het Vogeleiland* samenstelde (Van Beusekom *et al.* 1930), het bijna een eeuw geleden verschenen boek dat de landenschappelijke kwaliteiten en de vogeldrommen van De Beer indringend beschreef?

Bij het researchewerk dat de medewerkers van de Werkgroep Ornithologisch Erfgoed (WOE) verrichtten om vogeldagboeken en andere waardevolle archivalia te behoeden voor een einde in de papiervernipperaars, bevonden zich weinig archieven van Rotterdamse vogelaars. Trouwens, wanneer we *In de ban van vogels* nalopen, het boek waarin Karel Voous (1995) het doen en laten van circa 550 vóór 1950 geboren Nederlandse vogelaars behandelde, zien we dat hij evenzeer weinig Rotterdammers opnam. Als criterium voor selectie beoordeelde Voous of vogelaars, zowel professioneel als amateur, naar zijn mening een wezenlijke bijdrage hadden geleverd aan de bestudering van de ornithologie in dit land en overzeese territoria. Naar die maatstaven raakten in het verleden weinig Rotterdammers in de ban van vogels. Trou-

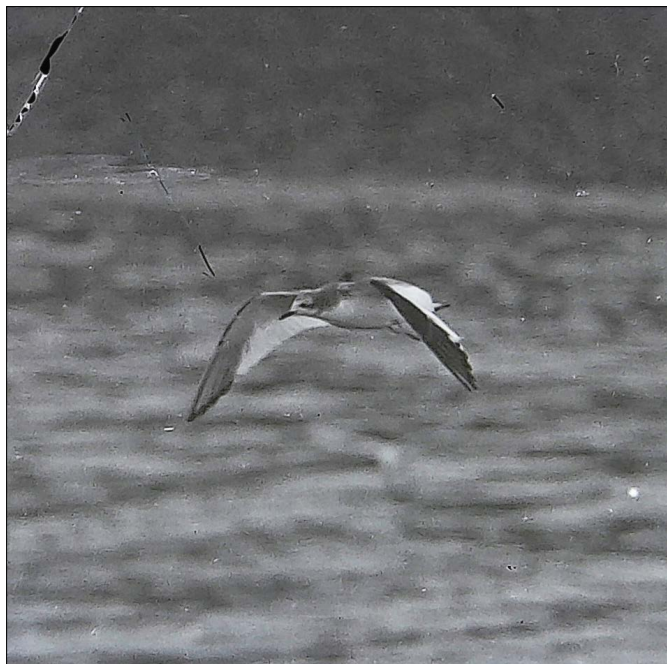
wens, dat gold ook voor vrouwen. Maar dat is een ander chapter.

Ornitho-archeologie

Afgaande op de geboorteplaats van de door Voous behandelde vogelaars en de herkomst van de door de WOE achterhaalde archivalia raakten bewoners van de kuststreek, van de provincies Noord-Holland en Utrecht alsmede personen die in en rond universiteitssteden huisden het meest geboeid door vogels. Bewoners van die contreien kwamen in hun woonomgeving gemakkelijk in contact met geestverwanten, waardoor ze met ook geïnspireerde mak-

TENTOONSTELLING

Informatie over en objecten van een aantal in dit artikel genoemde vogelaars is te zien in de tentoonstelling 'Passie voor vogels'. Zo is het artikel over de eerste Big Day van Karel Bezemer in de tentoonstelling opgenomen, evenals diverse foto's van De Beer van Frans Kooijmans en filmmateriaal van Simon de Waard. In de tentoonstelling worden zeven vogelaars uitgelicht. Naast bovengenoemden zijn dat Tom Lebrecht, Bernard van Dooren, Willem Bierman en Huub Oome. De tentoonstelling is nog t/m 28 september 2025 te bezoeken.

▲ Foto van een vorkstaartmeeuw, gemaakt in 1929 in Scheveningen. Deze foto was voor zijn tijd zo bijzonder dat hij nog gebruikt werd in het in 1954 verschenen *Seabirds*. (Frans Kooijmans)

▲ Leunend op een Ford Customline turen naar reuzensterren; Kampen, juli 1956. De heren zijn van links naar rechts Hans Waldeck, Pim Waldeck, Jan Kist jr., Karel Waldeck, Bik Tekke en Joop Swaab. (Jan Kist)

kers gezamenlijk het veld in konden trekken. Vanuit zulke clubjes kwam niet zelden gedegen vogelonderzoek voort.

Zo groeiden Amsterdam en Den Haag uit tot vogelaarscentra. Ornitho-archeoloog Ruud Vlek ging na in welk jaar volgens literatuuropgaven voor het eerst sprake was van bepaalde vogelsoorten in de regio Amsterdam (Vlek 2000). Met de melding van een broedgeval in 1285 won de blauwe reiger. Met Den Haag als kern trad vanaf WOII een groepje ornithologen aan dat zich met enig gedruis door het Nederlandse vogelaarswereldje ging bewegen. Allen waren lid van de Club van Nederlandse Vogelkundigen. Deze Club hief zichzelf in 2012 op. Boegbeeld en hogepriester van dat gezelschapje was Jan Kist, de vertaler annex bewerker van de fameuze *Petersons Vogelgids*, die in Nederland al gauw werd aangeduid met 'De Kist'. De eerste druk verscheen in februari 1954 bij Elsevier. Nog vele zouden volgen.

Over Jan Kist schreef een van zijn metgezellen dat deze altijd uit een combinatie van zijn *second look*, een dosis predestinatie en gokdwang, nieuwe soorten vermocht te ontdekken (Ouweneel 2016). Het was uit deze kring dat het in onze natie kwam tot een eerste *Big Day*, een evenement dat nu op verschillende plekken in dit land jaarlijks georganiseerd wordt. Bij dit soortenjagers-festival gaat het erom binnen een etmaal zoveel mogelijk vogelsoorten te zien en/of te horen.

De Nederlandse première van deze uit Amerika afkomstige happening vond plaats op 18 mei 1955, een dag waarop de regen en wind niet aangedragen konden worden. De schrijver Leonard Huizinga, volgens eigen zeggen 'een vogelkenner van de zeer koude grond', maakte deel uit van het gezelschap. Over die dag schreef Huizinga een anekdotisch verslag in *De Telegraaf*. Bij de inventarisatie van de ornithologische nalatenschap van Karel Bezemer kwam diens eigen verslag van de bewuste *Big Day* voor de dag. Vanuit Bezemers woning in Wassenaar gingen de twaalf deelnemers 's morgens om halfvier op sjouw. Karel Voous maakte deel uit van het gezelschap en ook Frans Kooijmans, voor zijn intimi Kooij. Aan Kooij danken wij series onsterfelijke foto's van De Beer. De sierlijke sabelhouwen waarmee de grote Huizinga de gebeurtenissen op die 18e mei samenvatte geeft openhartig inzicht in de zeventig jaar geleden heersende mores binnen de Haagse vogelaarskring.

Applausje voor kleine mantelmeeuw

Hoezeer de samenstelling van de Nederlandse avifauna de voorbije decennia veranderde moge blijken uit het feit dat de waarneming van een kleine mantelmeeuw op die *Big Day* een applausje kreeg (Ouweneel 2021). Kleine mantelmeeuwen worden thans door menigeen beschouwd als een plaagsoort, zeker door bewoners van de kuststrook van de Randstad. In

1955 moesten ze nog aan hun broedvogelzegetocht door Nederland beginnen. Lachsters behoorden toen echter nog tot het standaardpakket van 's zomers op De Beer door vogelaars waar te nemen soorten. Natuurlijk deden de *Big-Dayers* dat ook. Als vanzelfsprekend en zonder commentaar boekten ze deze soort in.

Toen Ed Veling en ik op verzoek van de familie in 2015 namens de WOE de ornithologische nalatenschap van Jan Kist inventariseerden en beschreven, troffen wij in Voorburg een vogelbibliotheek aan van een omvang en kwaliteit waarvan we paf stonden. Er waren titels bij die zelfs *Naturalis* niet bezat. De familie schonk die grootmoedig aan dat museum. Een aangetroffen exemplaar van de *Petersons-gids*, waarin leden van de Haagse vogelaarskring een opdracht voor Kist hadden geschreven, ging naar de collectie van de Heimans en Thijsse Stichting. Bij die opdrachten zijn teksten die psychologen in de handen zouden doen wrijven. Eentje waarvan ik de handtekening vermocht te ontcijferen was van Anton van den Oord. Diens tekstje luidde: 'Onze grootste veldornitholoog'. Willem Bierman legde vast: 'Aan de grootste veldsoortenjager voor het aangezicht des Heren'. Karel Waldeck hield het bij: 'Beste Jantje, laat dit niet te vaak gehoord worden'.

Maar dat Van den Oord en Bierman het verzoek kregen bij te dragen aan de hommage laat zien dat toch ook niet-Ha-

genaars konden toetreden tot de kring van intimi. Voous schrijft overigens van Bierman dat deze als persoon een te zelfstandige instelling had om zich tot de 'Club van Kist' te rekenen.

Hoewel geboren in Utrecht werkte en woonde Anton van den Oord in Rotterdam. Wij komen diens naam al tegen als waarnemingen-contribuant in de *Mededeelingen van de Werkgroep der Nederlandsche Natuurhistorische Vereening Afdeling Rotterdam*. De bewuste afleveringen beginnen in 1942. De laatste rapporteert over 1946. Bij het doornemen groeit de verbazing bij karrevrachten. Wat te denken van huiszwaluwkolonies in het centrum van Rotterdam, van broedende zwarte sterns in de Devel onder Heerjansdam op IJsselmonde, en wiewalen in tuinen langs de Parklaan, pal tegenover Het Natuurhistorisch. We lezen in de aflevering van 1944 een interview met 'een van de vorigen', waarmee aangeduid een veteraan-vogelaar die rond 1900 in en rond Rotterdam eropuit ging (Anonymus 1944). Deze Van Dam vertelde over 'heel algemene kwartelkoningen' onder Over-schie en overal te horen kwartels... bent u daar? Trouwens, ook Plomp voerde dertig jaar later de kwartelkoning op als een rond de stad voorkomende vogelsoort.

Arie de Jong

Reken erop dat de WOE-ers dolgraag de vogeldagboeken van deze 'een der vorigen'

hadden doorgenomen en veiliggesteld. Die zouden trouwens voor de geschiedschrijving van de avifauna van Rotterdam een welkome toevoeging zijn geweest. Bij haar inspanningen om oud archiefmateriaal te achterhalen heeft de Werkgroep moeten leren leven met de teleurstellende ondervinding dat ze te laat was. Uit piëteit voor de overledene wil de eerste generatie nazaten zulke velddagboeken nog wel eens bewaren. Maar dat sentiment slinkt. Reken erop dat iedere ornithologische nalatenschap, al dan niet veiliggesteld, haar achtergrondverhaal heeft.

Neem de dagboeken van Simon de Waard, de in 1986 overleden Rotterdamse natuurcineast. De Waard was evenzeer leverancier van waarnemingen in de regio Rotterdam in de tussen 1942 en 1946 verschenen *Mededeelingen*. Het verhaal van de verloren gewaande en teruggevonden natuurfilms van De Waard verscheen eerder in een *Straatgras* (Ouweneel 2009). Diens dagboeken zijn nog foetsie, zij het dat eerder dit jaar het dichtbij een wederkeer leek (Buijsman 2011).

Na een telefoontje uit Den Helder zat ik twee dagen later in die stad aan een huiskamertafel met daarop een stapeltje fotoalbums en een envelop vol intrigerende vogeldagboeken, geschreven in een ja-loersmakend handschrift. Die excursierapporten vingen aan in 1931. Mijn gastheer Nieuwedieper had in een verhalenbundel

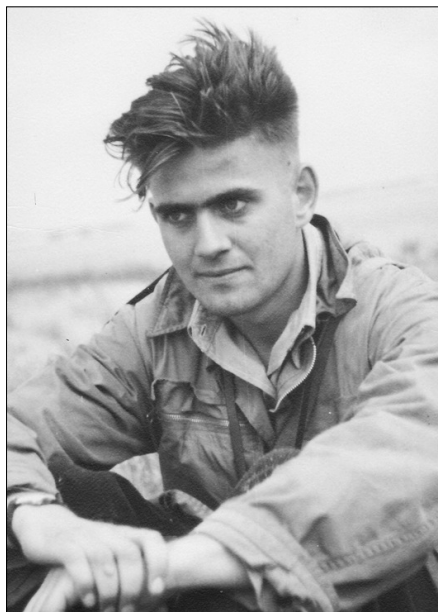
gelezen over Simon de Waard en de waarschijnlijke teloorgang van diens dagboeken en zijn foto-collectie. 'Welnu', had de man door de telefoon gezegd, 'die heb ik hier'. In Den Helder aan tafel had ik al gauw gezien dat het materiaal geen foto's en dagboeken van De Waard betrof. De eigenaar vertelde dat de artikelen al lang geleden waren afgegeven bij zijn zusters boekenantiquariaatje in Alkmaar. Mijn De Waard-verhaal had hem herinnerd aan de door hem op zolder gedeponeerde spullen.

In de dagboeken en albums was de chroniqueur niet scheutig geweest met een naamsvermelding. Uiteindelijk vond ik in een hoekje A. de Jong, niet een naam die direct een licht deed opgaan. Uit de notities bleek dat deze De Jong veel op vogels was uitgegaan in de regio Rotterdam, inclusief De Beer. De Jongs *local patch* was kennelijk het Schiedamse Sterrebosch, een oord dat blijkens de *Mededeelingen* een rijke en bijzondere avifauna herbergde. In de Oorlogswinter 1944-45 werd dat Sterrebosch nagenoeg geheel gekapt door op brandstof uit zijnde Schiedammers.

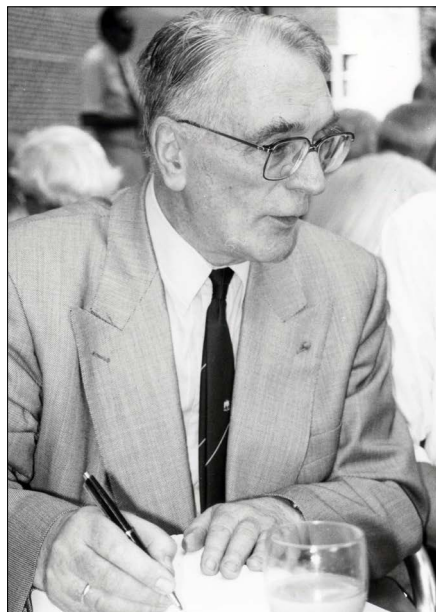
Die *Mededeelingen* brachten de identificatie van Arie de Jong verder op gang, een proces waaraan veel personen in steeds wijder kring deelnamen. Het resultaat is illustratief voor de hindernissen waarmee de Werkgroep Ornithologisch Erfgoed te maken krijgt bij het achterhalen en veiligstellen van ornithologische nalatenschappen. De Jongs dagboeken pakten uit als een zeer welkome aanvulling op het magere pakketje vogelgegevens uit de regio Rotterdam van ruwweg vóór 1940 en ook van de avifauna van De Beer. Fotoalbums en de dagboeken gingen naar de Heimans en Thijsse Stichting. Ed Veling van de WOE nam Arie de Jong op in WOE-dropbox. Zie <https://www.ornithologisch Erfgoed.nl/arie-de-jong-1898-1990>

Vogelaarsters

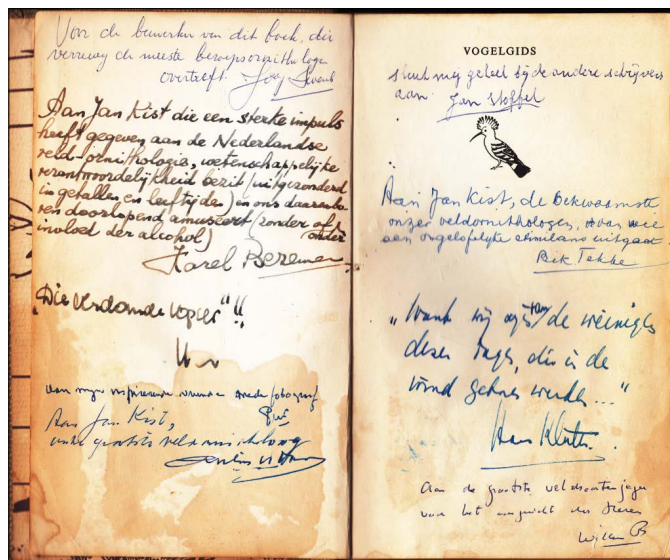
Toegegeven, zowel bij de circa 550 door Karel Voous behandelde vogelaars uit het verleden, als in de Rotterdamse ornithologische historie zijn dames ver in de minderheid. Die status is overigens snel aan het kenteren. In binnen- en buitenland treden vogelaarsters rap op de voorgrond, zowel professioneel en als amateurs. Laten we vooral niet vergeten dat het eind negentiende eeuw dames waren, Engelse en Nederlandse, die met een 'Bond ter Bestrijding eener Gruwelmode' actie ondernamen

▲ Jan Rooth (1928-2003; overheids-ornitholoog) was een belangrijke in Rotterdam geboren vogelaar. (onbekend)

▲ Karel Voous, hoogleraar dierkunde en museumornitholoog. Hier tijdens signeursessie in 1995 bij verschijning van diens *In de ban van vogels*. Karel Voous is opgenomen in de eregalerij van namen in de Hoboken Salon van Het Natuurhistorisch. (onbekend)

▲ Opdrachten aan Kist in een exemplaar Petersons Vogelgids. (Gerard Ouweneel)

▲ De kleine mantelmeeuw was in 1955 zeldzaam, maar thans zeer algemeen, met name ook in/rond Rotterdam. (Gert Huijzers)

tegen de ravages die verenverzamelaars aanrichtten onder vogelpopulaties over de gehele wereld om te voldoen aan de enorme vraag naar vogelveren waarmee dameschoeden opgesierd werden. Applaus voor deze initiatiefneemsters.

De opdracht gericht 'Aan onze lankmoedige vrouwen' is een citaat uit de *Merry Wives of Windsor* van Shakespeare. Deze staat voorin de *Petersons Vogelgids*. We lezen: 'She lament, sir her husband / goes this morning a-birding'.

Het is een veelzeggende spreuk. Of deze nog steeds opgaat moet iedere vogelaar(ster) zelf beoordelen. Wellicht ook tekenend is de aantekening 'de Bezetenen' achterop een foto die WOE-ers aantreffen in een archief. De foto toont een stel vogelaars die, leunend op een Ford Customline, turen naar reuzensterren. De foto is van circa zeventig jaar geleden. Schreef een thuis wachtende partner van een vogelaar dat commentaar?

Tot slot, mocht de inbreng van Rotterdammers in de nationale ornithologische kennisvergaring inderdaad maar matig zijn geweest dan is dat voorbij. Op IJsselmonde wordt hard gewerkt aan een *Avifauna van IJsselmonde* en André De Baerdemaeker publiceerde onlangs in *Straatgras* een voorlopige lijst van Rotterdamse broedvogels. Het is een overzicht met beloftevolle vooruitzichten.

De Werkgroep Ornithologisch Erfgoed

De Werkgroep Ornithologisch Erfgoed

(WOE) functioneert inmiddels tien jaar als centraal meldpunt voor vogelkundige 'archieven' van vroeger. Te denken valt daarbij aan dagboeken, glasnegatieven en andere objecten die grotendeel uit de periode vóór 1970 stammen. Die tijdsgrens is gesteld omdat in 1973 de Stichting Ornithologisch Veldonderzoek Nederland (Sovon) werd opgericht terwijl daarvoor maar weinig systematisch vogels werden waargenomen en geteld. Juist daarom spant de werkgroep zich in om zoveel mogelijk objecten en gegevens uit de vroege pioniersperiode te achterhalen, te ordenen, duurzaam te verpakken en tenslotte in een daarvoor geëigende archiefinstelling onder te brengen en voor geïnteresseerden te ontsluiten.

Het ontstaan van de WOE

De WOE is een werkgroep van de Avifaunistische Kring Nederland (AKN), die weer een sectie is van de koepelorganisatie Nederlandse Ornithologische Unie (NOU). Het ontstaan van de WOE hangt samen met de oprichting van de AKN eind 2012. Dat gebeurde in nauw overleg met prof. Joost M. Tinbergen die toen voorzitter was van de NOU. Het tijdstip viel samen met de opheffing van de Club van Nederlandse Vogelkundigen (CNV), tot op dat moment ook een sectie van de NOU. Het inzicht van Tinbergen dat de NOU gebaat is bij een zelfstandig werkende sectie met aandacht voor vogelkundig belangrijke historische archieven, was cruciaal. Zo werd Ornithologisch Erfgoed vanaf voorjaar 2014 een eerste niche waar de AKN zijn tanden in zette.

Overigens past hierbij niet alleen dank aan Tinbergen, maar zeker ook aan Ruud Vlek die al vele jaren – deels als vrijwilliger bij de Heimans en Thijssen Stichting – zich inzette voor behoud van historische collecties en geschriften. Tot op de dag van vandaag werkt de WOE nauw samen met Ruud.

Terugblik op de Club van Nederlandse Vogelkundigen

De CNV was redelijk traditioneel en functioneerde nog met een ballotage-systeem. De leden waren vooral "buitenmensen", niet zo theoretisch maar met veel kennis van onze avifauna en bijbehorende collecties. Toch had de Club tijdens vergaderingen een vast agendapunt "wetenschappelijke mededelingen" en na afloop borrel en diner. De voorzittershamer, te zien in de tentoonstelling, was een geschenk van één van de leden ter ere van het 30-jarig jubileum van de Club. Het veel later, in 1995 verschenen boek van prof. K.H. Voous *In de ban van vogels, geschiedenis van de beoefening van de ornithologie in Nederland in de twintigste eeuw*, was opgedragen aan de CNV. Juist dat boek wordt door de WOE gebruikt als leidraad voor onze werkzaamheden.

Activiteiten van WOE en AKN

Uitgangspunt bij oprichting van de AKN en daarin de werkgroep, is dat de organisatie actief activiteiten ontwikkelt. In het begin was de AKN een redelijk gesloten organisatie maar vanaf 2020 is dat veranderd. Leden zijn personen die actief betrokken

▲ De wielewaal was rond 1940 broedvogel tegenover Het Natuurhistorisch (aquarel). (Elwin van der Kolk)

zijn bij een of meer van de volgende activiteiten:

- Werksessies (3 of 4 per jaar) bij Vogelbescherming Nederland;
- Beheer van de eigen website www.ornithologischergoed.nl;
- Beheer van correspondentie, achtergrondinformatie en gegevens op Dropbox;
- Onderhoud van contacten met partners (Sovon, Vogelbescherming Nederland, Nederlands Fotomuseum, Naturalis en NOU);
- Traceren van nog onbekend archiefmateriaal;
- Digitalisering en ontsluiting van archiefmateriaal (deels projectmatig);
- Publicaties.

Het deelnemen aan deze activiteiten is niet alleen nuttig en boeiend, maar ook buitengewoon leerzaam. De tentoonstelling in Het Natuurhistorisch die de WOE nu ondersteunt, is een goed voorbeeld van een activiteit om objecten van vroeger voor een breed publiek te ontsluiten.

De AKN ontwikkelt daarnaast, met het oog op de toekomst, aanvullend activiteiten zoals het ontsluiten van achtergrondinformatie op het vlak van vogelsystematiek en het organiseren van excursies en werkbezoeken.

Naturalis als ons “geweten”

Vanaf de oprichting van de WOE speelt Naturalis een bijzondere rol. De archivaris van Naturalis (vogels) is lid van de Werkgroep en helpt bij het onderbrengen van historische objecten omdat dit nogal eens

een probleem blijkt te zijn. Het onderbrengen van het archief met glasnegatieven van de Engelse fotograaf James Henry Savory bijvoorbeeld was lastig omdat de fotograaf niet Nederlands is. Tegelijkertijd bleek het ook in Engeland een probleem omdat Savory buiten Engeland fotografeerde. En zo zijn er nog vele andere voorbeelden. Dit heeft ons geleerd dat de Werkgroep zelf duidelijk moet maken waarom een archief het waard is om bij een officiële archiefinstelling onder te brengen. Naturalis was de eerste die ons daarvan heeft doordrongen; men dient de actuele context van het materiaal weer te geven, de maatschappelijke relevantie ervan en, zo mogelijk, aanvullende argumenten aan te dragen die opname in een officieel archief rechtvaardigen. De WOE merkt dat het steeds lastiger wordt om een passende archiefinstelling te vinden. Samenwerking met verschillende musea blijft dan ook hard nodig.

Toekomstplannen

AKN en WOE maken iedere vier jaar nieuwe plannen. Dit jaar ligt de periode 2025-2028 onder het vergrootglas. Hoewel er bij de WOE nu al bijna 50 archieven op onze website staan, is het verbazingwekkend dat er nog steeds nieuw en interessant materiaal wordt getraceerd. Het werk waarvoor de WOE is opgericht, zullen we daarom voortzetten, mogelijk met meer accent op ontsluiting en op de gedachtenvorming over de betekenis van het verzamelde materiaal. Daarnaast ontstaat er behoefte om systematisch onderzoek te doen naar de geschiedenis van vogelwerkgroepen. Dat bevindt zich

nu in een verkennende fase. Verdere besluitvorming verwachten we over dit onderwerp in 2025. Personen met interesse om hierin mee te denken en activiteiten te ontwikkelen, zijn van harte welkom! ◀

Literatuur

- Anonymus. 1944 - In gesprek met een der vorigen - In Mededeelingen Nr. 2., Rotterdam
- Buijsman, E. 2011 - Simon de Waard. Leven en werk van een Rotterdamse cineast en fotograaf - Tinsentiep. Houten
- Ouweneel, G.L. 2009 - Simon de Waard, een Rotterdamse natuurfilmcineast van formaat - Straatgras 21 (4): 63-64
- Ouweneel, G.L. 2016 - Het ornithologisch erfgoed van Kist, een ‘bezeten’ veldwaarnemer - Het Vogeljaar 64: 10-17
- Ouweneel, G.L. 2021 - De eerste ‘Big Day’ in Nederland - Het Vogeljaar 69: 120-126
- Plomp, C.M. 1931 - Vogels in en om de stad - N.V. Arbeiderspers, Amsterdam
- Van Beusekom, G.W., F.P.J. Kooymans, M.G. Rutten, & N. Tinbergen 1930 - Op het Vogeleiland - A.G. Schoonderbeek, Laren
- Vlek, R. 2000 - Amsterdamse vogelhistorie. Nieuwe vogelsoorten in de regio Groot-Amsterdam door de eeuwen heen: de historische ontwikkeling van de avifaunistische lijst van Amsterdam 1285-1999 - Speciaal eeuwnummer van *De Gierzwaluw*
- Voous, K.H. 1995 - In de ban van vogels - Uitgeverij Scheffers, Utrecht

Dodelijke schoonheid

Marlonneke Willemsen [documentair fotograaf; www.marlonnekewillemsen.com]

Als insecten van nieuwe planten eten die wij in onze tuin zetten, wat gebeurt er dan met ze? Deze onderzoeksvraag staat centraal in mijn documentair fotografieproject 'Invisible Threat'. Wat maar weinig mensen weten, is dat het overgrote deel van de planten die we in het tuincentrum kopen, behandeld zijn met, vaak meerdere, bestrijdingsmiddelen, waaronder insecticiden, stoffen die ontwikkeld zijn om zo effectief mogelijk insecten te doden. Maar niet alleen de plaagdieren op de kwekerijen komen hiermee in aanraking, ook de zeer nuttige insecten in onze tuinen. Met alle gevolgen van dien. De bedroevende effecten hiervan waren van 15 juni t/m 6 oktober te zien in de tentoonstelling Dodelijke Schoonheid.

Vervolg op Development

'Invisible Threat' is min of meer een vervolg op mijn vorige documentaire project 'Development', waarvan de foto's al eerder in het Natuurhistorisch Museum Rotterdam te zien waren in de expositie 'Groei'. Voor 'Development' heb ik de groei en ontwikkeling van verschillende diersoorten vastgelegd, waaronder bladetende insecten. Deze diertjes heb ik zelf grootgebracht, en daarvoor had ik voedselplanten nodig. Aanvankelijk dacht ik, heel naïef, dat ik deze planten gewoon bij het tuincentrum kon kopen, maar dat resulteerde erin dat alle pasgeboren larven of rupsen doodgingen. In eerste instantie ga je er dan vanuit dat je zelf iets verkeerd gedaan hebt en dat bijvoorbeeld de luchtvochtigheid of de temperatuur niet goed was, maar gaandeweg begon ik steeds meer een patroon te zien; kocht ik nieuwe 'reguliere' tuinplanten, dan gingen de dieren dood, maar als ik planten gebruikte die al jaren in mijn gifvrije tuin stonden of als ik biologisch geteelde planten kocht, dan ging het wel goed.

Op zoek naar meer achtergrondinformatie

Ik ben verder over dit onderwerp gaan inlezen en kwam een aantal dingen tegen.

▲ Bestrijdingsmiddelen hoeven niet altijd gelijk dodelijk te zijn. Als rupsen van behandelde planten eten, kan dat ook invloed op de metamorfose hebben, waardoor ze misvormd uit de pop komen. (Marlonneke Willemsen)

Door verschillende organisaties, waaronder Greenpeace en het Pesticide Action Network (PAN) Nederland worden regelmatig tuinplanten getest op bestrijdingsmiddelen met als resultaat dat in bijna alle gevallen één of meerdere middelen worden aangetroffen. Maar ook bij hobbykwekers is dit fenomeen algemeen bekend. Op bijvoorbeeld het internationale vlinderforum Actias zijn tientallen posts over dit onderwerp te vinden en daar heerst de algemene opvatting dat je rupsen alleen veilig kunt grootbrengen op planten waarvan je zeker weet dat ze gifvrij zijn en dat je ze 'reguliere' tuinplanten in ieder geval niet moet voeren. Als ik mijn eigen ervaringen deel, krijg ik allerlei reacties, bijvoorbeeld van mensen die wandelende takken als huisdier hebben en hetzelfde hebben meegemaakt. Ook de ervaring van een kanariëkweker is opvallend: hij verloor zijn vogels nadat hij nieuwe heesters uit het tuincentrum in de volière had geplant. Ik schrok hier wel van, want een kanarie van rond de 20 gram is wel iets anders dan een kleine rups van een paar millimeter, dus heb ik navraag gedaan bij een andere kanariëkweker en hij vertelde dat ook in de 'kanariëwereld' het gevaar van tuinplanten met bestrijdingsmiddelen algemeen bekend is en dat er regelmatig verhalen voorbij komen van eigenaren die daardoor hun dieren verliezen.

Nog weinig aandacht

Tegelijkertijd viel me op dat in discussies over het verlies van biodiversiteit, in bij-

voorbeeld de media en de politiek, bestrijdingsmiddelen maar zelden als mogelijke oorzaak genoemd worden. Met mijn eigen ervaringen in het achterhoofd vond ik dat vreemd en frustrerend. Daarom heb ik geprobeerd dit als fotograaf nog meer en ook op een andere manier onder de aandacht te brengen, zodat meer mensen zich bewust worden van het gevaar van deze middelen en de schade die zij kunnen aanrichten.

De werkwijze

Voor het eerste deel van mijn project ben ik begonnen mijn eigen observaties met de bladetende insecten en de tuinplanten te herhalen. Bij verschillende tuincentra heb ik tien planten gekocht en heb deze gefotografeerd. Vervolgens heb ik deze planten aan verschillende insecten en slakken gevoerd. Ik heb erop gelet dat het planten waren, die deze soorten ook in de natuur zouden eten; een voor de soort specifieke waardplant of een plant waarvan ik zelf in de tuin gezien heb dat er schade van bepaalde dieren was. De rupsen van het koolwitje heb ik bijvoorbeeld met blaadjes van een spitskoolplant gevoerd, de vlinder van het koolwitje met een vlinderstruik als nectarplant en de rupsen van zwart weeskind met bramenbladeren. Mijn eigen dahlia's vallen regelmatig ten prooi aan slakken, dus heb ik deze plant aan naaktslakken gevoerd. Daarnaast heb ik ook voor elke soort een controlegroep opgezet om andere oorzaken zoveel mogelijk uit te

sluiten, met dezelfde diersoorten en onder dezelfde omstandigheden, maar dan met voer waarvan ik zeker wist dat het wel veilig was. Om zo min mogelijk schade aan de natuur aan te richten heb ik voor het grootste deel gebruik gemaakt van dieren die in gevangenschap gekweekt zijn (bijvoorbeeld als voedsel voor reptielen) of invasieve soorten.

Het resultaat

Ondanks mijn eerdere ervaringen was het resultaat nog steeds schokkend; in negen van de tien gevallen waren alle dieren binnen enkele uren tot dagen dood, terwijl in de controlegroepen alle dieren bleven leven. Je hoopt als dierenliefhebber dat het toeval is en de situatie niet zo erg is als je dacht, maar dat was helaas niet het geval. Vooral bij de bladeren van de dahlia, die ik gevoerd heb aan Spaanse aardslakken (*Ambigolimax valentianus*) ging het erg snel; de dieren waren binnen 36 uur dood en verdroogd. Bij de rupsen zag ik twee verschillende effecten, die ik ook al eerder tijdens het maken van 'Development' had opgemerkt. Voor jonge rupsen zijn planten met bestrijdingsmiddelen dodelijk. Als ze pas op latere leeftijd met deze planten in aanraking komen, kan dit ertoe leiden dat ze problemen krijgen met de metamorfose en helemaal niet of zwaar misvormd uit de pop komen. De enige plant waarbij de dieren niet doodgingen had een Duits ecolabel. Het lastige met dit soort labels is dat dit niet altijd hoeft te betekenen dat er

▲ ► De Spaanse aardslakken waren binnen 36 uur nadat ze van de Dahlia gegeten hadden al dood en helemaal verdroogd. (Marlonneke Willemsen)

▲ ◀ Ook deze Europese Treksprinkhaan overleefde het eten van een nieuwe tuinplant niet. (Marlonneke Willemsen)

geen bestrijdingsmiddelen gebruikt zijn. Ze kunnen ook uitgegeven worden omdat bijvoorbeeld de pot van gerecycled materiaal gemaakt is. Daarom wilde ik deze plant ook testen.

Fotografie versterkt de boodschap

Voor de fotografie heb ik een aantal keuzes gemaakt om te proberen de boodschap van het project duidelijk over te brengen. Het was een bewuste keuze om de plant zo mooi mogelijk te fotograferen. We kopen deze planten per slot omdat we ze zo mooi

vinden. Dat vormt een sterk contrast met het dodelijke effect dat ze kunnen hebben. Dit contrast wilde ik in de serie verwerken. In de loop van de jaren zijn consumenten steeds kritischer geworden bij het kopen van planten. Ze willen voornamelijk planten hebben die al in bloei staan en kiezen de plant met de meeste bloemen en de mooiste blaadjes. Zodra er maar een klein gaatje in zit laten ze hem al staan. Dit heeft ertoe bijgedragen dat kwekers 'gedwongen' worden om de perfecte plant te telen, waardoor ze eerder naar bestrijdingsmiddelen zullen

grijpen. Voor een deel ligt de oplossing dus bij de consument. Ook dit aspect wilde ik duidelijk maken door de plant zo mooi mogelijk te fotograferen.

Waarom 'Invisible Threat'?

De titel 'Invisible Threat' is bewust gekozen. Ten eerste kun je als consument niet zien of er bestrijdingsmiddelen op de planten zitten; de middelen zijn niet zichtbaar en het staat niet op het label. Ook de effecten zijn grotendeels onzichtbaar. Je zet de planten in de tuin, maar blijft er niet dag en nacht

▲ ► Voor jonge rupsen zijn behandelde planten in veel gevallen dodelijk. (Marlonneke Willemsen)

▼ Zelfs vlindervriendelijke planten zijn vaak behandeld met meerdere bestrijdingsmiddelen en dus net zo goed dodelijk voor deze dieren. (Marlonneke Willemsen)

naast zitten om te kijken welke dieren ervan eten en wat er dan met ze gebeurt. Het eventuele leed blijft dus onzichtbaar. Als laatste slaat 'Invisible' ook op de onzichtbaarheid van deze bedreiging in de discussies over de afname van de biodiversiteit.

Wat ik hoop te bereiken

Ik hoop dat met deze foto's en de expositie meer mensen zich bewust worden van de schade die tuinplanten met bestrijdingsmiddelen kunnen aanrichten. Consumenten kunnen alleen een afgewogen keuze maken als ze de feiten kennen en weten wat ze te kiezen hebben. Dat is nog veel te weinig het geval. In de gesprekken die ik over mijn project voerde, merkte ik dat consumenten een gaatje in een blad of een op een andere manier imperfecte plant minder erg vinden als ze de schaduwkant kennen van al die perfecte planten. Aan de andere kant hebben de tuincentra ook voldoende vraag nodig om een assortiment biologische planten te kunnen aanbieden. Mijn hoop is dat de grote ketens van tuincentra biologische planten in het assortiment gaan opnemen. Zo wordt ook de consument die niet bekend is met dit onderwerp, met biologische planten geconfronteerd. Uiteindelijk hoop ik dat bestrijdingsmiddelvrije planten de norm gaan worden, zodat onze tuinen een veilige plek worden voor insecten. Het zou mooi zijn als mijn project hieraan kan bijdragen. ▼

Natuurlijke samenwerking van KNNV en Het Natuurhistorisch

Bram Langeveld [conservator, Natuurhistorisch Museum Rotterdam; langeveld@hetnatuurhistorisch.nl]
Sharida Bhageloe [secretaris, KNNV afdeling Natuurlijk Rotterdam; natuurlijkr Rotterdam@knnv.nl]

▲ Het is goed zoeken naar fossielen in de schelpenbanken. (Sharida Bhageloe)

In 1901 werd de Nederlandse Natuurhistorische Vereniging opgericht en daarin, in 1916, de afdeling Rotterdam. Daar ontstonden toen al snel de eerste ideeën met betrekking tot een natuurhistorisch museum. Dat werd concreet in 1927 met de oprichting van de Vereniging tot Oprichting en Instandhouding van een Natuurhistorisch Museum te Rotterdam (Nieuwenhuis 1996). Via een aantal tussen- en zijstappen mondde de Vereniging uiteindelijk in 2008 uit in de Stichting Natuurhistorisch Museum Rotterdam, die tot op de dag van vandaag eigenaar van de collectie is en Het Natuurhistorisch exploiteert. In feite stond de (toen nog niet Koninklijke) Nederlandse Natuurhistorische Vereniging dus aan de basis van Het Natuurhistorisch. Daarom is het eigenlijk niet meer dan logisch dat Het

Natuurhistorisch en de jonge reïncarnatie van de afdeling Rotterdam, als KNNV afdeling Natuurlijk Rotterdam (opgericht 4 maart 2022), elkaar ondersteunen. Dat vormt voor beide partijen een buitenkans.

Een concrete samenwerking is het maandelijkse Natuurcafé dat sinds januari 2024 in het Energiehuis door KNNV Natuurlijk Rotterdam wordt georganiseerd. Het Natuurcafé is het podium voor (stads-)natuur. Voor slechts € 2,- is iedereen welkom voor een boeiende en laagdrempelige lezing over (stads-)natuur. Stadsecoloog André De Baerdemaeker verzorgde daar al een presentatie over de zoogdieren van Rotterdam voor de talrijke toehoorders. Sinds afgelopen zomer is Het Natuurhistorisch de nieuwe plaats van samenkomen, op de dinsdagavond. Niels de Zwarte van Bureau Stadsnatuur gaf daar een boeiende lezing over vleermuizen. En onlangs organiseerde KNNV Natuurlijk Rotterdam een fossielen-excursie naar de Zandmotor voor de kust tussen Ter Heijde en Kijkduin, onder begeleiding van conservator Bram Langeveld van Het Natuurhistorisch.

Excursieverslag

Op 8 september 2024 was het prachtig weer met een flinke bries uit het zuiden. De aangenaam warme zon werd slechts af en toe door een wolkje afgeschermd. Het gemengde gezelschap van maar liefst 38 deelnemers, van jong tot oud, verzamelde zich om 10 uur bij slag Schelppad, aan de rand van de smalle reep duinen tussen het achterland en de Zandmotor. Er waren een paar ervaren fossielenzoekers, maar voor verreweg de meeste deelnemers zou dit de

▲ De topvondst, door een 12-jarige deelnemer: een rechter onderkaak van een kleine hond of vos. (Sharida Bhageloe)

eerste kennismaking met het zoeken naar fossielen worden.

De korte uitleg begon met de totstandkoming van de Zandmotor en de fossielen die er gevonden worden: beesten als wolharige mammoet en grottenleeuw. Daarna volgde het belangrijkste: hoe herken je nou eigenlijk een fossiel? Op de Zandmotor zijn ruwweg vier typen vondsten te doen: botten, stenen, hout en fossiele schelpen. Fossiele schelpen van de Zandmotor zijn herkenbaar aan hun beige verkleuring, het ontbreken van glans en het feit dat er nog maar weinig licht door de schelp dringt. Het mooie van fossiele schelpen is dat elke deelnemer die gegarandeerd zal vinden. Voor botten is die garantie niet te geven. Die zijn een stuk zeldzamer. Daarom is het belangrijk goed onderscheid te maken tussen botten, stenen en hout. Dat vergt wat oefening. Stenen zijn vaak helemaal massief en hebben geen herkenbare interne structuur. In stukken hout kan je meestal je vingernagel drukken. Bot is juist herkenbaar aan een harde, dichte buitenkant en een zachtere, sponzige binnenkant. Die buitenkant is het zogenaamde compacte bot, dat stevigheid geeft, en die binnenlaag is het sponsbot dat ruimte biedt aan het beenmerg.

Lastig zijn de brokken ijzeroer en stukjes limoniet die over de hele Zandmotor verspreid liggen. Deze ijzerrijke sedimentaire structuren ontstonden lang geleden op de droogliggende Noordzeebodem als gevolg van bodemchemie en grondwater en zijn zeker voor beginners vaak lastig te onderscheiden van bot. Ijzeroer is poreus en limoniet heeft soms de meest misleidende vormen. Terwijl we dit uitlegden, lieten we wat voorbeelden van fossiele botten en schelpen rondgaan. Echt aanschouwelijk onderwijs, zoals dat hoort! Na een toelichting over de activiteiten van KNNV Natuurlijk Rotterdam gingen we het strand op.

Het was afgaand water en nog ruim een uur tot het laagste punt. Dat hadden we natuurlijk zo gepland: zo had de excursie in ieder geval een smal reepje kersvers strand, waar nog geen andere verzamelaars hadden gezocht. Gelukkig maakten de deelnemers dankbaar gebruik van ons aanbod om elke twijfelachtige vondst ter determinatie te laten zien. Al snel kregen ze het onderscheid tussen fossiele en recente schelpen door en na de nodige stukken ijzeroer werd het eerste stukje bot gevonden. De topvondst werd ook al snel gedaan en kwam uit de vloedlijn (een stuk hoger

op het strand dus): een prachtige rechter onderkaak van een roofdier. Het fossiel is bijna puntgaaf, van het kaakgewricht tot en met de tandkas voor de hoektand. Er zitten zelfs nog drie kiezen in, waaronder de grootste scheurkies. Het bot is egaal donkerbruin verkleurd, de kiezen zijn diepzwart geworden. De 12-jarige vinder kwam ons helemaal buiten adem en trillend van enthousiasme zijn vondst laten zien. "Vergeet niet te ademen!", adviseerden we hem. Hoewel hij al langer verzamelde en tijdens eerdere zoektochten bijvoorbeeld een kies van een wolharige neushoorn had gevonden, was een kaak voor hem een primeur. Hij vond de kaak toen hij wat schelpjes wegveegde en het voorste deel met een kiesje zag. Dat raapte hij op en toen verscheen de rest van de kaak van onder de schelpjes. Een topvondst!

Op het strand determineerden we de kaak als afkomstig van een vos. Op basis van het aantal kiezen en hun vorm moest het om een hondachtige gaan, en het formaat (een krappe 10 cm lengte) past goed bij vos. Toen we voor dit verslag de foto's van de vondst vergeleken met materiaal in de museumcollectie, moesten we concluderen dat een kleine hond misschien waarschijnlijker is. Het wat bolle verloop van het vrij hoge kaakbeen lijkt beter bij hond dan bij vos te passen. Dat toont de waarde van een vergelijkingscollectie maar weer eens aan. Hoe dan ook: een fraaie vondst.

Levende natuur

Ook de levende natuur kreeg uiteraard aandacht. Sommige deelnemers hadden

een verrekijker mee en tuurden naar vogels. En precies toen we op het punt stonden om te keren, parkeerde er een terreinwagen van de zeehondenopvang voor onze neus. Een terreinwagen van de strandwacht reed iets verder door en zo werd er een stuk strand afgezet. Er werd namelijk een jong zeehondje uitgezet! Het dier was elders gevonden en mogelijk wat verzwakt of ziek. Daarom was het gemarkeerd met opvallende verf en werd het ter observatie weer vrijgelaten op het rustige strand van de Zandmotor. Enthousiast hobbelde het diertje vanaf het strand naar zee waar het al snel onder de golven verdween.

Het voordeel van een excursie met een groep oplettende natuurliefhebbers is duidelijk: tijdens de afsluiting, waarbij we in een kring op het strand de vondsten vergeleken en bespraken, riep een van de deelnemers opeens: "Kijk, een bruinvis!". En inderdaad, vlak onder de kust verscheen nog twee keer de vin en rug van een bruinvis. Na ruim drie uur had iedereen fossiele schelpen gevonden en ook hadden veel deelnemers wat stukjes bot gevonden. In ieder geval ging geen van de kinderen met lege handen naar huis. Ze vonden zelf zo'n stukje bot of kregen vondsten van de excursieleiding of andere deelnemers. Wie weet wel het begin van een uitgebreide verzameling... ◀

Bron

Nieuwenhuis, J.G.B. 1996 - De geschiedenis van het Natuurhistorisch Museum Rotterdam deel 1. Het prille begin - Straatgras 8: 5-8

▲ Kers op de taart: een jonge zeehond werd vrijgelaten. (Suzan Orscek)

Consilium Humanum – Plattegrond van de mens

Installaties van Ab Bol

Ab Bol [kunstenaar; ab@lumenetwerk.nl]

In het Consilium Humanum verbeeldt kunstenaar Ab Bol zijn visie op de meest wezenlijke emoties, gedragingen en bewegingen van de mens. Zijn visie krijgt vorm in een fictief systeem gebaseerd op classificatiesystemen die biologen en naturalisten gebruiken. De wijze waarop het systeem getoond wordt is ontleend aan presentatievormen zoals die in natuurhistorische musea te vinden zijn: van vlinderkasten tot rariteitenkabinetten en van ladekasten tot jachttrofeeën, altijd voorzien van of gevuld met naturalia. Het verschil met bestaande classificatiesystemen is dat het niet de mens is die naar de natuur kijkt, maar de natuur die naar de mens kijkt. Van 6 juli tot 3 november 2024 exposeerde Ab Bol in Het Natuurhistorisch. Zijn werk is geïnspireerd op hetgeen hij in natuurhistorische musea over de hele wereld ziet. Van gerenommeerde instituten tot achteraf huiskamertjes, omgebouwd tot museum, waar artefacten uit de natuur tentoongesteld worden, eerst in de vorm van vlinderkasten en later als ware rariteitenkabinetten.

Verzamelen

Als jongste in een gezin van zes en licht verlegen aangelegd, keek ik goed naar wat er om me heen gebeurde en wat ik er mee aan moest. Wat was mijn plek in deze rare wereld? Hoe gedragen mensen zich, wat

doen ze en wat denken ze (wel). Achter in mijn hoofd heb ik die observaties opgeslagen en soms aan het papier toevertrouwd, maar heb er verder niets mee gedaan. Het verzamelen van allerlei artefacten deed ik van jongs af aan al.

“Kinderen kijken graag naar de grond onder hun voeten. Ze verwonderen zich over kleine onbeduidende dingen op straat. Ze pakken het op, stoppen het in hun zakken en stallen bij thuiskomst hun schatten uit op tafel. Daar liggen ze dan, totdat vader of

▲ Coalescere (samengroeien) | Family (familie). Van zaadje tot stronk, stam, tak en twijg. Onlosmakelijk met elkaar verbonden en breed uitlopend naarmate de tijd vordert. Of je wilt of niet, je bent altijd verbonden. Ergens in de wirwar van het leven.

▲ Societas (maatschappij) | Business model (bedrijfsmodel) | Earnings model (verdienmodel). Het begon ooit zo overzichtelijk maar wat hebben we van onze maatschappij gemaakt? Eigenbelang, macht, rijkdom, woekereend, ondoordringbaar. Niet om te dienen maar om te camoufleren.

▲ Potesas (macht) | Hunt (verzamelen) | Collect (jagen). De koning, keizer, admiraal op zijn fort. Onaantastbaar en zijn bezittingen verdedigend. Jager-verzamelaars zijn we nog steeds maar waar jagen we tegenwoordig op?

▲ Cambiare (aanpassen/handelen/ruilen/veranderen) | Change (verandering) | Intelligence (intelligentie). Door onze intelligentie kunnen we meebewegen in een wereld die steeds verandert. Verandering die vaak door ons zelf in gang is gezet. We zijn niet de enigen die hier goed in zijn.

moeder de gevonden steentjes, touwtjes en stukjes hout naar het archief van de afvalverwerker verwijst." Selma Lagewaardt, begeleidende tekst bij het vouwvel van serie 1.

Ik was niet anders. Mijn broekzakken zaten vaak vol met kleine vondsten die grote verhalen vertegenwoordigden. Voor mij althans.

Na een zoveelste probleem met de wasmachine - mijn zakken waren niet altijd geheel leeg - werd mij opgedragen om het geen buiten lag vooral buiten te laten. Het heeft niet mogen baten. Mijn zakken controleerde ik goed voordat een kledingstuk in de wasmand belandde en mijn schatten kwamen veilig in doosjes, bakjes en busjes terecht.

Naarmate ik ouder werd en minder de straat op of de natuur in ging werd het oprapen minder, maar wel specifiek. Mooiere steentjes, schelpen, schedeltjes, botjes en alles wat voor mij een bepaalde schoonheid vertegenwoordigde. Het werd veel en de topstukken kwamen in vitrinekastjes terecht. Het vertelde voor mij een verhaal. Misschien wel het verhaal van mijn jeugd.

Door studie, werk en gezinsleven kwam ik er niet toe om de collectie uit te breiden. Natuurlijk kwam er af en toe iets bij maar veel was het niet.

Het begin

In 2015 tijdens een bezoek aan een klein rariteitenmuseum in Gallipoli, Italië, ontstond het idee voor wat later het

Consilium Humanum zou worden. Hier kwamen mijn eigen verzamelde natuurobjecten samen met mijn bespiegelingen op de mensheid.

Vanaf toen ging ik weer intensiever naar de grond en de natuur om me heen kijken en meer verzamelen om in mijn werk te gebruiken. Het was allemaal dood

materiaal. Bij planten, bomen en zaden is dat relatief normaal maar bij skeletten, platgereden muizen en wat ik niet allemaal in mijn collectie had werd het voor mijn omgeving toch wat twijfelachtiger. Over het algemeen houdt iedereen van het leven en het levende en is het wat 'speciaal' als je de dood verzamelt. Alles wat ik mee naar

▲ Ira (woede) | Deaf (dooft) | Blind (blind) | Shout (schreeuwen). Binnenvetters. Horen zien en zwijgen. Maar soms knalt het eruit en doen we exact het omgekeerde met meestal alleen maar verliezers als resultaat.

▲ Homo (mens) | Think (denken) | Act (doen) | Feel (voelen). Al het leven komt uit de zee. Ook wij zijn daar ooit begonnen. 'Zie de mens' in al zijn facetten.

huis nam was natuurlijk 'dood' materiaal maar daar heb ik, voordat ik met dit classificatiesysteem begon, nooit bij stilgestaan. Er was wel altijd al een fascinatie voor de herfst en de winter van het bestaan.

Het idee om hetgeen ik maakte in een classificatiesysteem te vatten kwam een paar jaar later. Om lijn te brengen in het werk, en verder te kunnen na de vlinderkasten die ik gemaakt had, ging ik op zoek naar een overkoepelend thema, een structuur. Tijdens een expositie in het Nieuwe Instituut in Rotterdam over verzamelen, kocht ik het boekje 'Animal, Vegetable, Mineral. Organising nature: a picture album' uitgegeven door de Wel-

come Trust in 2016 ter begeleiding bij de gelijknamige expositie. Een klein boekje met veel plaatjes. Hierin staan ook afbeeldingen van oude classificatiesystemen van o.a. Linnaeus, Redfield en Haeckel. Dit bracht me ertoe om naar de huidige classificatiesystemen te kijken. De rode draad in het Consilium Humanum heb ik hiervan afgeleid: Life, Domain, Kingdom, Phylum, Class, Order, Family, Genus en Species. Hieronder zijn mijn bespiegelingen op de mens van groot naar klein ingedeeld, te beginnen bij De Mens (*Homo*) onder Life. Het systeem is te zien op mijn website: www.ab-bol.nl.

Rariteitenkabinetten

Zoals bekend zijn alle musea ontstaan vanuit hetgeen is meegenomen op de wereldreizen die de mens vanaf de 16^e eeuw ondernam; planten, dieren, schelpen, kunst en nog veel meer werden tentoongesteld in 'rariteitenkabinetten', ook wel Wunderkammer genoemd. Deze kabinetten werden gevulde schuren, huizen, paleizen en uiteindelijk musea. Voor mijn tweede serie werken, inmiddels werk ik aan de zesde serie, wilde ik zelf van deze rariteitenkabinetten maken, maar dat gaat niet vanzelf... Na een jaar een cursus hiervoor gevolgd te hebben bij een meester meubelmaker en een werkplek ingericht te hebben met de benodigde machines, kon ik aan de slag met de verschillende kisten en kasten die in de expositie in Het Natuurhistorisch te zien waren.

Vouwvellen

Bij iedere serie die ik maak, maak ik ook een vouwvel. Hierin wordt beschreven in welk punt van het systeem ik aan het werk ben geweest en wat de bevindingen waren tijdens het maakproces. Het systeem wordt schematisch weergegeven met daarin alle werken die tot dan toe gemaakt zijn. Daarnaast worden alle werken van de nieuwe serie, zeer mooi gefotografeerd, getoond. Voor mij is het belangrijk dat middels deze vouwvellen de voortgang gedocumenteerd wordt als een soort catalogus. Daarnaast krijgt eenieder die een werk van mij koopt de hele serie vouwvellen bij de aankoop bijgeleverd en kan zo zien waar zijn of haar werk binnen het systeem zit en wat alle andere werken zijn in de groeiende familie waartoe hun werk behoort.

Expositie

De expositie bevatte 46 werken, geëxposeerd zoals men dat vroeger deed: kasten en muren vol, kris kras door elkaar, dus heel veel te zien en te ontdekken! Voor de opening van de expositie heb ik Erwin Kompanje, een bekende in het museum, gevraagd de openingsspeech te verzorgen. Buiten dat hij er een prachtige speech van had gemaakt, vond ik vooral zijn kijk op mijn werk, met de nodige kennis van de natuur die mij ontbreekt, heel bijzonder. Het bleek dat ik geheel intuïtief de juiste objecten bij elkaar gekozen had om mijn verhaal over de mens te vertellen. Bij de afbeeldingen van de werken Narcissism en Eloquens uit serie vijf staat beknopt wat hij erover te zeggen had. Inmiddels is het idee opgevat

om een publicatie te maken met mijn werk, Erwins bespiegelingen gecombineerd met gedichten van Selma Lagewaardt, die al eerder over mijn werk gedicht heeft.

Toekomst

De productie van kasten, kabinetten, kisten en lijsten gaat gestaag door. Of ik ooit het hele systeem kan vervolmaken is nog de

vraag, maar de wens is er zeker. Hopelijk kan ik er te zijner tijd weer wat van tonen in Het Natuurhistorisch. Bezoeken blijf ik het museum sowieso voor inspiratie. ◀

▲ Narcissism (narcisme). De dikke patser domineert zijn soortgenoten en is daar nog trots op ook.

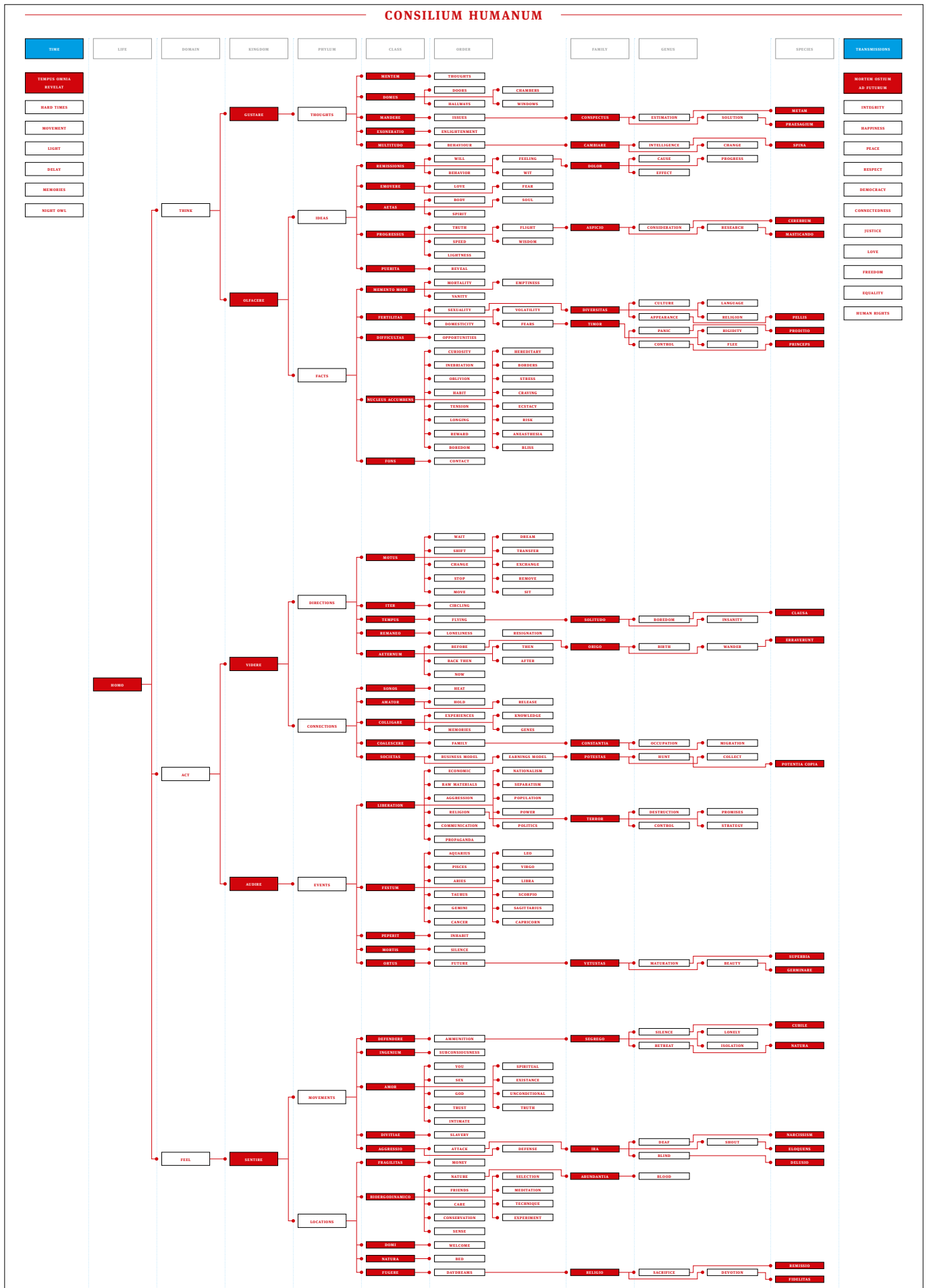
▼ Eloquens (welbespraaktheid). Een grote bek hebben er velen, gecamoufleerd in mooie woorden. Je zou ze af en toe de mond willen snoeren.

Erwin Kompanje: "In het werk Narcissism zien we half in het zand liggende schelpen van de *Patella vulgata*, de gewone schaalhoren, een slakkensoort die in de zee op rotsen zit, onopvallend en beschermd tegen de golven en tegen predatoren. In het werk zijn ze echter kwetsbaar weergegeven, open en bloot. Bovenop deze schaalhorens ligt overheersend de veel grotere schelp van een *Chicoreus ramosus*, een murex-soort. *Murex* is een roofslak. *Ramosus* betekent vertakt. Narcisme, en in de pathologische vorm de narcistische persoonlijkheidsstoornis, is het psychologische type van een overheerser, in de pathologische vorm van een predator. Zij overheersen hun omgeving, vandaar dat *Ramosus*, vertakt, beeldend is voor deze overheersing. In het systeem van het Consilium Humanum kunnen we de gang naar narcisme volgen in het koninkrijk, fylum, klasse, orde, familie, genus tot de soort Narcisme. Het koninkrijk Sentire, gevoel, waar het de narcist ogenschijnlijk aan ontbreekt, naar het fylum Beweging, naar de klasse Agressie, naar de orde Aanval, de familie Woede (Ira), het genus Dooftheid.

De narcist beweegt zich agressief, aanvallend naar zijn prooien. Ira is de godin van de toorn, iets waar narcisten bij tegenspraak zich in laten gaan. Hij luistert niet, is doof voor de gevoelens en emoties van anderen. In dit kleine werk van Ab overweldigd deze psychopatische overheersing, vertakt over kwetsbare anderen, van de narcist.

Dat Eloquens, welbespraaktheid, boven Narcissism staat, in vouwvel nummer vier, is gepast. In dit kleine werkje steekt prominent de snavel van een heilige Ibis uit. De boven- en ondersnavel zijn echter aan elkaar vastgemaakt. De snavel gaapt maar is statisch. Narcisten zijn doorgaans welbespraakt, maar blijven opvallend vaak oppervlakkig en voor hun eigen welbevinden spreken. Door dat de twee snavelhelften aan elkaar vastzitten imponeert het geluid niet. Het is daardoor nietszeggend.

De Egyptenaren offerden heilige Ibissen aan de maagod Toth. De god was met de kop van een Ibis afgebeeld. Sommigen geloofden dat hij de god van wijsheid, waarheid en kennis was, maar dat was slechts uiterlijke schijn."

▲ Consilium Humanum. Als classificatiesysteem is het Consilium Humanum, waarvan het onderzoek in 2016 van start is gegaan, nog volop in ontwikkeling. Systeemfouten en onjuiste aftakkingen worden aangepast en nieuwe vondsten toegevoegd als nieuwe theoretische ontdekkingen worden gedaan. Feit is dat de mens in al haar facetten steeds duidelijker in beeld komt. De lijn is uitgezet, de verdere invulling volgt.

De leraar, zijn zoon en zijn leerlingen

Een kleine collectie goed gedocumenteerde opgezette vogels uit Rotterdam en omstreken

Erwin J.O. Kompanje [honorair conservator gewervelden en taxidermist, Natuurhistorisch Museum Rotterdam; erwinkompanje@me.com]

Het gebeurt niet vaak dat het museum een goed gedocumenteerde collectie opgezette vogels, perfect geprepareerd en nog in goede staat, geschonken krijgt die voor een groot deel in en rond Rotterdam is verzameld. In 2023 en 2024 konden wij twee van dergelijke verzamelingen aan onze collectie toevoegen. Belangrijk regionaal natuurhistorisch erfgoed.

In dit artikel beschrijf ik de geschiedenis van een collectie dode vogels die door een gedreven leraar samen met zijn zoon en leerlingen bijeen is gebracht.

Libanon Lyceum Rotterdam

In 2023 ontvingen wij van de Educatieve afdeling van Diergaarde Blijdorp een collectie van dertig opgezette Nederlandse vogels (Tabel 1). Deze vogels waren ooit onderdeel van de onderwijscollectie van het Libanon Lyceum Rotterdam, een grote scholengemeenschap in Rotterdam-Kralingen.

'Het Libanon', zoals de school door Rotterdammers werd genoemd, werd in 1909 als tweede Rotterdamse HBS met 5-jarige opleiding opgericht in een oud schoolgebouw aan de Jan van Loonslaan en verhuisde later naar de Van der Duynstraat. Het schoolgebouw werd echter al snel te bouwvallig en te klein om alle klassen te kunnen huisvesten. Daarom werd in 1911 begonnen met de bouw van een geheel nieuw schoolgebouw. In september 1913 was dit gereed en verhuisde de school naar dit schoolgebouw aan de toen nieuw aangelegde Libanonweg, waarnaar de school werd vernoemd. In 1938 werd de nabijgelegen Ramlehweg bebouwd en veranderde het postadres van de school in Ramlehweg 6. Toen er in 1950 een gymnasium bij de school kwam, werd in de naam van de school van HBS veranderd in Lyceum. Ten slotte vond in 1968 een fusie plaats met de MMS aan de Mecklenburglaan 49. Ook

was er een dependance aan de Weteringsstraat. Het Libanon bestaat nog steeds met aan de Mecklenburglaan de onderbouw en aan de Ramlehweg de bovenbouw. Beide gebouwen zijn Rijksmonument.

Natuurhistorisch kabinet

Zoals gebruikelijk in de eerste driekwart van de twintigste eeuw was er ook in het Libanon een natuurhistorisch kabinet ten behoeve van aanschouwelijk biologieonderwijs. Scholen voor het hoger middelbaar onderwijs hadden in die tijd standaard een collectie inheemse en uitheemse opgezette vogels en zoogdieren en een verzameling naturalia, zoals mineralen en mollusken. Van een opgezette vogel in de schoolcollectie was de soortnaam doorgaans het enige dat daarvan bekend was. In de meeste gevallen kochten scholen de opgezette vogels van grote bedrijven die handelden in naturalia, en soms verkochten particuliere taxidermisten opgezette vogels en zoogdieren aan de scholen of prepareerden deze in opdracht van een school. Door het ontbreken van vindplaatsgegevens en de datum van verzamelen zijn deze objecten voor de wetenschappelijke collectie van een natuurhistorisch museum van weinig waarde.

Eén exemplaar per soort, of bij het verschil van mannelijk en vrouwelijk verenkleed twee exemplaren, werd als voldoende gezien. De ruimte in de vitrines en kabinetten was in de meeste scholen beperkt en scholen streefden ernaar om alleen de meest algemene en meest karakteristieke Nederlandse vogels en zoogdieren en enkele exoten te laten zien.

Het was daarom ongebruikelijk dat er meerdere exemplaren van dezelfde vogelsoort in een schoolcollectie werden opgenomen. Nog ongebruikelijker was het dat de vindplaats, vinddatum, de naam van de

▲ Ir. J. Bakker voor de klas in het Libanon Lyceum. Uit: *Het Vrije Volk*, 27 februari 1964.

vinder van de dode vogel en de naam van de preparateur op een label bij het preparaat werden vermeld.

Allround leraar

In 1921 werd de mijnbouwkundige ir. J. Bakker door J. Holwerda, de eerste directeur van de HBS, aangesteld als leraar. Wederzijds tot volle tevredenheid want hij heeft onafgebroken tot 1964 als leraar op het Libanon gewerkt. In deze 43 jaar gaf hij de leerlingen onderwijs in natuurkunde, wiskunde, scheikunde, biologie, lijntekenen en mechanica. Een ware allround leraar.

Naast het geven van onderwijs onderhield Bakker de onderwijsverzamelingen van de school en was hij betrokken bij het beheer van de Botanische tuin Kralingen, de onderwijstuin van de HBS waar leerlingen leerden hoe zij Heukels Flora moesten gebruiken (Anonymus, 1964).

Zijn zoon, J.F. Bakker, werd eveneens leraar op het Libanon Lyceum en werkte

Naam	Datum	Vindplaats	Vinder	Taxidermist
IJseend (<i>Clangula hyemalis</i>)	27-12-1908	Blokkzijl	onbekend	onbekend
Eider (<i>Somateria mollissima</i>)	19-11-1913	Friesland	onbekend	onbekend
Waterral (<i>Rallus aquaticus</i>)	06-12-1920	Rotterdam, Kralingse Plas	onbekend	onbekend
Purperkoet (<i>Porphyrio porphyrio</i>)	1921	Rotterdam, Diergaarde	Diergaarde	onbekend
Tureluur (<i>Tringa totanus</i>)	14-03-1922	s'-Hertogenbosch	onbekend	onbekend
Steenloper (<i>Arenaria interpres</i>)	17-03-1922	Rotterdam, Diergaarde	Diergaarde	onbekend
Roodkeelduiker (<i>Gavia stellata</i>)	26-01-1958	Rotterdam, Kralingse Plas	Ir. J. Bakker Jzn	W.P. Bakker
Keep (<i>Fringilla montifringilla</i>)	01-11-1959	's-Gravenhage-Zuiderpark	J.F. Bakker	F. van der Linden
Merel (<i>Turdus merula</i>)	19-01-1960	Rotterdam, binnenplaats Ramlehweg	Edith Schneider (leerling klas 2a)	F. van der Linden
Kauw (<i>Coloeus monedula</i>)	1963	Amersfoort, Randenbroekerbos	Hr. L. van Dijk	F. van der Linden
Merel (<i>Turdus merula</i>)	21-10-1963	Rotterdam, dependance Weteringstraat	Mevr. A.P. Visscher	F. van der Linden
Merel (<i>Turdus merula</i>)	17-11-1963	Rotterdam, Overschie	F. van der Linden (taxidermist)	F. van der Linden
Bonte strandloper (<i>Calidris alpina</i>)	11-02-1964	Hoek van Holland	onbekend	F. van der Linden
Spreeuw (<i>Sturnus vulgaris</i>)	25-05-1964	Moordrecht, Rijksweg E36	J.F. Bakker	F. van der Linden
Huismus (<i>Passer domesticus</i>)	27-05-1964	Moordrecht, Rijksweg E36		F. van der Linden
Spreeuw (<i>Sturnus vulgaris</i>)	30-05-1964	Reeuwijk, Rijksweg E36	J.F. Bakker	F. van der Linden
Huismus (<i>Passer domesticus</i>)	02-06-1964	Nieuwerkerk, Rijksweg E36		F. van der Linden
Tuinfluit (<i>Sylvia borin</i>)	23-06-1964	Rijksweg E36, brug over de Gouw	J.F. Bakker	F. van der Linden
Koperwiek (<i>Turdus iliacus</i>)	21-02-1965	Oostvoorne	Hr. J. Rooth	F. van der Linden
Gekraagde roodstaart (<i>Phoenicurus phoenicurus</i>)	00-05-1965	Rotterdam, Hoflaan	Liesbeth Bosland (leerling klas II-1)	F. van der Linden
Koolmees (<i>Parus major</i>)	00-05-1965	Zundert	Ir. J. Snelderwaard (docent Libanon Lyceum)	F. van der Linden
Huismus (<i>Passer domesticus</i>)	08-11-1965	Rotterdam, binnenplaats Ramlehweg	Maaïke van Hoey Smith (leerling klas 3b)	F. van der Linden
Merel (<i>Turdus merula</i>)	17-11-1965	Rotterdam, Overschie	F. van der Linden (taxidermist)	F. van der Linden
Spreeuw (<i>Sturnus vulgaris</i>)	11-12-1965	Rotterdam, dependance Weteringstraat	Judith Kromhout (leerling klas 1d)	F. van der Linden
Grote zee-eend (<i>Melanitta fusca</i>)	30-01-1966	Ter Heijde strand ,paal 113-114, tijdens strandwandeling klas 2a	J.F. Bakker	F. van der Linden
Meerkoet (<i>Fulica atra</i>)	02-02-1966	Nieuwerkerk aan de IJssel	Jan Plekkenpol (leerling klas 5B1)	F. van der Linden
Huismus (<i>Passer domesticus</i>)	14-02-1966	Rotterdam, dependance Weteringstraat	R. Kremer	F. van der Linden
Spreeuw (<i>Sturnus vulgaris</i>)	17-03-1966	Nieuwerkerk aan de IJssel	Hr. Den Uil	F. van der Linden
Boerenzwaluw (<i>Hirundo rustica</i>)	begin 05-1966	Renesse, Jan Hoogenboomlaan 48	Ir. J. Bakker Jzn	F. van der Linden

▲ Tabel 1. Verzameling van dertig opgezette vogels.

vaak met zijn vader samen. In een artikel uit februari 1964 in *Het Vrije Volk* staat hierover: ‘Populair waren de schaatstochten, de excursies naar fabrieken of de Hoogovens en de strandwandelingen, vaak in samenwerking met zijn zoon, die een ‘aardje naar zijn vaartje’ heeft en ook les aan het Libanon geeft.’

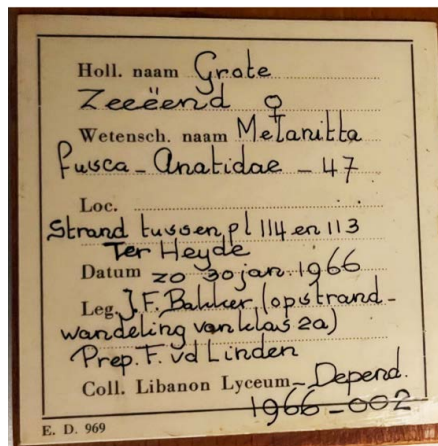
Ir. J. Bakker ging in februari 1964 met pensioen en verhuisde van Rotterdam naar Renesse. Hij overleed op 18 juni 1971 op 71-jarige leeftijd.

Over de zoon, J.F. Bakker, heb ik helaas geen verdere informatie kunnen vinden.

Labels

Toen de Educatieve afdeling van Diergaarde Blijdorp ons vroeg of wij wilden adviseren over hun collectie opgezette vogels, werd onze conservator blij verrast door de labels met uitgebreide informatie die op de plankjes van de objecten waren geplakt. Dit maakte deze opgezette vogels, ook al betrof het veelal algemene soorten, waarde-

vol voor de wetenschappelijke collectie van het museum. Na enig intern overleg wilde Diergaarde Blijdorp deze objecten graag overdragen aan Het Natuurhistorisch. Met name de vogels die door vader en zoon Bakker en hun leerlingen en collegae waren verzameld tussen 1958 en 1966, en voorzien zijn van uitgebreide informatie over de vindplaats, vinddatum, naam van de vinder en taxidermist, zijn een welkome toevoeging.

▲ Twee voorbeelden van labels. Links een tijdens een strandwandeling van klas 2a gevonden grote zee-eend en rechts een door de leerling Edith Schneider op de binnenplaats van de Ramlehweg doodgevonden merel. (Erwin Kompanje)

Leerlingen vullen de collectie aan

Waarschijnlijk hebben de beide leraren tijdens hun lessen leerlingen en collega-docenten gestimuleerd om bij de schoolgebouwen of elders door hen dood gevonden vogels naar hen te brengen, zodat zij opgezet konden worden. Het betrof vaak heel gewone soorten zoals vier huismussen, vier merels en vier spreeuwen. Waren dat werkelijk noodzakelijke aanvullingen voor de schoolcollectie? Ik kan mij dat nauwelijks voorstellen. Of wilden de leraren, omdat de naam en klas van de leerlingen nadrukkelijk op het label genoemd worden, hun leerlingen op deze manier meer interesse in na-

tuurlijke historie bijbrengen en hen hierdoor stimuleren? Het is immers altijd leuk je naam vermeld te zien op een zichtbaar label in een vitrine op jouw school.

Leerlingen brachten ook elders gevonden dode vogels mee naar school, zoals Jan Plekkenpol (klas 5B1), die een dode meerkoet uit Nieuwerkerk aan den IJssel aanbracht en Liesbeth Bosland (klas II-1), die in mei 1965 een dode gekraagde roodstaart in de Hoflaan vond.

Een dode grote zee-eend werd op 30 januari 1966 tijdens een strandwandeling bij Terheijde door leerlingen van klas 2a en zoon Bakker gevonden.

Vrijwel alle vogels zijn door de Rotterdamse taxidermist Frans van der Linden (1917-1974) kundig opgezet. Ook na zijn pensionering heeft Ir. J. Bakker nog een vogel aan de collectie van de school kunnen toevoegen: een boerenzwaluw die hij zelf in 1966 in Renesse had gevonden.

Conclusie

Het is hoogst uitzonderlijk dat opgezette vogels in een schoolcollectie voorzien zijn van uitvoerige gegevens. De collectie vogels van het Libanon Lyceum vormt daar een welkome uitzondering op en is daardoor een belangrijke aanvulling op onze regionale collectie opgezette vogels. Regionaal natuurhistorisch bezien is de roodkeelduiker die Ir. J. Bakker in januari 1958 bij de Kralingse Plas vond van bijzonder belang. Binnenwatervondsten van deze soort zijn niet algemeen en ik kon geen andere waarnemingen of vondsten van deze soort in de Kralingse Plas terugvinden.

Als er oud-leerlingen zijn die herinneringen hebben aan vader en zoon Bakker en de opgezette vogels, dan zouden wij graag hun verhalen hierover vernemen. ◀

Referenties

Anonymus. Ir. J. Bakker gaat, na 44 jaar les geven aan Libanon, ... studeren. Het Vrije Volk, 27 februari 1964, pagina 5

▲ Roodkeelduiker (*Gavia stellata*) op 26 januari 1958 door Ir. J. Bakker bij de Kralingse Plas gevonden. (Het Natuurhistorisch)

▲ Huismus (*Passer domesticus*) op 8 november 1965 door de leerling Maaïke van Hoey Smith (klas 3b) dood op de binnenplaats van het Libanon Lyceum aan de Ramlehweg gevonden. (Het Natuurhistorisch)

▲ J.F. Bakker tijdens een schoolreis in 1961. (Archief Aat de Jong)

Metamorfosen in de vingers

Merlijne Marell [illustrator; info@merlijnemarell.nl]

Met oog voor detail en liefde voor gepriegel tast ik mijn omgeving af. Diezelfde blik en tastzin neem ik vervolgens mee in mijn atelier, waar ik mijn impressies vertaal naar drukwerk op papier. Ik hou van vingers in vette inkt, krullen linoleum vanonder mijn gutsch, het oneindige spel van kleuren toepassen en weglaten. Scherpe vormen en uitgebalanceerde composities in linsnede laat ik contrasteren met zachte kleurnuances en schilderachtige texturen van monotype. Aan mij de opdracht om met deze werkwijze een boek te illustreren over metamorfosen in het dierenrijk. In dit artikel neem ik je mee in mijn illustratieproces en licht ik aan de hand van enkele voorbeelden toe hoe ik als maker biologische fenomenen onderzoek en verbeeld.

Schaven tot het werkt

Uitgeverij Lannoo staat bekend om haar grote non-fictie prentenboeken voor kinderen, waarin feitelijke kennis over de natuur samengaat met oogstrelende illustraties. Het gaat er niet om dat de lezer de dieren exact kan determineren. Eerder gaat het om een boeiende balans tussen het verstreken van biologisch correcte informatie en

het op een artistiek aantrekkelijke wijze weergeven daarvan. Vier jaar geleden ontstond het plan om samen met bioloog en auteur Geert-Jan Roebbers zo'n boek over metamorfosen te maken. De inhoud kreeg in overleg vorm. En het leuke van werk in opdracht is dat ik aan de slag ga met onderwerpen die ik misschien zelf niet direct zou kiezen.

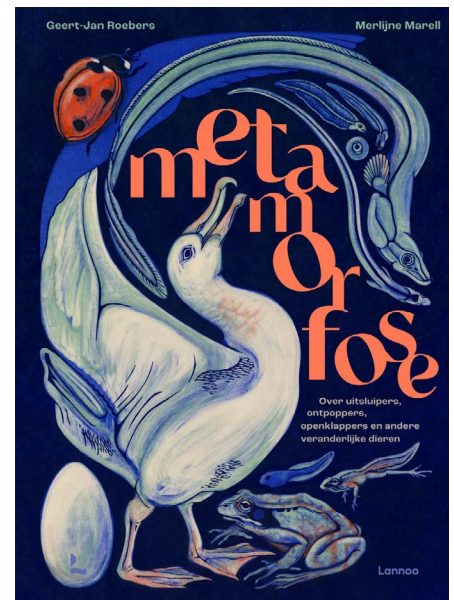
In het geval van *Metamorfose* kwamen er heel wat dieren voorbij waarvan ik niet veel wist, en waarover Geert-Jan me nog veel wist bij te brengen. Er was geen beginnen aan om elk dier ook in het echt op te zoeken. Kwallenlarven zijn daarvoor te klein, de cyclus van de zeventienjaarscicide te tijdrovend, de habitat van de albatros te exotisch, de paaiplek van de paling te diepzee. Het is fantastisch dat er dan toch zoveel over te vinden is via de online beschikbare kennis van wetenschappers, websites van enthousiaste amateurfotografen of gedigitaliseerde prentenkabinetten. Maar ook dat leek soms wel een expeditie in een ondoordringbaar woud. Kon ik deze bron wel vertrouwen, was er niet nog een scherpere opname van het allerkleinste larvenstadium, kon ik de tenen ook zonder gras zien, hoe ziet het bovenaanzicht eruit? Ik selecteer bruikbaar beeldmateriaal en verken het onderwerp verder in mijn schetsboek. Ondertussen ontstaat er vaak ook al een idee over de compositie en de kleuren die ik wil gebruiken. Daarna is het een kwestie van de noodzakelijke informatie in die compositie te dwingen en te schaven tot het werkt.

LINOSNEDE

Een linsnede is een stuk linoleum waar met gutsch een reliëf in is gesneden. Deze fungeert als een soort reuzen-stempel, die ik met een roller ininkt. De hooggelegen delen pakken de inkt en brengen deze tijdens het drukken over op het papier. Je kunt meerdere afdrucken maken van dezelfde linsnede.

MONOTYPE

Monotype is een druktechniek waarbij je maar één (mono) afdruk kunt maken. Ik rol een koperen plaat in met drukinkt. De afbeelding ontstaat door plaatselijk de inkt weg te vegen, als omgekeerd schilderen. Daarvoor gebruik ik een kwast, maar ook doekjes, wattenstaafjes of een stokje; elk gereedschap laat een ander spoor na. De druk van de pers brengt de resterende inkt over van het koper op het papier. Dit doe ik voor elke kleur apart en zo stapelen die zich één voor één op. Waar de kleuren elkaar overlappen ontstaat een mengkleur.

▲ Omslag van het boek 'Metamorfose. Over uitslui-pers, ontpoppers, openklappers en andere veranderlijke dieren' (Lannoo, 2024).

Vorm en vormeloosheid

De herculeskever is één van de grootste kevers die op aarde rondloopt (én vliegt!). Opmerkelijker is misschien nog wel de larve, die in volgroeid stadium nog een tikje forser is. Formaat is in dit geval dus van belang, en om te illustreren hoe het zit met de onderlinge verhouding tussen eitje, larve, pop en kever, gebruik ik mijn eigen handen als referentie. Als keverliefhebber ben ik bekend met het volwassen stadium van dit dier, maar nog uiterst verwonderd over de transformatie van de vlezige, vormeloze massa, via het popstadium naar zo'n glimmend, gepantserd, geprononceerd gevaarte. Al schetsend in potlood leer ik het

▲ Herculeskever, lino-sneede en monotype. (Merlijn Marell)

insect beter kennen. Ik ontwaar de haartjes tussen schild en pootjes. Ik definieer de vorm en vormeloosheid van een pop. Ik doe mijn guts voor hoe die de plooiën van de larve kan bepalen. Ik bedenk waar meerdere kleurlagen zullen stapelen en hoe het eitje daarin zal oplichten door het papier onbedrukt te laten.

Priegelen en smeren

Sommige dieren ken ik beter, uit eigen tuin bijvoorbeeld. Als ik bekend ben met het beestje, vind ik het ook makkelijker om er mijn eigen vorm aan te geven. Ik kan mijn beeldmateriaal beter loslaten of vrijer interpreteren. Alsof het meer vertrouwd zijn met het karakter van de vormen en het gedrag, meer vrijheden verleent in het kiezen van kleuren of het vertalen naar een grafische weergave. Zo is iedereen wel bekend met

het rood-met-zwarte-stippen kevertje en kan ik het zevenstippelig lieveheersbeestje benaderen vanuit de techniek. De duidelijke stippen, goed gevormde pootjes en de harde belijning van het schildje zijn prima uit te werken in linoleum. Tegenover die straffe vormen wil ik in de achtergrond het organische karakter van monotype benutten.

Mijn oog is al op de snijbiet in de moestuin gevallen, alsof de kleurige stelen gemaakt zijn om in vegen geel en magenta - voor grafici bekende primaire kleuren - te drukken. Het rood van het lieveheersbeestje zal aldus uit magenta en geel bestaan, en om de aantal drukgangen te beperken, zullen die kleuren in combinatie met het bladgroen het 'zwart' moeten vertolken. Het is heerlijk om naast het gepriegel met de guts ook zo vrij te kunnen smeren en vegen met doekjes, wattenstaafjes en een kwast.

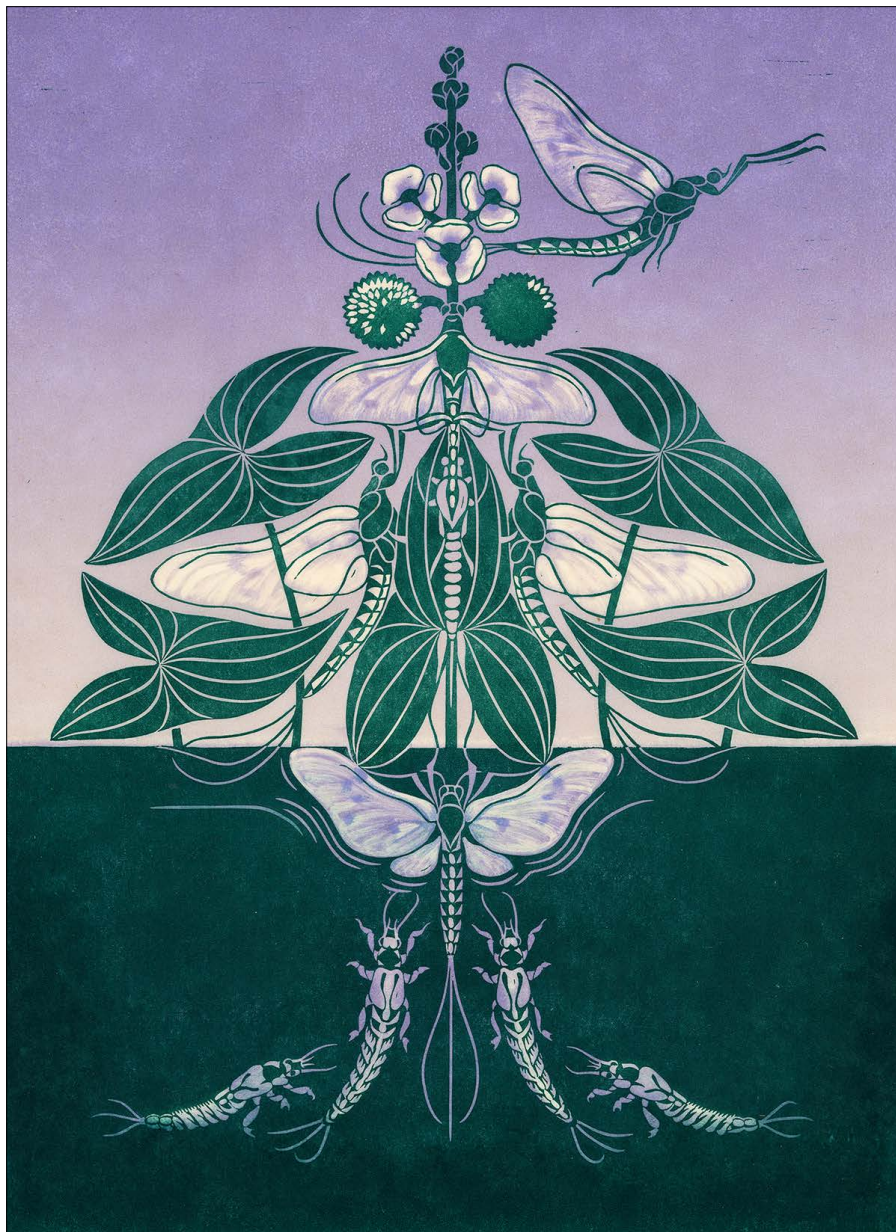

▲ Honingbij, lino-sneede, monotype en kleurpotlood. (Merlijn Marell)

Composities construeren

De natuur is een eindeloze inspiratiebron, maar ook de kunstenaars die mij voor gingen, reiken mij via hun werk ideeën en oplossingen aan. Zo inspireert Ernst Haeckel met zijn evenwichtige, symmetrische composities, die ik bijvoorbeeld toepas op de metamorfose van de krab. Het werk van Maria Sibylla Merian laat prachtig zien hoe je de totale levenscyclus van één soort op de waardplant kunt tonen. De gedaantewisseling van de koninginnenpage laat ik op die manier afspelen op de wilde peen. En bij de honingbij knipoog ik naar Maurits Cornelis Escher, die in zijn *Metamorphosis III* een fragment met bijen opnam. Ik bestudeer zijn aanpak en denk: dit kan beter. Het moet ook beter, want ik heb tenslotte de opdracht om de volledige gedaantewisseling van de honingbij in beeld te brengen.

Voor mij is het geen puur esthetische constructie. De honingraten hebben een aantrekkelijk bovenaanzicht vanwege de repeterende hexagoon. Dat is een goed perspectief om een minuscule larfje te zien liggen. En het laat zich goed transformeren naar een symmetrische bloem. Maar om het eitjesleggen door de koningin zichtbaar te maken, en de volgroeide larve en het popstadium te tonen, leent zich het zijaanzicht van de bekervormige cellen beter. Daarom combineer ik in mijn beeld beide perspectieven in een grafisch verloop, van zij- via bovenaanzicht naar de bron van nectar en stuifmeel.

▲ Driehoekendagsvlieg, lino-sne, monotype en kleurpotlood. (Merlijn Marell)

opmerkelijk; een aanloop van twee jaar als larve om uiteindelijk in één dag uit het water op te stijgen, te paren, eventueel eitjes af te zetten en ter ziele te gaan. Wat is het dan mooi om zo'n kort leven te vereeuwiggen in een poëtische compositie.

Ingespannen uren

Het is ingespannen uren als ik mijn onderwerpen bestudeer, maar ook als ik mezelf op mijn vingers kijk. Hoe deze potloodlijnen neerzetten, de guts hanteren, de inkt op de plaat rollen en er plaatselijk weer minutieus afpoetsen. Als ik het papier oplicht om de druk te onthullen wanneer deze van de pers komt, en ik gespannen verwachtingsvol het resultaat beoordeel. Na zo'n intensieve tijd in mijn atelier gaat die blik onvermijdelijk mee naar buiten. Dan zie ik mijn omgeving in gutsbewegingen en monotypevenen. ◀

BOEK EN TENTOONSTELLING

Het boek *Metamorfose. Over uitsluiers, ontpoppers, openklappers en andere veranderlijke dieren* is geschreven door Geert-Jan Roebbers en uitgegeven bij Lannoo.

De tentoonstelling *Metamorfose: poëzie van de verandering* toont de originele boekillustraties en hoe deze tot stand kwamen. Deze is t/m 16 maart te bezoeken in Het Natuurhistorisch.

Poëtische vormenpuzzel

Een dergelijke vormenpuzzel haal ik ook uit bij de eendagsvlieg. Het Drents Museum schotelt inspiratie voor op een metalen bord naar ontwerp van Johanna van Eijbergen. Zij gaf ten tijde van de art nouveau uiterst gestileerd vorm aan kleine inheemse flora en fauna. Ik leer haar werk kennen door een opdracht van het museum in de periode dat ik ook aan het boek werk. In een ander ontwerp van Van Eijbergen komt pijlkruis voor en dat ligt dus voor het grijpen als ik een oeverplant zoek waar ik de uitsluitende eendagsvlieg op kan laten rusten.

Dat de compositie ook voor het boek zo gestileerd is, dank ik aan Van Eijbergen. Net als zij hijs ik het bescheiden beestje in onbeduidende bruintinten op een podium. Want hoewel de verschijning niet meteen in het oog springt, is de levenscyclus nogal

▲ Zevenstippelig lieveheersbeestje, lino-sne, monotype en kleurpotlood. (Merlijn Marell)

Zomer in het museum

▲ Marga Vroege geeft een kinderrondleiding. (Liset Stoffers)

Liset Stoffers [coördinator educatie en publieksbegeleiding, Natuurhistorisch Museum Rotterdam; stoffers@hetnatuurhistorisch.nl]

Zomerperiodes in het museum staan voor de afdeling Publiekszaken en Educatie vooral in het teken van opruimen en ordenen van materialen, minder contact met onderwijsinstellingen/planners (want geen onderwijsgroepen) en vooral meer focus op activiteiten voor de reguliere bezoeker én bso-groepen (buitenschoolse opvang). De vakantieganger en de stadse thuisblijver zoeken naar vertier in Rotterdam en het museum wordt daarbij gelukkig niet overgeslagen.

Tijdens de zomerweken zorgt de afdeling ieder jaar weer voor een langlopende activiteit met een duur van zes weken. Dit jaar ontdekten kinderen met de speurtocht 'Handig!' verschillende supertrucs van dieren en ontvingen ze na afloop een toffe ansichtkaart in dezelfde stijl waarmee zij iemand een gratis toegang tot het museum konden 'toesturen'. De speurtocht is altijd gratis voor kinderen met een Vakantiepaspoort (voorheen Jeugd Vakantiepaspoort). Het paspoort is een uitgave van de Rot-

terdampas en alle 80.000 basisschoolkinderen in Rotterdam krijgen deze op school uitgereikt. Kinderen komen daarmee ons museum gratis binnen (!) en ouders krijgen een mooie korting. Sinds jaar en dag is dit de manier om bezoekers te ontvangen die ons museum niet snel bereiken vanwege een 'te hoge' toegangsprijs. Dit jaar ontvingen we 1826 kinderen met een Vakantiepaspoort en stonden we met 3741 views op de tiende plek van meest bekeken uitjes in de app, die 155 partners bevat.

De Hoboken Salon was deze zomer-vakantie gezellig gemaakt met een teken-tafel met mooie collectiestukken en voor de jonge kinderen was er een leeshoek met fijne bankjes. Jong en oud maakten gebruik van de mogelijkheid om er even ontspannen te zitten en de museumbenen te laten rusten.

Ook zijn er deze zes weken lang activiteiten georganiseerd voor jong en oud. Voor peuters was er een voorlees-activiteit van 'Kleine Bever en de echo',

en oudere kinderen konden aansluiten bij een workshop 'Dieren kleien'. Met de familie op pad door het museum was ook een mogelijkheid. Zo gaf publieksbegeleider/collectiemedewerker Tineke Lammerse een rondleiding over fossiele vondsten uit Nederlandse bodem en heeft museumdocent Marga Vroege bezoekers meegenomen tijdens de rondleiding 'Van roadpizza tot museumstuk'. Ecoloog Garry Bakker van Bureau Stadsnatuur praatte bezoekers tijdens een familielezing bij over vogels in musea en vogelonderzoek. Passend bij haar tijdelijke tentoonstelling 'Dodelijke Schoonheid', organiseerde fotograaf en schrijfster Marlonneke Willemsen een goedbezochte buitenworkshop macro-fotografie. De laatste week van de zomervakantie was voor schrijfster Stern Nijland die een te gekke tekenworkshop gaf. Kinderen gingen aan de slag met een zelf bedachte uitgestorven diersoort en keken daarbij goed naar onze collectie. Zo ontstonden er reuzeboomvreter,

▲ Schrijfster Stern Nijland legt schetsen uit. (Liset Stoffers)

▲ Schetsen tijdens de workshop van Stern Nijland. (Liset Stoffers)

mandrillfanten, harige jagers en vliegende miereneters.

Tussen alle drukke bezoekersmogelijkheden door, was het ook mogelijk om rustiger van het museum te genieten tijdens een speciale prikkelarme opening.

We deden het qua bezoekersaantallen ook goed tijdens de zomer. Er waren dagen met topdrukke en dagen

waarop we het aflegden tegen mooi weer, festivals en andere activiteiten in de stad. Zondag 12 augustus was zo'n dag, tropisch warm met 33 graden; dit was dan ook de rustigste dag met 122 bezoekers. Daarentegen was het woensdag 24 augustus volle bak met 434 bezoekers. Op woensdagen zijn ouders én grootouders vaker op pad en een temperatuur van nog

geen 20 graden met wat bewolking, maakte het tot een ultieme bezoekdag.

De gehele vakantieperiode van 13 juli tot en met zondag 25 augustus heeft het museum 10.201 bezoekers ontvangen. Dat is toch zo'n 15% van ons jaarlijkse bezoekersaantal in zes weken tijd. Zo zie je maar, de zomer gaat hier niet zomaar voorbij. ◀

▲ Bezoekers bekijken vogels tijdens de lezing van ecooloog Garry Bakker. (Liset Stoffers)

▲ Ansichtkaart waarmee kinderen een gratis toegang konden 'toesturen'. (Liesbeth de Boer)

Je thuis voelen in het museum

Een verslag over de nieuwe lichting Nestbouwers

Liesbeth de Boer [projectleider Nestbouwers; boer@hetnatuurhistorisch.nl]

De Nestbouwers: sinds 2023 een begrip in het Natuurhistorisch. Het zijn “de jongeren van het museum”: een groep jonge mensen tussen 18 en 25 jaar die meedenken met het museum en zelf een eigen tentoonstelling organiseren. De vorige Nestbouwers hebben onder leiding van Glenneth Sarkam twee tentoonstellingen gemaakt (Sarkam 2023, Langeveld 2024). Met het vertrek van Glenneth werd er een nieuwe constructie gevonden: met mij als freelance projectleider en een korter traject van april tot oktober met een nieuwe lichting jongeren. Terwijl ik dit schrijf is er dus al bijna een eind gekomen aan deze periode, maar staat er wel een spiksplinternieuwe tentoonstelling in de startblokken. In dit artikel probeer ik jullie mee te nemen het proces van deze lichting Nestbouwers.

▲ De Nestbouwers in overleg. (De Nestbouwers)

Veel animo voor een nieuwe groep

De werving voor nieuwe Nestbouwers ging goed, zelfs een beetje té goed: we kregen zo’n 30 enthousiaste aanmeldingen! Op een eerste kennismakingsavond in maart zaten er maar liefst 28 jonge mensen in de Hoboken Salon! We hadden dus de luxe (en tevens onmogelijke opgave) om een diverse groep van 9 jongeren samen te stellen. Omdat de vorige groep vooral uit makers bestond, wilden we nu juist een groep met allerlei verschillende achtergronden. Niet alleen kunstenaars die graag hun eigen kunstwerk wilden maken, maar ook kritische denkers en eigenwijze mensen. En

dat is gelukt, maar of dat het nou allemaal makkelijker heeft gemaakt...

De lat ligt hoog

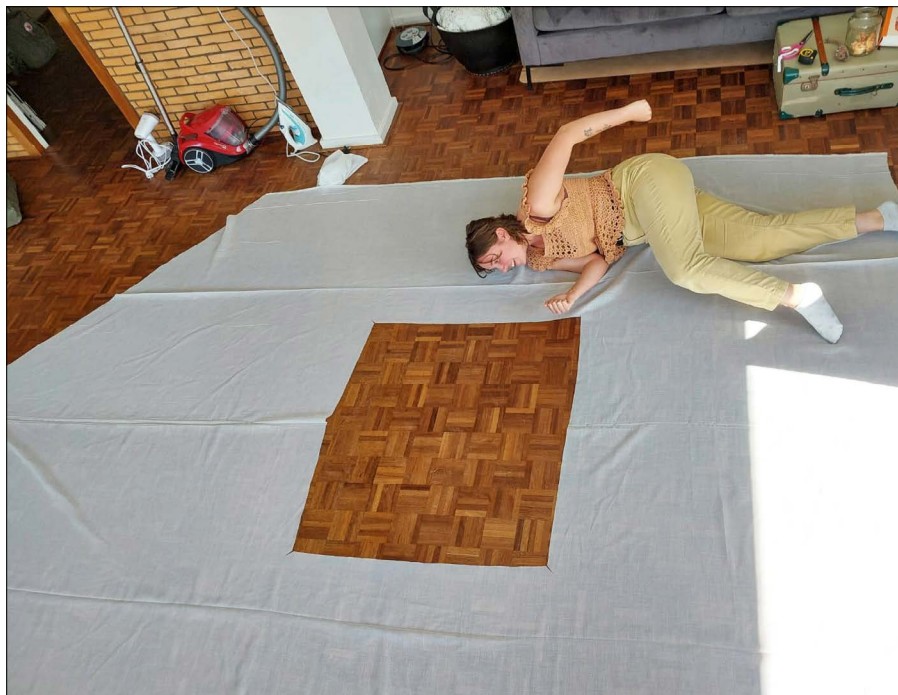
Het doel van de Nestbouwers is om jonge mensen een kijkje in de keuken geven: ze kunnen ervaring opdoen en wie weet biedt dat een opstapje naar hun verdere carrière. Maar de wens van Het Natuurhistorisch is ook uitdrukkelijk om jonge mensen met verrassende perspectieven mee te laten denken met de bestaande activiteiten. Idealiter is het tweerichtingsverkeer: de jongeren leren van het museum, en het museum van hen. Dat klinkt mooi, maar hoe organiseer je dat?

Jongeren studeren of werken overdag, dus aansluiten bij bijvoorbeeld een tentoonstellingsoverleg is lastig. Tegelijkertijd, hoe nieuw of anders zijn hun ideeën nou echt? Ze hebben immers nog niet veel achtergrond in het museumvak en de jongeren die zich aanmelden voor de Nestbouwers zijn misschien in leeftijd wat anders, maar verschillen verder niet noemenswaardig van het overige museumpubliek.

Toch zijn er steeds een paar jongeren aangesloten bij de tentoonstellingsoverleggen. Dit leverde misschien geen vernieuwende inzichten op voor het museum, maar de jongeren hebben er veel van geleerd. Want aan de wil ontbreekt het nooit: zij willen dolgraag meedenken en bij het museum horen. Ze spraken bijvoorbeeld enthousiast over de inspirerende vormgever van de tentoonstelling ‘Passie voor Vogels’ (zie elders in deze Straatgras) en waren dan ook aanwezig bij de opening van die tentoonstelling. Stap voor stap voelen ze zich steeds meer thuis in het museum.

Dezelfde taal leren spreken

Wat voor mij als projectleider de allergrootste opgave was, is hoe je zo’n club met zulke verschillende mensen op één lijn krijgt. Ten eerste is er tijd nodig om elkaar af te tasten, te ontdekken wie wat kan inbrengen en welke manier van samenwerken het beste past. Ten tweede spreekt niet iedereen dezelfde taal of heeft hetzelfde referentiekader. Een filosoof gebruikt heel veel woorden en wil veel nuance, maar een psycholoog wil vooral dat iedereen een even grote stem krijgt en een natuurkundige

▲ Nestbouwers Sam en Maud maken een textielkunstwerk: een huis met verhalen. (De Nestbouwers)

is vaak niet zo bedreven in tekst. Vergaderen, vergaderen, vergaderen: alles moest besproken worden en dat is lastig als je niet allemaal hetzelfde bedoelt. Er zijn avonden besteed aan discussiëren over wat 'een verhaal' is of hoe we van losse onderdelen een geheel kunnen maken. En mijn rol als projectleider is om te begeleiden en dus niet om te bepalen welke keuzes er worden gemaakt. Kortom, mijn geduld werd op de proef gesteld. "Ga gewoon eens uit je hoofd en aan de slag", dacht ik steeds.

Bloedserieus

Deze groep maakt dus maar één tentoonstelling; helaas hebben we nu niet meer tijd. Die nadruk op één moment maakte ze nog fanatieker: je hebt maar een kans om het goed te doen. Dus ze waren er elke week! Hoe verder in het proces, hoe meer ze elkaar kenden en iedereen een rol kreeg. En dat was voor iedereen anders, want de ene werd een halve projectleider en budgethouder, terwijl de ander een onderdeel van een maquette maakte. Leerzaam dus, ook voor mij als begeleider, want ieder vraagt een andere aanpak en beleeft een ander succes.

Thuisje, Boompje, Beestje

En wat is dan het resultaat: een zelfgemaakte, zelfbedachte, zelfgecureerde tentoonstelling over 'thuis'. Wat mij betreft een prachtig onderwerp bij een groep die zich 'De Nestbouwers' noemt en steeds meer een eigen plekje in Het Natuurhistorisch wil veroveren. Het thema is van alle tijden, maar is ook

superactueel. De jongeren van nu hebben bijvoorbeeld te kampen met woningtekort. Ze wonen vaak nog bij hun ouders, maar willen ook hun eigen nest bouwen. Ook veel andere vraagstukken gaan over mensen die een thuis zoeken: wie is waar welkom of waarom die wel en die niet? En ook dieren zoeken een thuis: waarom zijn sommige dieren absoluut niet welkom en noemen we ze 'ongedierte', terwijl andere wel zomaar een plekje in ons hart en huis krijgen? Kortom: wat betekent 'je thuis voelen' eigenlijk? Denkt men daar heel verschillend over?

De Nestbouwers bedachten en maakten alles zelf, en betrokken daar twee jonge kunstenaars bij. U vindt er textielkunstwerken in een zelfgemaakt huis – bij een huiselijk gevoel dachten we aan warmte en zachte materialen. En luistert u vooral naar het audioverhaal over de Turkse tortel, waarin Nestbouwer Yasir laat horen waar deze vogel volgens hem en zijn vrienden symbool voor staat.

En nu verder

Als 'Thuisje, Boompje, Beestje' geopend is, betekent dat een einde aan het traject voor deze lichting Nestbouwers. Megajammer: het liefst zou je al het geleerde nogmaals in praktijk willen brengen nu de jongeren hebben ontdekt hoe ze kunnen samenwerken. Maar het was geen verspilde tijd: we hebben allemaal een hoop geleerd en het belangrijkste: de jongeren hebben een plek veroverd. We gaan nadenken over een vervolg. U hoort van ons!

De tentoonstelling Thuisje, Boompje, Beestje is tot 4 mei 2025 te zien, dus kom vooral snel kijken. ◀

Bronnen

- Langeveld, B. 2024 - Een frisse blik door de ogen van De Nestbouwers - Straatgras 36: 3-4
Sarkam, G. 2023 - De Nestbouwers in een broedplaats vol schimmels - Straatgras 35: 61-62

▲ Het eindresultaat: de tentoonstelling 'Thuisje, Boompje, Beestje'. (Jacqueline Fuijkschoot)

StrooiseleTERS en pendelaars: de Rotterdamse regenwormen tot op de bodem uitgezocht

Marvin Groen [ecoloog, Centrum voor Milieuwetenschappen Leiden; m.groen@cml.leidenuniv.nl]
Femke Schreuder [ecoloog, Bureau Stadsnatuur; schreuder@bureaustadsnatuur.nl]

We staan er niet bij stil, maar elke dag lopen we over ze heen, al helemaal in de regen. Ze zijn met velen en zeker ook in de stad. Het is hoog tijd om ze nu eens de aandacht te geven die ze verdienen. De Rotterdamse regenwormen tot op de bodem uitgezocht.

▲ Een monster regenwormen wacht op determinatie. (Garry Bakker)

In Nederland zijn 28 soorten regenwormen bekend (Krediet & Kimpel 2024), en gemiddeld komen er in ons land 206 regenwormen per m² bodemoppervlak voor (Rutgers *et al.* 2015). Er bestaat een prachtige kaart met daarin de geschatte dichtheden regenwormen per vierkante meter op de website van de Atlas Natuurlijk Kapitaal. Helaas is deze voor zo'n beetje heel Nederland ingekleurd, maar niet voor de Gemeente Rotterdam. Het lijkt dus wel alsof de (versteende) stad er niet toe doet voor de regenworm. Ook wanneer we de collectie van Natuurhistorisch Museum Rotterdam er op naslaan komen we tot diezelfde conclusie. Er zit slechts één soort in de database. Vijf individuen van *Lumbricus terrestris*, oftewel de grote blauwkopworm (NMR991000192263), allen verzameld in 2021 in het stadsna-

tuurreservaat, een miniatuurgebied gelegen achter het museum.

Onderzoek

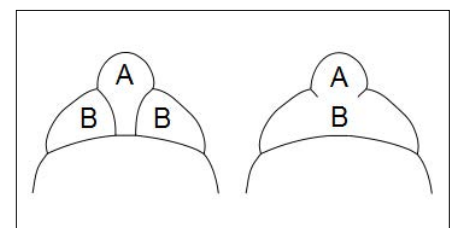
Er is één onderzoek geweest dat al eens een kijkje onder de grond heeft genomen. Het RIVM heeft onderzoek gedaan naar het voorkomen van regenwormen op zes verschillende meetlocaties in de gemeente Rotterdam, namelijk Park de Hey, Westpunt, Ruigepolderbos, Polder de Esch, Noord-Oost-Abtspolder en het Kralingse Bos (Rutgers *et al.* 2008; 2009). Dit onderzoek is onderdeel van een veel groter nationaal programma, namelijk het Landelijk Meetnet Bodemkwaliteit (LMB), op basis waarvan ook de hier afgebeelde wormenkaart is geconstrueerd. De resultaten van het LMB zijn beschikbaar via GBIF (Global Biodiversity Information Network; Bogte & Schouten

2023). In het RIVM-onderzoek zijn in Rotterdam negen soorten regenwormen gevonden. In de Nationale Databank Flora en Fauna staan vijf soorten uit Rotterdam, vier hiervan zijn ook gevonden in het onderzoek van het RIVM. Voor 2022 stond de wormenstand van Rotterdam daarmee op tien soorten. Echter, met zoveel parken, gazons en vochtige oevers moeten er zeker meer soorten onder de zoden zitten. Hoog tijd om dat eens GRONDig uit te zoeken. Om dit artikel iets meer diepgang te geven is een kleine regenwormanatomie en -ecologie zeker een meerwaarde, dus bij deze.

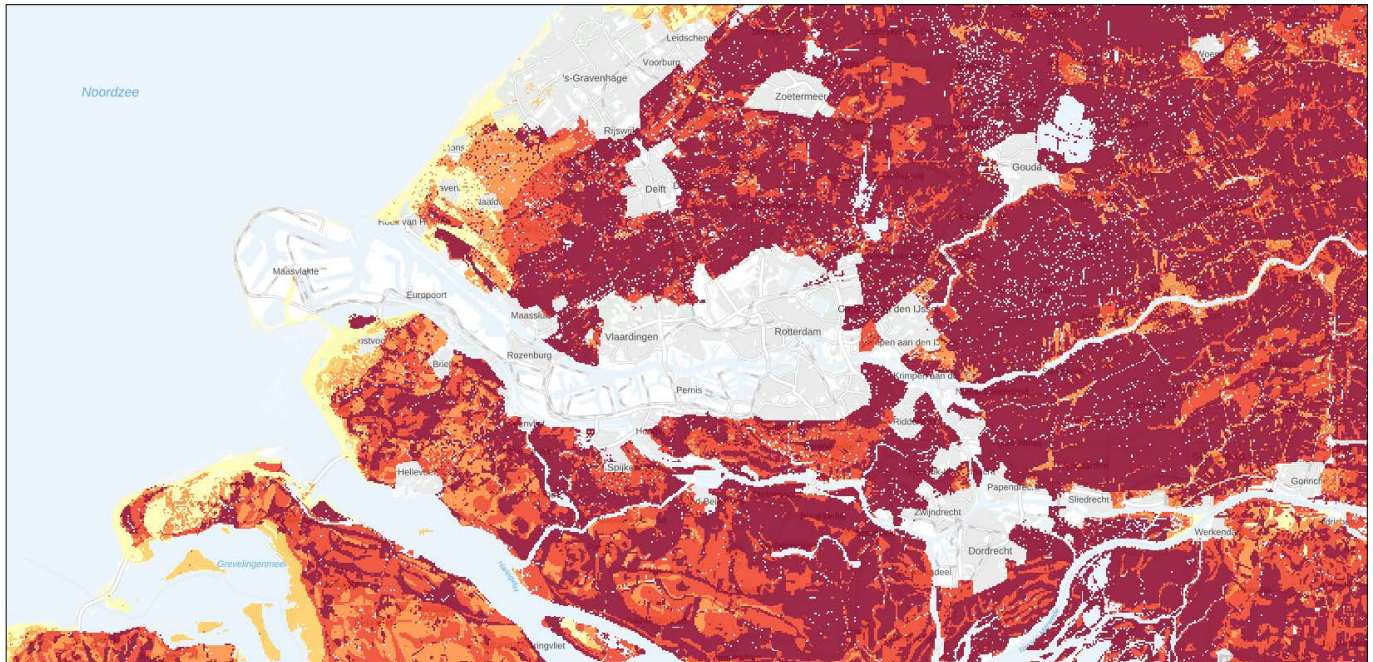
Anatomie

De belangrijkste kenmerken van een worm in het veld vinden we op de kop en wel of deze *tanyloob* of *epiloob* is. Binnen de familie van de regenwormen komen soorten voor waarbij het mondflapje (prostomium) een lobje van het eerste segment is (epiloob) en er zijn soorten waarbij het prostomium een verbinding heeft met het tweede segment (tanyloob), zie de schematische tekening.

Verder is de plek van het zadell (clitellum) van belang: op welk segment begint deze en waar eindigt het. Dit zegt vaak veel over de soort. Tevens zijn de kleur en lengte van de worm van belang en ook de manier waarop de worm 'behaard' is. Deze haren worden borstels genoemd en

▲ Koptypen bij regenwormen, de linkerkop is tanyloob van vorm, de rechter epiloob. (Wikipedia)

▲ Regenwormen in Nederland, weergegeven per dichtheid. Rotterdam is duidelijk niet onderzocht. (Atlas Natuurlijk Kapitaal)

worden onder andere gebruikt bij de ondergrondse voortbeweging. De borstels kunnen gepaard of ongepaard op het lijf staan. Tenslotte is de grootte van de mannelijke porie - de geslachtsopening - en op welk segment deze zich bevindt kenmerkend.

Bij het uitvoeren van wormenonderzoek neemt men regenwormen vaak mee. Ze worden dan bewaard in alcohol. Helaas gaat de kleur daarbij verloren, waardoor andere kenmerken belangrijker worden om de soort goed te herkennen.

Ecologie

Regenwormen worden, op grond van hun voedselkeuze, gedrag en voorkomen, ingedeeld in drie groepen. We noemen ze pendelaars, grondeters en strooiselelers. De pendelaars, zoals de grote blauwkopworm, graven diepe verticale gangen en trekken plantenresten van de oppervlakte tot ver in de bodem. Zij verhogen het gehalte aan organische stof in de bodem, verbeteren de vruchtbaarheid daarvan en versterken het vochtregulerend vermogen van de bodem. Daarnaast bevorderen ze de beluchting en stimuleren ze microbiële activiteit. Het zijn grote wormen van tot wel tien centimeter, die vooral 's nachts met hun kop aan de oppervlakte komen. Daarom heeft hun lichaam een donkere voorkant.

De grondeters, zoals de gewone grauwworm (*Aporrectodea caliginosa*), leven voornamelijk ondergronds. Zij eten zich als het ware door de grond heen. Zij voeden zich met reeds afgebroken organisch materiaal dat is vermengd met minerale

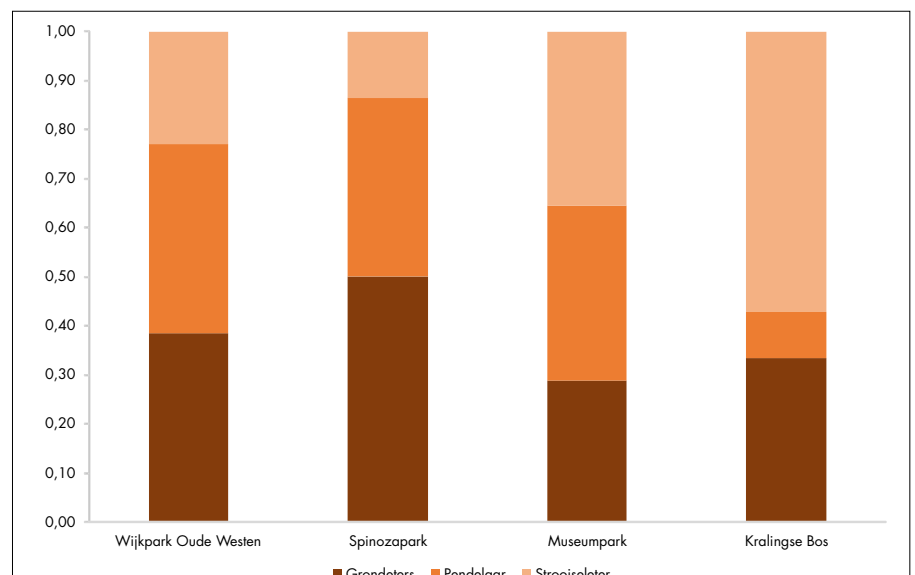
grond (humificatie). Deze soorten komen doorgaans niet aan de oppervlakte en zijn daarom meestal grauwig en transparant.

De strooiselelers zijn regenwormen die vlak onder de oppervlakte en in de strooisellaag leven, zoals de gewone blauwkopworm (*Lumbricus rubellus*). Ze maken gangen in de toplaag en foerageren tussen bladeren (strooisel), in compost of mest. Het zijn kortlevende soorten met een hoge voortplantingssnelheid, die hierdoor beter herstellen bij verstoringen. Deze soorten zijn bijna altijd geheel roodbruin gekleurd; een goede camouflage tussen de gevallen bladeren.

Veldwerk

In 2022 heeft Bureau Stadsnatuur uitgebreid onderzoek verricht naar de regenwormen

van Rotterdam. Naast een literatuurstudie hebben we in vier parken in totaal 71 regenwormmonsters genomen in de maand oktober. We namen 10 monsters in het Wijkpark Oude Westen, 15 in het Spinozapark, 19 in het Museumpark en 27 in het Kralingse Bos. Eén monster bestond uit een stuk uitgestoken grond van 20 bij 20 bij 20 cm. Dit monster is vervolgens uitgeplozen, waarbij alle wormen zijn verzameld en op 70% alcohol ter determinatie zijn meegenomen naar het museum. Daar zijn de regenwormen op naam gebracht met behulp van de veldgids 'De Nederlandse Regenwormen', geschreven door Anne Kriedt & Niels Kimpel (2024). Het regenwormonderzoek was onderdeel van een groter onderzoek in opdracht van de Gemeente

▲ Staafdiagram met de verdeling van regenwormen per ecologische groep in Rotterdamse parken.

Rotterdam naar de bodemfauna in de vier parken.

Resultaten

We hebben in totaal 379 regenwormen verzameld, waarvan 159 individuen niet op naam konden worden gebracht omdat het juvenielen betrof. Deze hebben geen diagnostische kenmerken. In tabel 1 zijn ze opgenomen onder de noemer *Lumbricidae* spec. Onder de overige wormen hebben we negen verschillende soorten kunnen identificeren. De groene regenworm *Allobophora chlorotica* is het meest waargenomen, 28 keer. Daarentegen werd de zuignapgrauw-worm *Aporrectodea cupulifera* maar eenmaal aangetroffen, alleen in het Museumpark.

Qua aantallen hebben we in het Museumpark de meeste regenwormen en ook de meeste taxa aangetroffen, respectievelijk 128 en 9. Wanneer men het per monster bekijkt is het Spinozapark het meest rijk aan wormen, namelijk acht exemplaren per monster. Opvallend is het lage aantal regenwormen in het Kralingse Bos (70), terwijl hier de meeste monsters (27) zijn genomen.

Delen we de regenwormen in naar hun ecologische rol dan zien we dat de onderzochte parken alle drie de groepen huisvesten (zie staafdiagram). De overkoepelende taxa (*Lumbricidae* spec., *Aporrectodea* spec. en *Lumbricus* spec.) zijn bij deze categorisering weggelaten. Het is treffend dat in het Kralingse Bos beduidend meer strooiselers en minder pendelaars zijn aangetroffen dan in de andere parken. In

het Spinozapark is dat juist andersom. Dit houdt verband met de verschillende typen vegetatie die in de parken aanwezig zijn; het Kralingse Bos heeft meer oppervlakte aan bos met een rijke strooisellaag, terwijl het Spinozapark meer gazon heeft. Een evenwichtiger verdeling is te vinden in het Wijkpark Oude Westen en in het Museumpark; hier zijn alle drie de groepen enigszins gelijk vertegenwoordigd.

Lage dichtheden

Het is de eerste keer dat Bureau Stadsnatuur regenwormen bemonsterd heeft in de Rotterdamse parken. Er is daarom geen referentiemateriaal beschikbaar. Opvallend is dat het Kralingse Bos een laag aantal taxa en individuen herbergt in vergelijking tot de andere parken. Dit komt overeen met de literatuur, waarin gesteld wordt dat de dichtheid en de soortenrijkdom in graslanden het grootst is (RIVM 2018). In bos en zandgrond worden nauwelijks regenwormen aangetroffen; de grootste dichtheden worden aangetroffen in klei- en veenbodems (241 - 250 wormen per m²). In het stedelijk milieu is minder bekend over het voorkomen van regenwormen. Door Rutgers *et al.* 2008 zijn regenwormen bemonsterd in graslanden in 14 verschillende stadsparken door heel Nederland. Hieruit kwam een gemiddelde dichtheid van 356 regenwormen per m² en een gemiddelde van 5,6 taxa. In het Spinozapark zijn gemiddeld 200 individuen per m² en 3,1 taxa gevonden. Voor het Museumpark gaat het om 168 individuen per m² en 2,6 taxa en voor het Wijkpark Oude Westen om gemiddeld 153 individuen

per m² en 2,8 taxa. Als we alleen kijken naar de dertien monsters die genomen zijn in grasland, komen we uit op een gemiddelde dichtheid van 156 regenwormen per m². Dus ook als we de vergelijking maken tussen dezelfde vegetatietypen, ligt de dichtheid van regenwormen in Rotterdam aanzienlijk lager dan in het onderzoek van Rutgers *et al.* (2008).

Factoren

De belangrijkste omgevingsfactoren die invloed hebben op regenwormen zijn de temperatuur, de zuurgraad, het vochtgehalte en de hoeveelheid organische stof in de grond (Rutgers *et al.* 2009; Krediet en Kimpel 2024). In het onderzoek voor de gemeente hebben we de zuurgraad, het vochtgehalte, de temperatuur en de plantenrijkdom gemeten op de locaties waar de regenwormen zijn bemonsterd. We vonden hierin geen significante verschillen tussen de parken. De hoeveelheid organische stof in de bodem hebben we niet gemeten en het verdient aanbeveling om dit in een volgend onderzoek wel mee te nemen.

Regenwormen zijn gevoelig voor bodemverontreiniging en grondbewerking, zoals ploegen en mestinjectie (Rutgers *et al.* 2016; Chatelain *et al.* 2024). Het is aannemelijk dat verstoring van de bodem een flinke impact kan hebben op de talrijkheid en soortenrijkdom van regenwormen. Omdat juist stadsparken veel gebruikers hebben is het interessant om de mate van verstoring in een drukke stad als Rotterdam verder te uit te zoeken. Het onderzoek van Schreuder uit 2023 heeft de vier parken

▲ Een gewone geelstaartworm (*Octolasion cyaneum*) in Rotterdam Ommoord, april 2024. De opvallende gele achterlijfspunt is goed te zien. (André De Baerdemaeker)

▲ Een verzamelde kastanjeblauwkopworm (*Lumbricus castaneus*) waarbij het bloedvatenstelsel en de darminhoud door de huid heen zichtbaar zijn. (Garry Bakker)

			Wijkpark Oude Westen	Spinoza Park	Museum Park	Kra- lingse Bos	
Ecologische rol	Nederlandse naam	Wetenschappelijke naam	n = 10	n = 15	n = 19	n = 27	Totaal
Grondeter	groene regenworm	<i>Allolobophora chlorotica</i>	5	11	5	7	28
Grondeter	gewone grauwworm	<i>Aporrectodea caliginosa</i>	0	0	4	0	4
Grondeter	zuignapgrauwworm	<i>Aporrectodea cupulifera</i>	0	0	1	0	1
Pendelaar	zwartkopgrauwworm	<i>Aporrectodea longa</i>	3	0	5	0	8
Grondeter	roze grauwworm	<i>Aporrectodea rosae</i>	0	0	3	0	3
	grauwworm onbekend	<i>Aporrectodea spec.</i>	1	1	3	0	5
	regenworm onbekend	<i>Lumbricidae spec.</i>	33	52	48	26	159
Strooiseleter	kastanjeblauwkopworm	<i>Lumbricus castaneus</i>	0	2	10	3	15
Strooiseleter	gewone blauwkopworm	<i>Lumbricus rubellus</i>	2	1	3	6	12
	blauwkopworm onbekend	<i>Lumbricus spec.</i>	14	45	32	23	114
Pendelaar	grote blauwkopworm	<i>Lumbricus terrestris</i>	2	8	11	2	23
Strooiseleter	kleine boomworm	<i>Satchellius mammalis</i>	1	0	3	3	7
Totaal aantal regenwormen			61	120	128	70	379
Totaal aantal taxa			5	5	9	5	12
Aantal regenwormen/mon- ster			6	8	7	3	5

▲ Aantallen regenwormen per soort en ecologische groep in Rotterdamse parken in 2023.

in dit onderzoek gecategoriseerd in drie verontreinigingsklassen (schoon, matig en zwaar), gebaseerd op bodemonderzoek uitgevoerd door de DCMR Milieudienst Rijnmond (Schreuder 2023). Hieruit blijkt dat in de zwaarst verontreinigde locaties minder regenwormen zijn gevonden. De vervuilingsgraad is niet ter plekke op de bemonsteringspunten gemeten, maar geeft desalniettemin een goede aanleiding voor verder diepgravend onderzoek. ◀

Referenties

Bogte, J. & T. Schouten, 2023 - Earthworm Observations in Soil Samples - Occurrence dataset, version 10.6. - Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (RIVM) - <https://doi.org/10.15468/13dr4i>

Chatelain, M., F. Nold & J. Mathieu, 2024 - Metal pollution drives earthworm biodiversity in urban lawns - Science of The Total Environment 914: 169867

Groen, M., 2023 - Bodemecologisch onderzoek in drie Rotterdamse parken - bSR-rapport 477 - Bureau Stadsnatuur, Rotterdam

Head, M., N. Voulvoulis, J. Bone, D.T. Jones, C.N. Lowe, L. Edwards, E. Stevens, D. Barraclough, T. Boucard, D. Flight, H. Taylor, P. Eggleton, S. Brooks, E. Sherlock, S. Norman, L. Parker, R. Farley-Brown, L. Davies & C. Bachariou, 2015 - The OPAL Soil and Earthworm Survey Booklet

Krediet, A. & N. Kimpel, 2024 - De Nederlandse Regenwormen - Jeugdbonds-uitgeverij, 's Graveland

Rutgers, M., C. Mulder, A.J. Schouten, J. Bloem, J.J. Bogte, A.M. Breure, L. Brussaard, R.G.M. de Goede, J.H. Faber, G.A.J.M. Jagers op Akkerhuis, H. Keidel, G.W. Korthals, F.W. Smeding, C. ter Berg & N.J.M. van Eekeren, 2008 - Soil ecosystem profiling in the Netherlands with ten references for biological soil quality - RIVM-report 607604009/2008 - Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (RIVM)

Rutgers, M., A. Orgiazzi, C. Gardi, J. Römbke, S. Jänsch, A.M. Keith & D. De Zwart, 2016 - Mapping earthworm communities in Europe - Applied Soil Ecology 97: 98-111

Rutgers, M., A.J. Schouten, J. Bloem, N. van Eekeren, R.G.M. de Goede, G.A.J.M. Jagers op Akkerhuis, A. van der Wal, C. Mulder, L. Brussaard & A.M. Breure, 2009 - Biological measurements in a nationwide soil monitoring network - European Journal of Soil Science 60(5): 820-832

Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (RIVM), 2018 - Aantal regenwormen per m² in Nederland [dataset] - Geraadpleegd via <https://nationaal-georegister.nl/geonetwork/srv/dut/catalog.search#/metadata/a91d5167-e32a-43e5-8ecd-62d82fb2d112>

Schreuder, F., 2023 - De bodembiodiversiteit in verontreinigde Rotterdamse parken - ongepubliceerd verslag - HAS Green Academy

Xie, T., M. Wang, W. Chen, X. Li, Y. Lyu & S. Sarvajayakesavalu, 2024 - Earthworm diversity and community assemblage: influencing factors at plot-scale in urban areas - Soil & Environmental Health 2(2): 100064

SOORTENLIJST REGENWORMEN GEMEENTE ROTTERDAM OP ALFABETISCHE VOLGORDE VAN DE LATIJNSE NAAM

Groene regenworm - *Allolobophora chlorotica* - Grondeter

Algemeen in Nederland. Allerlei vochtige gronden zoals kleigrond en oevers. In Rotterdam bekend van Park de Hey, Westpunt (Hoogvliet), Ruigeplaatbos (Hoogvliet), Noord-Oost-Abtspolder, Oud-IJsselmonde en het Kralingse bos (Bogte & Schouten 2023).

Gewone grauwworm - *Aporrectodea caliginosa* - Grondeter

Zeer algemeen in Nederland. Alleen afwezig op zeer zure of droge plekken. In Rotterdam gevonden in de meeste groengebieden, zoals Park de Hey, Westpunt, Ruigeplaatbos, Polder de Esch, Noord-Oost-Abtspolder en het Kralingse bos (Bogte & Schouten 2023).

Zuignapgrauwworm - *Aporrectodea cupulifera* - Grondeter

Bij sommige exemplaren is het typische tubercula pubertatis van twee paar zuignapvormige ringen in het veld herkenbaar. Zeldzaam in Nederland. Komt voor op vochtige graslanden, zowel op laagveengrond als rivierklei. Aangekomen in het Museumpark.

Watergrauwworm - *Aporrectodea limicola* - Grondeter

Opvallend aan deze soort in het veld zijn de verdikte eerste segmenten, alsof ze opgeblazen zijn. Deze niet algemene soort heeft een voorkeur voor natte omgevingen en is in Rotterdam gevonden in het Ruigeplaatbos en in park de Hey (Bogte & Schouten 2023).

Zwartkopgrauwworm - *Aporrectodea longa* - Pendelaar

De soort lijkt veel op *Lumbricus terrestris* en *Lumbricus rubellus*. Algemeen in Nederland vooral in graslanden en tuinen op kleigrond. In de gemeente Rotterdam waargenomen in Park de Hey, de Westpunt en in het Ruigeplaatbos (Bogte & Schouten 2023).

Roze grauwworm - *Aporrectodea rosea* - Grondeter

Aporrectodea rosea lijkt veel op *A.*

caliginosa en komt deels op dezelfde plaatsen voor. In het veld vallen meestal de lichter roze gekleurde eerste ringen en het oranje clitellum op. De plaatsing van het clitellum is echter anders bij *A. caliginosa*. Algemeen. In allerlei habitats te vinden, mits vochtig en niet te zuur. In de gemeente Rotterdam gevonden in Park de Hey, Noord-Oost-Abtspolder, Westpunt, Ruigeplaatbos en het Kralingse Bos (Bogte & Schouten 2023).

Bosspartelworm - *Dendrobaena attemsi* - Strooiseleter

Herkenbaar aan de witte vlekken rond ring 10, zeer kleine soort van 2 tot 3 cm lang. Algemene bewoner van de strooisel laag in zure bossen. Aangekomen in een potval in Diergaarde Blijdorp in 2022.

Achthoekige spartelworm - *Dendrobaena octaedra* - Strooiseleter

Deze soort is goed herkenbaar aan zijn achthoekige lijf achter het clitellum. De veelal rode worm heeft een voorkeur voor in zeer voedingsrijke en veelal zure omgevingen en is daar zeer algemeen. In Rotterdam tot nu toe alleen bekend van de Noord-Oost-Abtspolder uit het onderzoek van het RIVM (Bogte & Schouten 2023; Rutgers *et al.* 2008, 2009).

Mestworm - *Eisenia Fetida* - Strooiseleter
Zoals de naam al doet vermoeden komt deze soort vooral voor in warme, rottende, zeer organisch rijke plekken, zoals in bijna elke composthoop. Opvallend rood uiterlijk met dunne gele ringen tussen de segmenten. In Rotterdam gevonden in 2023 in Diergaarde Blijdorp en in 2022 in stadskwekerij de Kas in de wijk Blijdorp. Logische plek als je het mij vraagt. Verder nog in Hoek van Holland in 2021, in Charlois in 2022 en in een composthoop in Feijenoord in 2023.

Kastanjeblauwkopworm - *Lumbricus castaneus* - Strooiseleter

Lumbricus castaneus is de kleinste *Lumbricus*-soort en kan hierdoor nauwelijks met *L. terrestris* verward worden. Algemeen in Nederland en komt voor op allerlei niet te voedselarme plekken, zoals rottende

bladeren, grasland, etc. In Rotterdam tot op heden gevonden in Park de Hey, Westpunt, Ruigeplaatbos, Polder de Esch en de Noord-Oost-Abtspolder (Bogte & Schouten 2023).

Gewone blauwkopworm - *Lumbricus rubellus* - Strooiseleter

De gewone blauwkopworm is zeer algemeen en op allerlei plekken te vinden, met een voorkeur voor voedselrijke plaatsen. Tot nu toe in de gemeente Rotterdam gevonden in Diergaarde Blijdorp bij potvalonderzoek, bij de Bergse plassen en in Park de Hey, Westpunt, Ruigeplaatbos, Polder de Esch en de Noord-Oost-Abtspolder (Bogte & Schouten 2023).

Grote blauwkopworm - *Lumbricus terrestris* - Pendelaar

De grote blauwkopworm is verreweg de grootste Nederlandse soort. Bij het bewegen is de staart spatelvormig afgeplat, zoals bij andere *Lumbricus*-soorten. De soort is zeer algemeen in Nederland. *Lumbricus terrestris* komt overal voor, met een voorkeur voor grasland. In Rotterdam is de soort in de meeste parken aangetroffen.

Gewone geelstaartworm - *Octolasion cyaneum* - Grondeter

Liefhebber van zeer vochtige plaatsen en daar algemeen. Te herkennen zoals de naam doet vermoeden aan opvallende gele achterlijfspunt en een kleine mannelijke porie. Slechts één geval in Rotterdam. Gevonden door André De Baerdemaeker in Rotterdam Ommoord in april 2024.

Kleine boomworm - *Satchellius mammalis* - Strooiseleter

Satchellius mammalis heeft een zeer grote ronde mannelijke porie die ruim over drie segmenten strekt. Het is een kleine soort. Het lichaam is vóór het zadel iriserend roodpaars en achter het zadel bleker gekleurd. Niet algemeen in Nederland. De soort komt op veel niet te droge of zure plekken voor, maar altijd in lage dichtheden, waardoor de soort weinig gevonden wordt. In de gemeente Rotterdam tot op heden niet bekend.

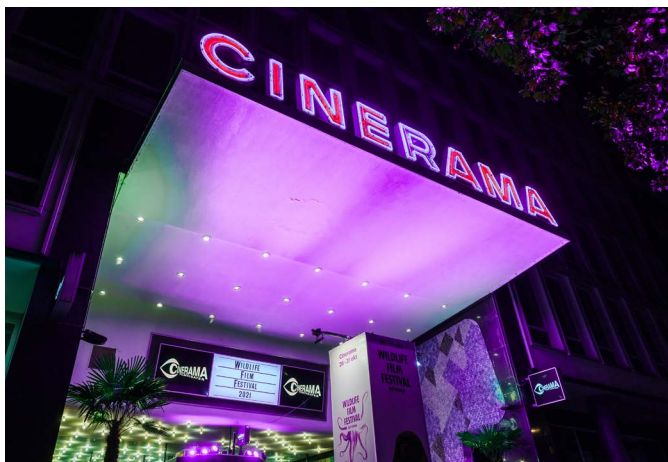
Van kikker tot flamingo

Tien jaar Wildlife Filmfestival Rotterdam

André De Baerdemaeker [ecoloog, Bureau Stadsnatuur en filmliefhebber; debaerdemaeker@bureaustadsnatuur.nl]

Het begon allemaal als een idee van een stel vrienden onder elkaar. Maar wat in de meeste kringen niet verder komt dan wat borrelpraat, onttaarde in de handen van Raymond Lagerwaard en zijn vrienden in een heus filmfestival. Met louter natuurfilms, want daar draait het om bij het Wildlife Filmfestival Rotterdam. Ondertussen is de tiende editie van het festival zojuist volbracht. Hoog tijd voor een terugblik.

▲ De entree van bioscoop Cinerama in de kleuren van het WFFR in 2021.

▲ Het Natuurhistorisch is een vaste partner van het WFFR.

Jaarlijks worden over de gehele wereld mooie en impactvolle natuurfilms gemaakt die de reguliere bioscopen in Nederland niet bereiken. Daarmee lopen veel van die prachtige films een groot deel van het publiek mis. Dat is zonde, want juist door mensen bekend te maken met de schoonheid van de natuur, creëer je draagvlak voor het behouden en beschermen ervan. Films bieden een ongekende mogelijkheid om plant- en diersoorten, landschappen en gebeurtenissen te zien die normaal gesproken onzichtbaar blijven. Simpelweg omdat ze zich aan de andere kant van de wereld afspelen, of omdat het veel te moeilijk is om ze waar te nemen. Het natuurschoon dat uit natuurfilms spreekt, doet de toeschouwer zich bewust worden van de collectieve verantwoordelijkheid die wij als mensheid dragen voor het behoud ervan.

Vliegende start

Misschien was dit wel de belangrijkste drijfveer om het Wildlife Film Festival Rotterdam (WFFR) op te richten. Het enige filmfestival in Nederland dat speciaal gericht is op het vertonen van films over de na-

tuur, het milieu, de biodiversiteit en klimaatverandering. Op 29 oktober 2015 ging de eerste editie van start. In het monumentale Cinerama, Rotterdams oudste bioscoop die al sinds 1957 aan de Westblaak gelegen is, werd het festival afgetrapt met als openingsfilm *De IJsvogel* van Cees van Kempen. Dat weekend werd een selectie van ruim vijftig Nederlandse en internationale natuurfilms en -documentaires vertoond aan een publiek van dik 2100 bezoekers. Een vliegende start voor een fonkelnieuw festival. Dit smaakte naar meer.

Online

In de daaropvolgende jaren kon het festival zich uitbreiden en ontwikkelen. Iedere editie kwam men met een nieuw logo op de propen. Het begon met kikkerpoten en latere edities waren getooid met onder meer een gewei, vlindervleugels, octopusarmen en een walvisstaart. Bezoekersaantallen namen van jaar tot jaar toe, tot een recordaantal van ruim 27.000 natuurfilmliefhebbers in 2024. Na de moeizame edities tijdens de coronapandemie was het een verademing voor velen om weer in de bioscoopzaal

plaats te kunnen nemen. Een gevolg van de corona-lockdowns was wel dat het WFFR min of meer noodgedwongen een online-filmfestival ontwikkelde naast het fysieke festival in Cinerama. Daardoor kan het publiek ook tijdens en na het festival enkele weken lang thuis op de bank natuurdocumentaires bekijken. Een uitkomst voor wie te ver weg woont, bepaalde films tijdens het festival moest missen, of voor wie die ene prachtfilm in alle rust nog een keer tot zich wil nemen.

Flamingo Awards

Ieder jaar ontvangt de festivalorganisatie ruim 500 ingezonden natuurfilms uit alle delen van de wereld. Het is een enorme klus om uit dat overweldigende aanbod een betekenisvolle selectie te destilleren. Dit is de taak van de selectiecommissie, die bestaat uit zo'n 25 professionals uit de film- en natuursector. De commissie vangt al maanden voor aanvang van het festival aan met het beoordelen van de inzendingen. In juni komt de commissie bijeen in Het Natuurhistorisch om op basis van kwaliteit, thema, relevantie en originaliteit het aantal films terug te brengen tot de vijftig die worden toegelaten.

▲ Tijdens de opening van de tiende editie prijken alle logo's op het grote doek.

Dit zijn de films die meedingen voor een van de elf categorieën van de Flamingo Awards, die tijdens de feestelijke uitreiking in de Arminiuskerk worden toegekend aan de filmmakers. Ieder jaar buigt een jury van bekende en minder bekende deskundigen zich over de geselecteerde films. Zij beslissen over het toekennen van alle awards, met uitzondering van de publieksprijs. In voorgaande jaren werd de rol van jurylid onder andere vervuld door Marianne Thieme, Sacha de Boer en Kees Moeliker. De meest prestigieuze onder de Flamingo Awards is de Festival Grand Prix voor de beste film op het gebied van cinematografie, originaliteit, verhaallijn, muziek, voice-over en de mate van impact. In 2024 ging die eer naar *De Wilde Noordzee*, van Mark Verkerk.

Ontmoeting

Het Wildlife Filmfestival biedt meer dan alleen de gelegenheid tot het bekijken van mooie films op het grote doek. Het festival brengt filmmakers, natuurbeschermers en experts samen voor een breed publiek. Mensen krijgen zo de gelegenheid tot het stellen van vragen aan nationale en internationale filmmakers tijdens gesprekken voor en na vertoningen. Zo wordt het een persoonlijke ervaring die tot nadenken stemt. Dat geldt ook voor de ruim 2000 leerlingen uit het primair en voortgezet onderwijs die deelnemen aan het educatieprogramma. Zij bekijken natuurfilms en worden daarbij door moderators meegenomen in nieuwe kennis en inzichten die mooi aansluiten bij het lesprogramma van school.

Het is een effectieve manier om meer mensen te betrekken bij natuurbehoud en biodiversiteit. Dat is alleen mogelijk dankzij de filmmakers die steeds weer in staat blijken prachtige en boeiende films te produceren. Om dat te stimuleren organiseert het WFFR de zogenoemde *Industry Days*, waarin filmmakers en producenten elkaar ontmoeten en deelnemen aan een tweedaags programma met inspirerende workshops en lezingen. Een voedingsbodem voor nieuwe projecten en filmproducties.

Lokaal

Hoewel het WFFR door rasechte Rotterdammers is opgericht, beseft men maar al te goed dat lang niet iedereen naar Cinerama in Rotterdam kan afreizen om een festivalfilmpje mee te pikken. Dat kan zelfs al lastig zijn voor de inwoners van Rotterdam zelf, omdat lang niet iedereen

over dezelfde middelen en mogelijkheden beschikt. Daarom is in 2024 begonnen met het programma WFFR Lokaal. Door nauwe samenwerking met lokale en culturele partners waren de mooiste, ontroerendste en spannendste natuurfilms van het festival te zien op 19 verschillende locaties in de stad. Zo werd het de mensen iets makkelijker gemaakt een film dicht bij huis te bezoeken. Daarnaast is in 2023 Wageningen Wildlife in het leven geroepen. Een Wageningse editie van het festival voor wie Rotterdam net even iets te ver vindt. Deze uitbreidingen geven eens te meer aan dat het festival ook na tien jaar een gevoelige snaar weet te raken. Er is veel vraag naar natuurbeleving en verwondering. En hoewel je dat bij uitstek bereikt door zelf naar buiten te gaan, is het in dat gure herfstweer ook wel lekker om daarvoor in de bioscoop neer te ploffen. ◀

▲ De allereerste openingsfilm van Wildlife Filmfestival Rotterdam 2015 was *De IJsvogel* van Cees van Kempen.

SHIFTING BASELINE

Rik van der Linden is documentaire- en programmamaker. Hij besloot in 2020 uit een ander vaatje te tapen en vanaf dat moment al zijn werk in dienst te stellen van de natuur. Zijn film De Verwonderaars ging in première als de openingsfilm van Wildlife Film Festival 2024. Met zijn andere film, Het Vergeten Leven van Nederland, won hij de Flamingo Award voor beste onafhankelijke productie.

Naast De Verwonderaars, waarmee het WFFR opende, was van mij ook Het Vergeten Leven van Nederland tijdens het festival te zien. In deze film maak ik een reis door de tijd en het landschap van de Rijnmaasmonding. Dan is een samenwerking met Het Natuurhistorisch bijna onvermijdelijk. Tijdens het maken van Grijsgroen, een serie over de stad als fonkelnieuw habitat op een oeroude planeet, had ik kennis gemaakt met zo'n beetje alle ecologen

die verbonden zijn aan het museum. Wat ik toen nog niet kon weten is dat zij een belangrijk aandeel zouden krijgen in Het Vergeten Leven van Nederland.

In deze documentaire probeer ik mijzelf te genezen van het *shifting baseline syndrome*. Zo noemen we het fenomeen dat de mensheid slecht in staat is natuurervaringen van generatie op generatie door te geven. Wat voor mij nu als een natuurlijke rijkdom aanvoelt, is voor iemand van vijftig jaar geleden misschien wel armoe. Ik ging hiernaar op zoek. Met een ecologisch-historische bril leg ik in de film een reis door de Rijnmaasmonding opnieuw af die ik als kind vaak aflegde. Ik ontdek hoe het landschap gevormd is, welke natuurlijke rijkdom daarbij hoorde en hoe dat is veranderd.

Tijdens de research was ik op zoek naar iemand die als kind ijverig vogeltellingen deed en nu op leeftijd was, maar nog altijd bevlogen. Mijn contacten bij het museum waren unaniem: Gerard Ouweneel moest ik hebben. Als ik een verhaallijn op het spoor was kon ik altijd iemand bellen om te checken of ik niet uit mijn nek kletste als ik zulks zou beweren. Maar vooral de bezielde uitwisseling is van waarde. Hoe ideeën precies ontstaan is achteraf nooit te achterhalen, maar een

bezielde gesprek met mensen die kennis van en vooral passie voor natuur hebben is essentieel.

Daarom voelt het ook zo logisch dat de laatste scène van dit verhaal gesitueerd is in de Hoboken Salon van Het Natuurhistorisch. Daar knip ik plaatjes uit de Verkade-albums van Jac P. Thijsse die een beeld geven van de veranderingen in ons landschap. Ik zet een levende dode bij in het museum. De afgelopen eeuw hebben we veel soorten het pad van ons landschap naar het museum zien bewandelen en hoewel ik Het Natuurhistorisch een warm hart toedraag, zie ik de vogels liever in het landschap dan daar.

Dat gevoel bespeur ik bij iedereen daar, in dat museum. Die drijfveer om te werken aan een levendige stad is er permanent voelbaar. En wat ik ook voel, is dat onze laatste samenwerking moet nog komen. ◀

In 2022 maakte Rik de serie Grijsgroen, die werd uitgezonden door RTV Rijnmond. In die serie herontdekte hij de stad als nationaal park. In de expositie Passie voor Vogels is een fragment uit zijn film Het Vergeten Leven van Nederland te bekijken.

▲ Rik van der Linden neemt de Flamingo Award voor Beste Onafhankelijke Productie 2024 in ontvangst.

De kikkerkamasutra

Peter Milders [redacteur van Straatgras; pmilders@chello.nl]

▲ Eind september, tijdens een goedbezochte bijeenkomst in boekhandel Donner, presenteerde Kees Moeliker zijn nieuwe werk voor de Rotterdammers. (Peter Milders)

Afgelopen zomer verscheen het nieuwe boek van Kees Moeliker, 'De kikkerkamasutra' (Prometheus 2024), en dat hebben we geweten. De vele interviews met de auteur in de landelijke dagbladen en op de radio, zelfs op de Vlaamse, waren niet te missen. Het is dan ook alweer acht jaar geleden dat zijn voorlaatste boek verscheen, 'De kloten van de mus' (Nieuw Amsterdam 2016).

Eind september, tijdens een goedbezochte bijeenkomst in boekhandel Donner, presenteerde Moeliker zijn nieuwe werk voor de Rotterdammers. Hij trapt af met de waarschuwing dat de titel misleidend is: het boek gaat niet over kikkers en beperkt over dierenseks.

Het boek bevat 188 stukjes die eerder in de geschreven pers verschenen, en enkele gesproken columns die werden uitgezonden in het radioprogramma Vroege Vogels. Slechts twee stukjes gaan over kikkers: een verhaaltje over kikkers die in voorverpakte salades werden aangetroffen, en het titelverhaal, waarin hij beschrijft in welke posities kikkers de liefde bedrijven, niet alleen met elkaar, maar in hun blinde geslachtsdrift ook met een kaplaars en een omgevallen tuinkabouters.

Bekende stijl

De verhalen zijn geschreven in de droog-komische stijl die we van Moeliker kennen. Maar ze zijn niet alleen geestig, ze laten

de lezer ook kennismaken met bijzondere, vaak onbekende verschijnselen in de natuur. Zo laat hij tijdens de lezing een foto zien (ook in het boek te vinden) van een vlinder die op het gezicht van zijn dochter is geland en zich met zijn roltong tegoed doet aan haar traanvocht. Het waardevolle is dat Moeliker het hier niet bij laat, maar ook wetenschappelijk onderzoek naar dit verschijnsel aanstipt. Veel van zijn verhalen zijn daardoor niet alleen grappig en verbaazingwekkend, maar krijgen ook diepte.

Minder diepgaand, maar komisch is het verhaaltje 'Bond ... James Bond, vogelaar' in het hoofdstuk 'Vorsers, helden en moordenaars'. In de Bond-film *Die another day* uit 2002 zien we James Bond op een Cubaans strand met een verrekijker over zee turen. Naast hem ligt het boek 'Field Guide of Birds of the West Indies', geschreven door James Bond! Deze 'echte' James Bond was conservator van het Natuurhistorisch Museum in Philadelphia. In de film gebruikt Bond zijn verrekijker overigens niet om vogels te observeren, maar om de welgevormde *bondgirl* Halle Berry uit de branding te zien oprijzen.

Thematische opzet

Het boek is ingedeeld in elf hoofdstukken met elk een eigen thema, zoals 'Dode dieren', 'Vakantiepret', 'Onwaarschijnlijk on-

derzoek' en 'Opmerkelijk diergedrag'. Een apart hoofdstuk is gewijd aan Moelikers bekende zoektocht naar de met uitsterven bedreigde schaamluis.

En geheel nieuw in zijn oeuvre is een hoofdstuk getiteld 'Weg met ...', waarin hij kleine ergernissen bespreekt. In dit hoofdstuk rekent Moeliker op milde wijze af met een aantal verschijnselen die hem ergeren. Het maaibeeld van de gemeente Rotterdam, bladblazers, het eendenvoerverbod en de Blokker-kraai (de zwarte kunststoffen kraai die voor enkele euro's bij Blokker te koop is en inmiddels op vele balkons en dakranden te zien is) moeten eraan geloven. Ook de naam 'Nijlgans' voor de weinig populaire exoot die in ons land goed gedijt, moet verdwijnen; het dier heeft volgens Moeliker weinig met de Nijl te maken en is ook geen gans, maar een eend. Omdat de vogel vaak in bermen rondscharrelt is 'bermeend' volgens hem een passender naam.

Donkere dagen

Al met al is het een vermakelijk boek, dat ook nog eens prachtig is vormgegeven, met fraaie ondersteunende illustraties en foto's. Een heerlijk boek om de donkere winterdagen mee op te vrolijken. Het boek is uiteraard te koop in de museumwinkel. ◀

Kees Moeliker | 2024 |
De kikkerkamasutra | 464 pagina's | Uitgeverij Prometheus |
ISBN 9789044656855

Koninklijke onderscheiding voor Jelle Reumer

Niels de Zwart [adjunct-directeur, Natuurhistorisch Museum Rotterdam; dezwarthe@hetnatuurhistorisch.nl]

Op 19 december 2024 werd Jelle Reumer benoemd tot Officier in de Orde van Oranje-Nassau. De onderscheiding werd uitgereikt door de Utrechtse locoburgemeester Eelco Eerenberg, namens Zijne Majesteit de Koning. Dit gebeurde als verrassing na afloop van Reumers afscheidsrede als hoogleraar Vertebrate Paleontology aan de Universiteit Utrecht, getiteld "Driehonderd jaar vertebraten-paleontologie – en hoe nu verder". Deze bijzondere eer markeert de indrukwekkende loopbaan van een markant persoon die wetenschap en natuurhistorie naar een breed publiek bracht.

▲ Officier in de Orde van Oranje-Nassau Jelle Reumer. (Niels de Zwart)

Een veelzijdige carrière

Jelle vervulde gedurende zijn carrière diverse rollen: wetenschapper, museum directeur, publicist en hoogleraar vertebratenpaleontologie. Vaak allemaal tegelijk. Zijn werk kenmerkt zich door een enorme toewijding aan het ontsluiten van kennis over (stads)natuur en paleontologie; het aantal columns dat hij schreef is niet te tellen en hij heeft meer dan 20 boeken op zijn naam staan. Jelle was 28 jaar directeur van het Natuurhistorisch Museum Rotterdam en bracht daarbij een verfrissende en relativerende blik op natuurhistorie en stadsnatuur. In die jaren is het museum

gegroeid in aanzien en werd dé natuurlijke groene tak van het culturele aanbod van Rotterdam. De spraakmakende tentoonstellingen en programma's werden (en worden) jaarlijks door vele tienduizenden bezoekers bezocht en gewaardeerd. De collectie breidde zich uit en wordt tot op de dag van vandaag door veel onderzoekers gebruikt.

In 1997 richtte hij Bureau Stadsnatuur op, waarmee hij stadsnatuur niet alleen bij beleidsmakers, maar ook bij het brede publiek onder de aandacht bracht. Dankzij zijn visie werd stadsnatuur een belangrijk speerpunt van het museum. "Er is geen grens tussen stad

en natuur te trekken", gaf Jelle zo vaak aan, "de stad is óók natuur." Als wetenschapper gaf hij boeiende colleges op de Universiteit Utrecht over paleontologie. Een van zijn bekende uitspraken is: "het verleden ligt letterlijk aan onze voeten, maar het vraagt nieuwsgierige ogen om het te zien." Die nieuwsgierigheid is een rode draad in zijn carrière.

Wetenschap toegankelijk maken

Een van Reumers grootste verdiensten is zijn gave voor wetenschapscommunicatie. Met alles wat hij schreef en zijn talloze media-optredens wist hij complexe onderwerpen begrijpelijk te maken. Met pakkende voorbeelden uit onze eigen leefomgeving en met zijn relativerende, soms ironische blik. Zo prikkelde en inspireerde hij veel lezers en luisteraars. Zijn passie en kennis draagt hij ook graag over aan *citizen scientists* en vrijwilligers, via lezingen, gezamenlijke onderzoeken of veldwerk.

Een terechte erkenning

De onderscheiding tot Officier in de Orde van Oranje-Nassau is een welverdiende erkenning voor de buitengewone bijdrage van Jelle Reumer aan wetenschap en maatschappij. Zijn werk blijft een bron van inspiratie. Hoewel hij afscheid neemt als hoogleraar, blijft zijn invloed zichtbaar in zowel de wetenschap als het museumwezen. Jelle's visie en doorzettingsvermogen hebben een grote stempel gedrukt op het Natuurhistorisch Museum Rotterdam. Zoals locoburgemeester Eelco Eerenberg treffend verwoordde: "U heeft bruggen gebouwd tussen wetenschap en samenleving, tussen verleden en toekomst, tussen professionals en amateurs." Deze onderscheiding vormt de bekroning van een uitzonderlijke carrière. ◀

Natuurhistorisch Museum Rotterdam in 2023

Meike Moors* [interim-directeur, Natuurhistorisch Museum Rotterdam; moors@hetnatuurhistorisch.nl]
Bram Langeveld [conservator, Natuurhistorisch Museum Rotterdam; langeveld@hetnatuurhistorisch.nl]

▲ 'We blindly trust what we know' - textiel/wol. (Henrique van Putten)

2023 was voor Het Natuurhistorisch een bijzonder jaar; een jaar van uitersten. Het museum kreeg meer bezoekers dan ooit tevoren, opende de grote nieuwe tentoonstelling Nationaal Park Rotterdam, kende vele hoogtepunten en successen en tegelijkertijd waren er ook zorgen over de financiële situatie door de sterk gestegen kosten.

Met 70.617 bezoekers haalden we het hoogste aantal sinds de oprichting in 1927. De organisatie boekte veel vooruitgang op het gebied van diversiteit en inclusie ten aanzien van alle P's (personeel, programma, publiek en partners) waarmee we bij koplopers in de Rotterdamse cultuursector horen. Bovendien hebben we in 2023 de herijking voor het Museumregister succesvol doorlopen en hebben opnieuw de erkenning een geregistreerd museum te zijn. Ook werkten we aan nog meer belangrijke bouwstenen voor de organisatie zoals een personeelshandboek en een toekomstbestendig collectieplan.

De specialisten van ons ecologisch adviesbureau Bureau Stadsnatuur hebben met kennis en inzet bijgedragen aan het

opstellen van het Biodiversiteitskader en de Natuurindicatiekaart van de Gemeente Rotterdam. De nieuwe, actuele en toonaangevende tentoonstelling Nationaal Park Rotterdam is niet alleen het resultaat van een brede samenwerking maar biedt als platform ook ruimte aan vele partijen in de stad.

We kijken dus vol trots terug hoe we onze activiteiten en missie om publiek te informeren, inspireren en activeren ook in 2023 voort hebben kunnen zetten. We hebben onze bezoekers met veel passie en toewijding mee weten te nemen in de verhalen over de natuur, van lang geleden en nu. Onze collectie als hart van ons museum en als natuurgeheugen van Rotterdam en omgeving speelt daarin een centrale rol.

Tijdelijke tentoonstellingen

In totaal waren er negen nieuwe tijdelijke tentoonstellingen in het museum; zelfs 1 meer dan aanvankelijk begroot. De nieuwe, omvangrijke tentoonstelling Nationaal Park Rotterdam (maart 2023-heden) laat zien dat de stad ook natuur is, en dat we daar als

mens iets aan hebben (zie Straatgras 35-1). Samen met het Erasmus MC Hart en Vaat Instituut werd Komt een leeuw bij de dokter (8 oktober 2023 t/m 15 september 2024) ontwikkeld. Hierin was te zien dat elk gewerveld dier hart en vaten heeft (Straatgras 35-2). Jasper de Gelder: Shifting Habitats (22 januari t/m 21 mei 2023) toonde met schilderijen en epoxywerken een inktkijkje in een wereld die niet de onze is, maar dat met een beetje verbeeldingskracht wel zou kunnen zijn (Straatgras 35-1). Met zwart karton als basis weet Ties Poeth met een minimum aan uitsparingen elk beest treffend in zijn museale omgeving vast te leggen. Zijn werk was te zien in Dieren uit papier gesneden - grafisch werk van Ties Poeth (2 april t/m 25 juni 2023) (Straatgras 35-2). Het Blinde Vertrouwen - fabeldieren van Henrique van Putten (4 juni t/m 22 oktober 2023) toonde hedendaagse fabeldieren van textiel. De dieren hangen, klimmen, vallen of klampen zich met hun klauwen stevig aan elkaar vast. Ondanks de stijf dichtgeknepen ogen vertoont elk beest een duidelijke gemoedstoestand, af te lezen aan de atletische lichaamshouding, de uitgestoken tong of de kleurrijke handjes. Wat voor beesten het zijn, stelt de kennis en het voorstellingsvermogen van biologen op de proef. Milah van Zuilen: Veldwerk - ecologie en kunst verbonden (5 november 2023 t/m 3 maart 2024) toonde werk van boscoloog in opleiding Milah van Zuilen (Straatgras 36-1).

De Nestbouwers programmeerden twee tentoonstellingen. De Nestbouwers: Schimmels in de Spotlights (8 juli t/m 26 november 2023) was hun allereerste expositie. Hierin stelden zij zichzelf voor en verbeeldden hun fascinatie voor een onderbelichte groep organismen, de schimmels (Straatgras 35-2). Daarna volgde De Nestbouwers: Door de ogen van (9 december 2023 t/m 9 juni 2024). Deze tentoonstelling toont hoe verschillende zoogdieren, vogels en insecten hun omgeving zien.

* met tekstbijdragen van Jeanette Conrad, Anne van Hazel, Shirley Jaarsma, Liset Stoffers & Niels de Zwarte

Vanuit het oogpunt van diverse soorten uit de museumcollectie ontdekt de bezoeker verborgen lichtstralen en nieuwe perspectieven (Straatgras 36-1).

Bijzonder was een tentoonstelling op locatie, namelijk in het Stadhuis: Nationaal Park Rotterdam extern (11 juli 2023 t/m 23 januari 2024). Op verzoek van de Gemeente maakten we een presentatie aansluitend bij Nationaal Park Rotterdam. Met een grote diversiteit aan collectiestukken en een toekomstkaart worden de biodiversiteit en de mogelijkheden voor natuur in Rotterdam onder de aandacht gebracht. Op deze locatie wordt een aantal geselecteerde musea afwisselend uitgenodigd om een productie te maken in vitrines in de wachtruimte van de burgemeester en wethouders.

Publieksactiviteiten

Ook in 2023 werd weer een breed palet aan publieksactiviteiten georganiseerd, voor allerlei publieksgroepen. Rond de Dag van de Biodiversiteit nam Het Natuurhistorisch het initiatief voor BIOBLITZ; publiek telde zoveel mogelijk soorten binnen de Rotterdamse gemeentegrenzen en kon deelnemen aan verschillende activiteiten van Het Natuurhistorisch en van andere organisaties, waaronder een nachtvlinderexcursie in Polder de Esch, bodemdieren bekijken door de microscoop in het museum, vogeltochten in het Essenburgpark en het Kralingse Bos, een vleermuiswandeling in het Zuiderpark en verschillende excursies van partners IVN, KNNV en de Rotterdamse Florawerkgroep (Straatgras 35-2). Voor de aftrap van het NK tegelwippen organiseerden we in samenwerking met Groenemorgen een ontbijt in het museum, met aansluitend een stadsnatuurwandeling. In de Week van de Invasieve Exoten organiseerden we een lezing voor volwassenen over de Japanse duizendknoop.

Dit verslagjaar werden vier Prikkelarme openstellingen georganiseerd voor bezoekers voor wie een museumbezoek tijdens reguliere openingstijden niet mogelijk is door de vele prikkels. Op twee momenten was er een rondleiding in gebarentaal door een dove museumgids, geschikt voor zowel mensen die doof of slechthorend zijn, als voor horende mensen. Ook was er twee keer een dementievriendelijke rondleiding voor bezoekers met dementie en hun begeleiders.

▲ Nationaal Park Rotterdam extern stond van 11 juli 2023 t/m 23 januari 2024 in het Stadhuis aan de Coolsingel. (Shirley Jaarsma)

Educatie

Er werden dit jaar 130 museumlessen aan reguliere basisschoolklassen gegeven waarmee we 2687 leerlingen bereikten. Voor het voortgezet onderwijs werden er 39 museumlessen gegeven (774 leerlingen). Aan het speciaal onderwijs werden 21 lessen gegeven, met in totaal 182 leerlingen. Vanuit het MBO kwamen 4 groepen naar het museum, met in totaal 114 leerlingen.

Voor het basisonderwijs bestond het aanbod uit 10 museumlessen voor diverse niveaus, waarvan 7 eigen museumlessen, 2 museumlessen ('Dieren Verzamelen' en 'Lekker Leven') vanuit een samenwerking met de SKVR en 1 museumles in samenwerking met het Wetenschapsknooppunt. Het aanbod voor het voortgezet onderwijs bestond uit 10 verschillende museumlessen en rondleidingen. Er zijn samenwerkingsrelaties (JINC en BIKKL) versterkt waarbij we jongeren (12-19 jaar) de kans bieden onze werkvloer te leren kennen. Zo krijgen zij inzicht in ons vakgebied en verkennen de arbeidsmarkt. Daarbij werken wij met museumlessen op maat. Ook leerlingen van ISK en NT2 krijgen een aangepast aanbod.

Inclusiviteit, innovatie en interconnectiviteit

De Kwartiermaker Diversiteit & Inclusie die startte in 2022 heeft in 2023 het ingezette traject naar een nog meer divers en inclusief museum voortgezet. Gedurende het verslagjaar is hard gewerkt om deze beleidsspeerpunten tot in de fijnste haarvaten van de

museumorganisatie en het museumpersoneel te laten doordringen. De activiteiten gericht op specifieke doelgroepen werden voortgezet en na het volgen van een cursus door de rondleider uitgebreid met Het Natuurhistorisch Ongezien, een rondleiding voor bezoekers met een visuele beperking. In 2023 hebben museummedewerkers wederom een training gevolgd om het kennisniveau op peil te houden wat betreft de ontwikkelingen op het gebied van dementie in de samenleving. Het museum heeft daarmee het keurmerk dementievriendelijk behouden. In de nieuw geopende tentoonstelling Nationaal Park Rotterdam is met verschillende doelgroepen rekening gehouden door het toevoegen van voel- en geurelementen en het plaatsen van een aanraakscherm in de juiste hoek voor een rolstoel. In het museum werd trapmarkering toegevoegd aan de entree, om toegankelijker te zijn voor mensen met een visuele beperking. Bij de balie van het museum werd de picto-museumkaart in gebruik genomen. De picto-museumkaart heeft als doel de beleving en de mogelijkheid tot participatie bij een museumbezoek voor mensen met een communicatiebeperking te vergroten.

De website van het museum werd toegankelijker gemaakt voor diverse doelgroepen. Zo werd het contrast verbeterd, de toetsenbordbediening geoptimaliseerd en werden er link- en knopnamen toegevoegd. Voor Stichting Jarige Job werd een inzamelingsactie gehouden en een geldbedrag en box met cadeaus overhandigd. In

▲ Bezoekers en een rondleider tijdens een rondleiding Het Natuurhistorisch Ongezien in het museum. (Het Natuurhistorisch)

samenwerking met Team Toekomst werden 4 gratis kinderfeestjes georganiseerd voor gezinnen met een kleine beurs. Ook werden 10 kerstpakketten gedoneerd aan Team Toekomst. Aan diverse sociale initiatieven werden vrijkaartjes weggegeven in een aangekleed pakket, waaronder aan Cultuurfonds, de fotowedstrijd van de Week van de Biologie, VSO Accent op Noord en de decemberactie van NLvoorelkaar - Zorgzaam010.

Vanuit het museum vinden we het belangrijk om een return on investment te geven aan de maatschappij. Onze inkomsten, of het uit cultuursubsidie is of uit advieswerk, maken dat we kennis opdoen die we graag weer uitdelen. Daarom wordt er heel veel gratis advies gegeven aan burgers (Natuursprekuren, e-mailverzoeken, telefoontjes, mensen aan de balie met vragen) en aan overheden (meedenken met Gemeente Rotterdam over stadsecologie, met ministeries over beleid voor natuur in de stad, participeren in het stadsecologenetwerk van Provincie Zuid-Holland). Ook weten veel scholieren, studenten en kunstenaars ons te vinden en maken we vaak tijd om hen te woord te staan in een interview of door feedback te geven op een idee dat ze hebben en willen laten toetsen door een kenner. Ook geven we elk jaar meerdere gratis excursies die voor iedereen toegankelijk zijn, waarmee we kennis en passie over de natuur overdragen. De collectie wordt bij elk redelijk verzoek gratis voor onderzoek beschikbaar gesteld: van door-

gewinterde wetenschapper tot middelbare scholier en van natuurkenner tot kunstenaar.

Daarnaast geven de medewerkers veel lezingen en gastcolleges om laagdrempelig en breed onze kennis te verspreiden. In Rotterdam draaien we actief mee in het Groen010-netwerk waarin we met allerlei groene organisaties kennis uitwisselen.

Collectie

In het aanwinstenboek werden 196 (2022: 89) aanwinsten geregistreerd. Een aanwinst kan uit slechts een object bestaan of vele monsters omvatten. Schenkingen voor collectie en bibliotheek werden ontvangen van ca. 75 personen en ca. 16 instellingen. Belangrijke grote aanwinsten in 2023 zijn: enkele honderden insecten en een herbarium van R. Liefwaard, 30 opgezette vogels van Diergaarde Blijdorp, ruim 18.000 monsters schelpen van J. Trausel (al eerder in langdurige bruikleen) en enkele honderden monsters schelpen van K.P. Hoogerwerf. Dankzij de fijne relatie met de Vogelklas Karel Schot vinden bijzondere en minder bijzondere elementen van de stads(avi)fauna hun weg naar Het Natuurhistorisch, zoals een kleinste jager uit de haven. De ecologen van Bureau Stadsnatuur houden hun ogen ook goed open voor de collectie en brachten in 2023 onder andere een kauw uit Rotterdam en een grote bonte specht uit Nissewaard. In 2023 zijn dankzij enthousiaste inzet van vrijwilligers 25 zoogdieren en 121 vogels geprepareerd tot balg. Dit betrof zowel aanwinsten uit 2023 als eerder in

de vriezer gedeponeerde exemplaren. Op 31 augustus 2023 werd het Collectieplan Natuurhistorisch Museum Rotterdam 2023-2028 vastgesteld. Dit plan volgt op het Collectieplan 2012 - 2019 'Verstilde Natuur'. Dit nieuwe collectieplan volgt in grote lijnen het vorige, met een lichte aanscherping van de focus in het verzamelgebied.

Onderzoek

Naast intern gebruik voor tentoonstellingen, educatie en onderzoek, werd de collectie ook regelmatig door derden geraadpleegd. Het gaat dan om natuurhistorisch onderzoek in de breedste zin door wetenschappers/studenten van andere instituten (deels uit het buitenland) (11 bezoeken) en door citizen scientists (25 bezoeken). Eveneens werd de collectie weer meermaals geraadpleegd door kunstenaars, makers en andere creatieven voor hun artistiek onderzoek en/of ter inspiratie (10 bezoeken). Het Natuurhistorisch blijft volop inzetten op een zo frequent en divers mogelijk gebruik van de collectie. Naast het fysieke gebruik werd de collectie ook online weer veel geraadpleegd ((een deel van) de dataset werd 56.300 keer gedownload), wat resulteerde in 346 wetenschappelijke publicaties (volgens de tracking software van GBIF). Eigen museum-medewerkers en vrijwilligers publiceerden 42 (wetenschappelijke) publicaties, waaronder zelfs in het gerenommeerde tijdschrift Nature. Ook beschreven ze diverse nieuwe soorten.

Bureau Stadsnatuur

Bureau Stadsnatuur heeft in 2023 185 projecten uitgevoerd voor 115 verschillende opdrachtgevers in de Randstad. Dit leverde een veelvoud aan rapportages op die te maken hebben met ruimtelijke ontwikkelingen, beheer, natuurinclusieve ontwerpen en inrichting in relatie tot (beschermde) flora en fauna en stedelijke biodiversiteit. Eind 2023 kwam het boek 'Stadsnatuur bouwen' uit dat inspiratie biedt voor natuurinclusief bouwen en zo bij kan dragen aan de Nederlandse en Europese doelstellingen om biodiversiteit in het stedelijk gebied te behouden en waar mogelijk te verbeteren (Straatgras 36-1). ◀

JAARVERSLAG

Het volledige jaarverslag 2023 staat op hetnatuurhistorisch.nl.

Bevrijd de rivier

Foto: privécollectie

Arjen van Veelen [schrijver; vanveelen@gmail.com]

Het *Rotterdams kadeboek* uit 1983 bestaat uit 500 zwart-witfoto's van Rotterdamse havenkades. De foto's zijn gemaakt tijdens een boottocht vanaf de Van Brienenoordbrug naar zee en terug. 'Langs de totale uitgestrektheid' van het Rotterdams Havengebied, aldus de binnenflap, 'een zakelijke opeenvolging van 78.237 meter oeverfront, van kranen, loodsen, oliesteigers, heftrucks, drijvende bokken, havenbekkens en fabriekscomplexen.'

Het boek verscheen in opdracht van het Havenbedrijf, om te vieren dat de rivier extra diep was uitgebaggerd. Ik kocht het als tijdsbeeld. Niet alleen legden de fotografen Hans Werlemann en Alan David-Tu als een soort varend Google Streetview-camerawagentje de rivier en de stad vast – 'Beelden van Rotterdam zoals het is, indrukwekkend en nuchter tegelijk, gemaakt op een doordeweekse dag' – ze ving ook de tijdgeest. Een hoekige, kale, economische geest.

Is die tijdgeest weg? Wie nu hetzelfde tochtje vaart, ziet een totaal nieuwe stad, maar de havenkades zelf zijn nog even strak. De vrije rivier is – op enkele experimentjes na – nog steeds ingekapseld.

Deze zomer publiceerde het stadsbestuur de zogeheten Wateratlas, een plan voor de toekomst van de Nieuwe Maas. Rotterdam heeft te lang met de rug naar de rivier geleefd, was het verhaal, de rivier is ons 'Central Park'. Het plan was geïllustreerd met toekomstimpresies van onder meer de vergroende kade bij de Willemsbrug.

Kunstenaar Auke de Vries – bekend van zijn kunstwerk Maasbeeld naast die Willemsbrug – zag de plannen en stuurde een protestbrief aan de gemeenteraad. 'Stoere kades veranderen in een lieflijke wallekant', schreef hij, 'Zachtheid en de illusie van vrije natuur midden in de stad. Tjilpende vogeltjes in plaats van de herinnering aan hijskranen, cargadoors, volgeladen kades en stoere havenwerkers.'

Eerst vond ik zijn kritiek oubollig. Zijn kunstwerk Maasbeeld dateert uit 1983, hetzelfde jaar als van het Kadeboek. Maar hij heeft

gelijk: vrije natuur gaat niet samen met vrije economie. Nogmaals de Wateratlas: 'Veilige en efficiënte doorvaart van beroepsvaart staat centraal en dat blijft zo.' Alsof je zegt: we hebben te lang met onze rug naar de A13 geleefd, voortaan beschouwen we de A13 als stadspark (maar de auto's blijven razen). Dan verandert de oever dus enkel cosmetisch.

Populaire filosofen als Bruno Latour menen dat de rivier een stem heeft en vrij moet zijn. Zelf geloof ik daar niet zo in, omdat in de praktijk de stem van die rivier vertolkt wordt door mensen met eigen belangen. Maar ik geloof wel dat onze rivier radicaal anders kan.

De route Nieuwe Maas-Scheur-Nieuwe Waterweg is sinds de deltawerken en de Afsluitdijk de enige open verbinding van de Rijn naar zee. Het water is veel schoner dan in de smerige jaren tachtig, de zalm en paling zouden er prima kunnen toeven – als er niet zoveel hakselmolens voorbij voeren, als de kades strandjes waren.

We kunnen de rivier bevrijden. Bijvoorbeeld door de scheepvaart te weren. Sinds de aanleg van de eerste en tweede Maasvlakte komen er al bijna geen zeeschepen meer in Rotterdam. De binnenvaart kan grotendeels ook via de Oude Maas varen. Het gros vervoert bovendien kolen, olie of gas. Nu nog nuttig, misschien, binnenkort zo obsoleet als turfschepen en strontschippers. Er ligt ook al het elegante en realistische plan Tweestromenland van Han Meyer, waarin zeeschepen worden omgeleid en de Nieuwe Maas en Waterweg worden vrijgespeeld voor natuur.

Zo schep je midden in Rotterdam een langgerekte Biesbosch – maar dan met een spectaculair getijdenverschil. Geen verre natuur waarvoor je een auto moet bezitten, geen kruimelnatuur, maar stadsstranden en vergezichten.

Zelf peddel ik al af en toe in een kajak over de Nieuwe Maas om een voorschot te nemen. Ik stel me voor dat in 2033, precies een halve eeuw na het Kadeboek, het Rotterdams Oeverboek verschijnt, 'langs de totale uitgestrektheid' van onze rivierstrandjes, beverburchten, moerassen, rietkragen en vloedbossen. ◀

Arjen van Veelen is schrijver van onder meer *Rotterdam. Een ode aan inefficiëntie* (2022 | de Correspondent | ISBN: 9789493254183)

▲ Ook in 2025 biedt Het Natuurhistorisch diverse activiteiten gericht op specifieke doelgroepen. (Het Natuurhistorisch)

Bouwplannen voor het leven

Mieke Roth maakt de fascinerende wereld van de dierlijke anatomie op een prachtige manier inzichtelijk. Haar 3D modellen ogen als kunstwerken, maar zijn stuk voor stuk wetenschappelijk correct. Als je eenmaal weet hoe je moet kijken, herken je in elk model de levensfuncties die het dier heeft ontwikkeld voor onder meer ademen, voedsel verteren, voortbewegen en voortplanten. Mieke Roth ontleedt voor haar werk zelf dieren en maakt gebruik van data uit de wetenschappelijke literatuur. Op basis daarvan bouwt ze de modellen met 3D software. Biologen wereldwijd reviewen de modellen om te zorgen dat alles klopt. De kern van deze tentoonstelling wordt gevormd door 3D prints van haar digitale modellen – van een enorm uitvergrote watervlo tot een hondshaai op ware grootte. Zo is bijvoorbeeld goed te zien hoe de spijsvertering of geslachtsorganen – die in ieder model dezelfde kleuren hebben – van een poelslak verschillen van die van een pijlintvis of een octopus. Mieke Roth studeerde Animal Sciences in Wageningen en specialiseerde

zich in 2012 in het maken van digitale 3D anatomische diermodellen voor universiteiten, kennisinstellingen en musea wereldwijd. Te zien vanaf 29 maart 2025.

Winterspeurtocht: De kroon van de Winterkoning

Alarm in het museum! De kroon van de Winterkoning is foetsie, nergens te bekennen, sneeuwballetjief! Het zit niet onder de kerstmuts van zijn neef, het hangt niet aan de hoorn van de neushoorn en de sneeuwul zag het goud wel ergens fonkelen, maar is compleet vergeten waar dat was. Zonder kroon is de Winterkoning wel een heel normaal Winterkoninkje. Help je mee zoeken? Er zijn genoeg dieren die je helpen, maar uiteindelijk ben je zelf de allerbeste speurneus! Toch? De speurtocht brengt de kinderen langs bijna alle zalen van het museum. Nog t/m 5 januari 2025.

Bijzondere rondleidingen

Het Natuurhistorisch biedt diverse activiteiten gericht op specifieke doelgroepen. De eerste activiteiten voor 2025 zijn inmiddels

gepland: een Dementievriendelijke rondleiding op 13 februari, een Prikkelarme openstelling op 25 februari, de rondleiding Het Natuurhistorisch Ongezien op 6 april en de rondleiding Het Natuurhistorisch met gebaren op 1 mei. Kijk voor meer informatie op hetnatuurhistorisch.nl/bezoek/activiteiten/.

Natuurcafé in Het Natuurhistorisch

KNNV Natuurlijk Rotterdam trekt samen op met het Natuurhistorisch Museum Rotterdam om het podium voor (stads-)natuur te versterken. Maandelijks organiseren ze het Natuurcafé, op dinsdagavond in het museum. Voor slechts € 2 is iedereen welkom voor een boeiende en laagdrempelige lezing over (stads-)natuur. Het Natuurcafé kende diverse onderwerpen in 2024: de biodiversiteitswaarde van geveltuintjes in de stad, onbekende en daardoor onbemide wespen, vleermuizen, zwervafval, braakballen pluizen en fossielen. In 2025 zetten we deze nieuwe traditie vol energie voort. Op dit moment wordt er hard gewerkt aan het programma. Let op de museumwebsite of rotterdam.knnv.nl/agenda/.

Agenda

t/m 16 maart 2025

Metamorfose: poëzie van de verandering

boekillustraties van Merlijn Marel

29 maart t/m 31 augustus 2025

Bouwplannen voor het leven

3D modellen van Mieke Roth

t/m 4 mei 2025

Thuisje, Boompje, Beestje

t/m 28 september 2025

Passie voor vogels

over vroege vogelaars, vindingrijkheid en veldonderzoek

Colofon

Straatgras is een uitgave van het Natuurhistorisch Museum Rotterdam, waarin opgenomen berichten van Bureau Stadsnatuur (voorheen 'Natuurlijk Rotterdam') en nieuws van de Stichting Vrienden van het Natuurhistorisch Museum Rotterdam | ISSN 0923-9286

adres Natuurhistorisch Museum Rotterdam | Westzeedijk 345 (Museumpark) | 3015 AA Rotterdam

telefoon 010 436 4222 | e-mail info@hetnatuurhistorisch.nl | website hetnatuurhistorisch.nl

redactie André De Baerdemaeker, Jeanette Conrad, Bram Langeveld, Peter Milders, Kees Moeliker

ontwerp Mark Prinsen | pidgins.nl

opmaak Jan Johan ter Poorten | aperta.nl

Straatgras verschijnt online op hetnatuurhistorisch.nl

tekst Sharida Bhageloe, Liesbeth de Boer, Ab Bol, André De Baerdemaeker, Shirley Jaarsma, Erwin J.O. Kompanje, Bram Langeveld, Merlijn Marel, Peter Milders, Frank de Miranda, Kees Moeliker, Meike Moors, Gerard Ouwenel, Jelle Reumer, Liset Stoffers, Arjen van Veelen, Marlonneke Willemsen, Niels de Zwarte

beeld Remko Andeweg, archief Aat de Jong, Atlas Natuurlijk Kapitaal, Maurice Backerra, André De Baerdemaeker, Garry Bakker, Sharida Bhageloe, Liesbeth de Boer, De Nestbouwers, Jacqueline Fuijkschot, Het Natuurhistorisch, Gert Huijzers, Shirley Jaarsma, Jan Kist, Elwin van der Kolk, Erwin Kompanje, Frans Kooijmans, Lannoo, Merlijn Marel, Peter Milders, Kees Moeliker, Suzan Orscek, Gerard Ouwenel, Henric van Putten, Liset Stoffers, Judith Tielemans, Toegankelijk museum-Anders beken, Wikipedia, Marlonneke Willemsen, Niels de Zwarte